Esztétikai Kiskönyvtár

M. Gorkij

VALÓSÁG ÉS IRODALOM

Kossuth Könyvkiadó

M. GORKIJ · VALÓSÁG ÉS IRODALOM

ESZTÉTIKAI KISKÖNYVTÁR

M. GORKIJ

VALÓSÁG ÉS IRODALOM

VÁLOGATOTT CIKKEK ÉS SZEMELVÉNYEK

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. kerületi Bizottsága
Budapest, XV. Eötvös u. 8.
1064
212

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1964

ELŐSZÓ

A „proletár Dante", Gorkij, az irodalom történetében jogosan és elvitathatatlanul örökre tartja azt a helyet, amelyet a szocialista realista irodalom megteremtőjeként kivívott magának. Munkásságában testet öltött a pártosság és a népiség lenini eszméje, élete a proletár harcos fáradhatatlan, örökös küzdelemmel telített élete volt. „Az anya", a „Klim Szamgin", a „Viharmadár dala", a „Jegor Bulicsov" tudatos költője élete végéig kereste a tudományos választ az írói-művészi alkotó munka bonyolult kérdéseire, s a leglényegesebb kérdésekre olyan választ adott, amely mindmáig érvényes útmutatásul szolgál a szocialista alkotók számára. Elméleti tanulmányaiban, de szépirodalmi műveiben – például a „Klim Szamgin"-ban – is olyan esztétikai alapkérdésekre válaszolt, mint a művészet lényege, a valóság művészi megismerésének sajátszerűsége, a típusalkotás problémái, a nép szerepe a művészet fejlődésében, a művész és a művészet helyzete, szerepe a társadalmi harcban stb.

A szocialista realista művészet és irodalom – amelynek Gorkij megalapítója, élharcosa volt – világszerte megerősödött az osztályharcok tüzében, és új meg új művek sorával bizonyítja diadalmas életerejét. Majakovszkij, Solohov, Aragon, Barbusse, Brecht, Eluard, Nexő, Seghers, Amado, Neruda, József Attila, Nagy Lajos az irodalomban, Muhina, Sadr, Derkovits, Guttuso a képzőművé-

szetben és sok más nagy művész neve fémjelzi ma már a szocialista realizmust.

Egyáltalán nem csodálatos ezért, hogy az ideológiák kemény és egyre hevesebbé váló harcában mind gyakoribbak és körmönfontabbak lesznek a szocialista realizmus ellen intézett különféle támadások is. Újabban szinte divat lett, hogy elavultnak, a múlt csökevényének nyilvánítsák a realista művészet nagy alkotásait, s ezen belül is elsősorban Gorkij hagyatékát. „Az orosz irodalom szótára" című amerikai kiadvány szerzői azt állítják, hogy Gorkij nem volt szocialista realista író, hanem egészében „csupán utolsó fejezete a XIX. századi orosz realizmus fejlődéstörténetének". Az angol Priestley „Az irodalom és a nyugati ember" című könyvében, amely nemrég jelent meg, azt mondja, hogy Gorkij elvesztette befolyását. Mint mondja, Gorkij a XX. század elején népszerűbb volt még Csehovnál is, s egy ideig talán a leginkább szembeötlő alakja volt a világirodalomnak. Ma azonban Gorkij hatása az európai irodalomban szerinte „kimerült". Hosszan sorolhatnánk a példákat annak bizonyítására, hogy némelyek éppen manapság temetni készülnek Gorkijt. S ez nem véletlen. Gorkij ugyanis egész életében a legélesebben szembenállt mindenfajta dekadenciával, kispolgári amoralizmussal; a proletariátusba, a dolgozó népbe vetett hit nem hunyt ki benne sohasem, mindvégig optimizmussal töltötte el, cselekvésre lelkesítette. Erejét nem kímélve harcolt a dekadens művészet alapvető tendenciája, a művészet dehumanizálása ellen. A kötetünkben szemelvényesen bemutatott „A személyiség széthullása" című tanulmánya éppen e harc je-

gyében fogant az első orosz forradalom vereségét követő forradalmi apály idején. Negyedszázaddal később, 1934-ben, az első szovjet írókongresszuson Gorkij így beszélt erről az időszakról: „1907–1917 között a felelőtlen gondolat teljes szabadosságának, az orosz írók teljes »alkotási szabadságának« idejét éltük át. Ez a szabadság abban fejeződött ki, hogy hevesen propagálták a nyugati burzsoázia összes konzervatív eszméit . . ." A kiábrándultság, a csüggedés nihilizmusba, szélsőséges individualizmusba kergette az orosz értelmiség, s köztük az írók nagy részét. A polgári ideológia egyre súlyosbodó mai válsága talaján még kifejlettebb, előrehaladottabb stádiumban figyelhetők meg ugyanazok a kóros jelenségek, amelyekre már Gorkij rámutatott, s amelyektől a szocializmust építő népek alkotóinak élesen el kell határolniuk magukat.

Gorkij példája és tanítása fölött nem járt el az idő. Megállapításai, indulatos kitörései néha kísértetiesen időszerűek, mintha azt bizonyítanák, hogy a burzsoá esztétika által a mai polémiák középpontjába dobott kérdések korántsem újak.

„Valóság és irodalom" címmel összeállított gyűjteményünk elindítója lesz „Esztétikai Kiskönyvtár" című sorozatunknak. Hogy a sorozatot éppen egy Gorkij-kötettel nyitjuk meg, meggondolt cselekedet részünkről, s mint jelkép nagyon is egyértelmű. Azt szeretnénk kifejezni ezzel, hogy a szocialista realizmus megalapítójának nyomdokain haladva, az ő hagyományaihoz híven kívánjuk szolgálni a kor követelményeinek színvonalán a marxista esztétikai örökség népszerűsítését, a szocialista realizmus esztétikájának további kidolgozását.

A KIADÓ

A SZEMÉLYISÉG SZÉTHULLÁSA[1]

I

A nép nemcsak az összes anyagi értékeknek teremtője, hanem a szellemi értékeknek is egyetlen és kiapadhatatlan forrása; az alkotás idejét, szépségét és zsenialitását tekintve az első filozófus és költő, minden nagy eposznak, az összes tragédiáknak és köztük a legnagyobbnak: a világkultúra történetének szerzője.

Gyermekkorában, amikor az önfenntartás ösztönétől űzve puszta kézzel harcolt a természettel, félt tőle, és elragadtatással csodálta, megteremtette a vallást, amely a költészete volt, és magában foglalta a természeti erőkről szerzett összes ismeretét, mindazt a tapasztalatot, amelyet a rajta kívül álló ellenséges energiákkal való összeütközéseiben felhalmozott. A természet felett aratott első győzelmei után legyűrhetetlennek érezte magát, büszke volt magára, s új győzelmekre vágyott. A győzelmek serkentették a hősi eposz megteremtésére, amely a nép önmagára vonatkozó ismereteinek, önmagával szemben támasztott követelményeinek befogadója lett. Majd a mítosz és az eposz eggyéolvadt, mivel a nép az általa megteremtett eposzi hőst felruházta a kollektív pszichikum egész hatalmával, és szembeállította az istenekkel, vagy legalábbis melléjük emelte . . .

. . . A nép, miután megteremtette hősét, gyönyörködött benne, és büszke volt hatalmára, szép-

ségére, kénytelen volt ezt a hőst az istenek közé sorolni, szervezett energiáját szembeállítani a számtalan természeti erővel, amelyek ellenségei egymásnak is, és az emberiségnek is. Az embernek az istenekkel folytatott vitája hívja életre Prométheusznak, az emberiség géniuszának grandiózus alakját, és itt a népi alkotás büszkén felemelkedik a legmagasztosabb hitvallás magaslatára, ebben az alakban a nép feltárja nagy céljait, és kinyilatkoztatja, hogy egyenlőnek tudja magát az istenekkel . . .

. . . Amikor a személyiség a kollektíva előtt állt, mohón élvezte erejét, és látta saját jelentőségét, kezdetben még nem érezhette maga körül az ürességet, minthogy övéinek pszichikai energiája továbbra is beléáramlott a kollektívából. A kollektíva a személyiség fejlődésében a maga erejének a bizonyítékát látta, továbbra is táplálta energiájával az „én"-t, amely ekkor még nem volt ellensége. A kollektíva őszintén gyönyörködött a szellem tündöklésében, a vezér óriási tehetségében, és a dicsőség glóriáját vonta feje köré. A vezér előtt ott álltak a törzs eposzi hőseinek alakjai, akik arra serkentették, hogy igyekezzék olyanná válni, mint ők, a kollektíva pedig úgy érezte, hogy a vezér személyében új hőst teremthet, és ez a lehetőség létfontosságú volt számára, mivel valamely törzs hőstetteinek dicső híre abban az időben éppen olyan erős védelmet jelentett az ellenséggel szemben, mint a kard és a városfalak.

Az „én" eleinte még érezte kapcsolatát a kollektívával, úgy érezte, hogy őbenne sűrűsödnek össze a törzs tapasztalatai, és amint e tapasztala-

tokat eszmékké szervezte, meggyorsította az új erők felgyülemlését és fejlődését.

A személyiség azonban, emlékezve a hősök alakjára, és megízlelve az emberek feletti hatalom édességét, arra kezdett törekedni, hogy örök érvényűvé tegye kapott jogait. Ezt csak úgy érhette el, ha a történelmit és változót megmásíthatatlanná, az őt kiemelő életformákat megingathatatlan törvénnyé teszi. Más út nem volt számára, hogy megerősítse pozícióit.

Ezért én úgy vélem, hogy a szellemi alkotás területén a személyiség konzervatív szerepet játszott: jogait hangoztatva és védelmezve óhatatlanul korlátoznia kellett a kollektíva alkotását, leszűkítette és ezzel el is torzította a kollektíva feladatait.

A kollektíva nem keresi a halhatatlanságot, mert eleve halhatatlan, a személyiségnek viszont, minthogy meg akarta erősíteni uralmi pozícióját, szükségképpen dédelgetnie kellett magában az öröklét utáni vágyat.

A nép, mint mindig, ösztönösen alkotott, a szintézisre, a természet feletti győzelemre való törekvése ösztönözte, a személyiség viszont, monoteizmust hirdetve, saját tekintélyét, uralkodási jogát proklamálta.

Amikor az individualizmus meghonosodott az életben mint parancsoló és elnyomó elv, megteremtette a halhatatlan istent, kényszerítette a tömegeket, hogy a személyes „én"-t ismerjék el istenhez hasonlónak, és maga is szilárdan hitt saját teremtő erejében. Később, virágkorában, a személyiség már abszolút szabadságra törekedett, és ez szükségszerűen élesen szembefordította a saját maga által teremtett tradíciókkal és a halhatatlan

isten alakjával, akit ugyancsak ő maga teremtett, s akivel szentesíttette ezeket a tradíciókat. Hatalmi törekvésében az individualizmus kénytelen volt megölni a halhatatlan istent, saját támaszát, létének igazolását. Ekkor megkezdődik az istenhez hasonló magányos „én" gyors összeomlása, mivel külső erőre való támaszkodás nélkül nem képes alkotni, vagyis létezni, minthogy a *létezés és az alkotás egy és ugyanaz.*

A mai individualizmus a legkülönfélébb módokon megpróbálja feltámasztani az istent, hogy tekintélyének erejével újra megszilárdíthassa az elaggott, a szűk egyéni érdekek sötét erdejében eltévedt „én" kimerült erőit. Ez az „én" örökre elvesztette az utat az eleven alkotóerő forrásához, a kollektívához.

A törzs félni kezdett a személyiség önkényétől, és ellenségesen szembefordult vele. Besztuzsev-Rjumin idézi Ibn Fadlan következő megállapítását a Volga menti bolgárokról: „Ha olyan emberrel találkoznak, aki szokatlanul okos, és nagyon ismeri a dolgokat, így szólnak: »Ideje, hogy az istent szolgálja«, aztán megragadják, felakasztják egy fára, és úgy hagyják mindaddig, amíg teteme szét nem foszlik."[2] A kazároknál pedig az volt a szokás, hogy miután megválasztották a vezért, hurkot vetettek a nyakába, és megkérdezték, hogy mennyi ideig akarja vezetni a népet. Ahány évet mondott, annyi ideig kellett uralkodnia, másként megölték. Ezzel a szokással találkozhatunk más türk törzseknél is. Ez mutatja, hogy mennyire félt a törzs a kollektív célokkal ellentétes egyéni elv kifejlődésétől.

A nép legendáiban, meséiben és babonáiban

számtalan tanulságos bizonyítékát találjuk az egyén tehetetlenségének; a népköltészet sok alkotása kigúnyolja az egyén önhittségét, szigorúan elítéli hatalomvágyát, és egyáltalában ellenségesen mutatja be. A népi alkotást áthatja az a meggyőződés, hogy az embernek ember elleni harca csökkenti, sőt megsemmisíti az emberiség kollektív energiáját. E szigorú didaktikában határozottan kifejeződik a népnek a kollektíva alkotó erejébe vetett, mély poézissel tudatosított hite, és harsány, időnként éles parancsszava, hogy az emberek fogjanak szorosan össze a velük szemben ellenséges, sötét természeti erők elleni harc sikere érdekében. Ha viszont az ember egyedül vállalkozik erre a harcra, a nép kigúnyolja és pusztulásra ítéli. Természetes, hogy ebben a vitában, mint mindenfajta emberi összetűzésben, mindkét fél óhatatlanul eltúlozza a másik bűneit, ami még jobban felkorbácsolja a szenvedélyeket, és még jobban eltávolítja egymástól a két alkotói elvet, az elsődlegeset és a leszármazottat.

Ahogy egyre több lett a „személyiség", ezek harcolni kezdtek egymás ellen a hatalomért, hogy megvédjék a dicsőséget egyre jobban szomjúhozó „én" érdekeit. A kollektíva szétforgácsolódott, egyre kevésbé táplálta a személyiségeket a maga energiájával, a pszichikai egység felbomlott, és a személyiség megfakult. Most már a törzs akaratával szemben kellett tartania elfoglalt pozícióját, egyre éberebben kellett őriznie egyéni helyzetét, vagyonát, asszonyait és gyerekeit. Az individuum öncélú létének a feladatai bonyolultabbá váltak, óriási erőfeszítést igényeltek. A személyiség a saját „én"-je szabadságáért vívott harcban teljesen

elszakadt a kollektívától, és szörnyű ürességbe zuhant, amely gyorsan felemésztette erőit. Megkezdődött a személyiség anarchista harca a nép ellen. E harc képét tárja elénk az egész világtörténelem, ez a kép vált olyan elviselhetetlenné korunk teljesen szétrombolt, tehetetlen személyisége számára.

Növekedett a mindent szétzüllesztő magántulajdon, kiélezte az emberek egymás közti viszonyát, kibékíthetetlen ellentmondások támadtak. Az embernek meg kellett feszítenie minden erejét önmaga védelmére, nehogy elnyelje a szegénység, hogy megvédje személyes érdekeit, és közben lassan elszakadt a törzsétől, az államtól, a társadalomtól, sőt, ma már pártja fegyelmét is alig-alig tudja elviselni, és teher neki még a családja is.

Mindenki tudja, hogy milyen szerepet játszott a magántulajdon a kollektíva szétforgácsolásában és az önmagában álló „én" kialakításában, de ebben a folyamatban a nép fizikai és szellemi leigázásán kívül nekünk látnunk kell azt is, hogy felbomlott a néptömegek energiája, s fokozatosan megsemmisült a kollektíva zseniális, költői és ösztönösen alkotó lelke, amely a legnagyszerűbb művészi alkotásokkal ajándékozta meg a világot.

Azt mondják, hogy a „rabszolgáknak nincs történetük", es jóllehet az urak hirdetik ezt, mégis van benne valami igazság. A népnek, amelyből az egyház és az állam egyforma buzgalommal igyekezett kiölni a lelket, hogy a maga akaratának engedelmes fizikai erővé degradálja, e népnek immár sem joga, sem lehetősége nem volt arra, hogy kialakítsa saját elképzeléseit az élet értelméről, hogy képmásokban és legendákban kifejezésre juttassa vágyait, gondolatait és reményeit.

De ha szellemi lebéklyózottságában nem tudott is felemelkedni a költői alkotás korábbi magaslataira, mégis tovább élte mély belső életét, ezrével teremtette és teremti a meséket, dalokat, közmondásokat, s néha olyan óriási figurákat formál, mint a Faust stb. E Faust-legenda megteremtésével a nép mintegy jelezni akarta a számára már nyilvánvalóan és régóta ellenséges egyén szellemi erőtlenségét, ki akarta gúnyolni mohó élvezetvágyát, és a számára megismerhetetlen megismerésére tett próbálkozásait. Minden ország nagy költőinek legjobb művei merítenek a nép kollektív alkotásának kincsestárából, amelyben már régesrégóta megtalálható minden költői általánosítás, minden nevezetes alak és típus.

A féltékeny Othello, az akarat nélküli Hamlet, a kicsapongó Don Juan mind-mind olyan típusok, amelyeket a nép már Shakespeare és Byron előtt megteremtett; a spanyolok már Calderón előtt énekelték dalaikban, hogy az „élet álom"[3], a mohamedán mórok pedig még a spanyoloknál is korábban mondták ezt; a népmesék előbb kigúnyolták a lovagokat, mint Cervantes, és éppen olyan gyilkosan és éppen olyan mélabúsan, mint Cervantes.

Milton és Dante, Mickiewicz, Goethe és Schiller akkor emelkedtek a legmasabbra, amikor a kollektíva alkotása adott szárnyakat nekik, amikor a mérhetetlenül mély, kimondhatatlanul változatos, erőteljes és bölcs népköltészet forrásából merítettek ihletet.

Én ezzel egyáltalán nem vitatom, és nem is akarom elvitatni, hogy az említett költők méltók a világhírre, én azt mondom, hogy az egyéni alkotás

legjobb termékei pompásan csiszolt gyémántok számunkra, ám ezeket a drágaköveket a néptömegek kollektív ereje hozta létre. A művészet az individuum adottsága, alkotásra azonban csupán a kollektíva képes. Zeuszt a nép teremtette, Pheidiasz csupán márványba faragta.

Az individuum önmagában, a kollektívától elszakadva, valamilyen átfogó, az embereket egyesítő eszme nélkül tehetetlen, konzervatív, és akadályozója az élet fejlődésének.

Vizsgálják meg ebből a szempontból a kultúra történetét, kövessék nyomon az individualizmus szerepét az élet tespedésének időszakában, tanulmányozzák a típusait az aktív korszakokban, amilyen például a reneszánsz és a reformáció volt. Azt fogják látni, hogy az előbbi esetben az individuum vitathatatlanul konzervatív, hajlamos a pesszimizmusra, a kvietizmusra és a világhoz való nihilista viszony más formáira. Amikor a nép, mint mindig, szakadatlanul kristályosítja tapasztalatait, a személyiség eltávolodik tőle, semmibe veszi a nép életét, ezáltal mintegy elveszti saját létének értelmét is, és elerőtlenedve, szégyenletesen tengődik a hétköznapok sarában és sivárságában, lemond nagy teremtő feladatáról, arról, hogy eszmékké, hipotézisekké, elméletekké szervezze a kollektív tapasztalatot. Az utóbbi esetben viszont lenyűgözi önöket a személyiség szellemi erejének gyors növekedése, ami csupán azzal magyarázható, hogy a társadalmi viharoknak ezekben a korszakaiban a személyiség mintegy önmagában koncentrálja ama akaratoknak ezreit, amelyek a maguk szervévé őt megválasztották. A személyiség ilyenkor a szépség és az erő csodálatos fényében

tündököl előttünk, népe, osztálya, pártja vágyainak ragyogó lángja öleli körül.

Mindegy, hogy ki ez a személyiség – Voltaire-e vagy Avvakum esperes, Heine-e vagy Fra Dolcino –, és lényegtelen, hogy milyen erők mozgatják – a polgárság vagy a raszkolnyikok, a német demokrácia-e vagy a parasztság –, a lényeg az, hogy minden hős a kollektív energia hordozójaként, a tömegek vágyainak kifejezőjeként jelenik meg előttünk. Mickiewicz és Krasiński akkor jelent meg a színen, amikor a lengyel nép cinikus módon fizikailag három részre volt szakítva, de még nagyobb erővel érezte, mint bármikor azelőtt, lelki-szellemi egységét. A történelem folyamán mindig és mindenütt a nép teremtette az embert, a személyiséget.

Fényes bizonyítéka ennek az itáliai köztársaságok és kommunák élete a tre- és quattrocentóban, amikor az olasz nép munkássága felpezsdítette az egész szellemi életet, lelkesedésének lángját kiterjesztette az élet építésének egészére, hatalmas művészetet teremtett, s olyan bámulatosan sok nagy művészét adta a szónak, ecsetnek, vésőnek.

A preraffaeliták művészetének szépségét és nagyságát az magyarázza, hogy a művész fizikailag és lelkileg egyaránt közel állt a néphez. Mai művészeink könnyen meggyőződhetnének erről, ha megpróbálnának Ghirlandaio, Donatello, Brunelleschi és a többi akkori nagy alkotó útján járni. Abban a korban az alkotás, feszültségét tekintve, közel állt az őrülethez, hasonlított a megszállottsághoz, és a művész a néptömegek kedvence volt, nem pedig a mecénás lakája. Íme, hogyan írt Firenze népe 1298-ban Arnolfo di Lapónak,[4] amikor

megbízta egy templom felépítésével: „Teremts olyan hatalmas és szép épületet, amilyet eddig el sem képzelhetett az emberi művészet, olyanra kell elkészítened, *hogy megfeleljen* a szívnek, amely *roppant* hatalmas, mert *egyesíti* magában az *egy* akaratúvá összeforrott *polgárok* lelkét."

Amikor Cimabue befejezte madonnáját, lakónegyede, amelyben élt, úgy örült, olyan ujjongásban tört ki, hogy azóta „Borgo Allegró"-nak (vidám negyednek. – *A szerk.)* nevezik. A reneszánsz története tele van olyan tényekkel, amelyek azt bizonyítják, hogy a művészet ebben a korban a nép ügye volt, a népért létezett. A nép ápolta a művészetet, táplálta idegeinek nedvével, és neki adta halhatatlan, nagy, gyermekien naiv lelkét. Ezt megcáfolhatatlanul bizonyítják a kor összes történészének vallomásai. Még az antidemokrata Monnier[5] is így fejezi be könyvét:

„A quattrocento megmutatta, mire képes az ember. De egyszersmind megmutatta azt is – és ez tanulságunkra kell hogy szolgáljon –, hogy a saját erejére hagyatott ember, aki elszakadt az egésztől, aki csak önmagára épít és csak önmagának él, képtelen mindent végrehajtani."

„A művészet és a nép együtt virágzik és emelkedik, így vélem én, Hans Sachs!"[6]

Látjuk, milyen jelentéktelenek a mai ember „tettei", látjuk lelkének szomorú sivárságát, és ez el kell hogy gondolkoztasson bennünket afölött, mivel fenyeget bennünket a jövő, mire tanít a múlt, hogy feltárjuk azokat az okokat, amelyek a személyiséget az elkerülhetetlen pusztulás felé sodorják.

Az élet napról napra keményebb és nyugtalanítóbb harc lesz, mindenki harca mindenki ellen. Az ellenségeskedésnek ebben a szakadatlan forrongásában ki kellene fejlődniük az „én" harci képességeinek, minthogy ez az „én" kénytelen állandóan elhárítani a hozzá hasonlók csapásait, és ha az egyén egyáltalában képes alkotásra, akkor éppen ez az ütközet, a mindenki harca mindenki ellen teremti a legjobb feltételeket ahhoz, hogy az „én" megmutathassa a világnak lelke egész erejét, költői tehetsége egész mélységét. Az egyéni alkotás azonban önmagában eddig még nem hozott létre Prométheuszokat, de még csak Tell Vilmosokat sem, és egyetlenegy olyan költői alakot sem, amelyet szépség és erő dolgában az ősz ókor Héraklészeihez lehetne hasonlítani.

Viszont alkottak rengeteg Manfredet[7], s ezek mindnyájan, különböző szavakkal ugyan, de egy dologról beszéltek – az egyéni élet rejtélyéről, az ember kínzó földi magányáról, olykor odáig emelkedve, hogy a világmindenségben magányosan keringő földet is elsiratták, ami roppant szívfacsaróan hangzott, de nem valami zseniálisan. Manfred a XIX. század elfajzott Prométheusza, az individualista kispolgár szépen megrajzolt portréja. Ez az ember örökre meg van fosztva attól a képességtől, hogy valami mást is érzékeljen a világból önmagán és eljövendő halálán kívül. Ha néha az egész világ szenvedéseiről beszél, nem jut eszébe a világnak az a törekvése, hogy megszüntesse a szenvedést, és ha netalán mégis megemlíti, ezt csupán azért teszi, hogy kijelenthesse: a szenvedés legyőzhetetlen. Legyőzhetetlen, mert a magányosság miatt sivárrá vált lélek vak, nem látja a kol-

lektíva ösztönös aktivitását, és a győzelem gondolata nem létezik számára. Az „én"-nek mindössze egy gyönyörűsége maradt: beszélni és énekelni a maga betegségéről, a haláláról, és – Manfredtól kezdve mindmáig – mondja is a siratóénekét maga fölött és a hozzá hasonló magányos emberkék fölött.

Az effajta költészetet a „világfájdalom költészetének" nevezik. Ha megvizsgáljuk ennek az elnevezésnek az értelmét, rájövünk, hogy a „világ" itt csupán álcázás, amely mögött a rokonairól megfeledkezett, pucér emberi „én" rejtőzik – rejtőzik, mert remegve fél a haláltól, és teljesen őszintén kiabál az egyéni lét értelmetlenségéről. Az egyén azonosítja magát az eleven nagyvilággal, és saját léte értelmetlenségének érzését kivetíti az egész világra: büszkélkedik a magányosságával, és terhére válik az embereknek, mint a szúnyog, megköveteli tőlük, hogy figyeljenek beteg lelke nyavalygására.

Ez a költészet néha erőteljes, de csak mint a kétségbeesés őszinte jajveszékelése. Sőt, talán szép is lehet, de csak mint a lepra Flaubert ábrázolásában. E költészet nagyon is természetes, mint ama személyiség fejlődésének logikus betetőzése, aki megölte a szívében a derű és az alkotás forrását – a néppel való szerves kapcsolat érzését.

Az individualizmus eme haláltusája mellett a tőke – akarata ellenére – vaskezével ismét létrehozza a kollektívát, egységes pszichikai erővé préseli össze a proletariátust. Ez az erő fokozatosan és egyre gyorsuló ütemben felismeri, hogy egyedül ő van hivatva az élet szabad formálására, hogy ő a világ nagy, kollektív lelke.

Ennek az energiának a kialakulása az individualisták szemében olyan, mint egy sötét felhő a horizonton. Félnek tőle, talán éppúgy, mint a fizikai megsemmisüléstől, mert számukra ez a szükségszerű társadalmi pusztulást hordozza magában. Minden egyes individualista nagy értékűnek, különös figyelemre méltónak tartja a maga „én"-jét. A proletariátus azonban, amely a világ életének megújhodását akarja, nem kívánja odaadni a „lélek arisztokratáinak" figyelme alamizsnáját. Az individualisták ezt tudják, és ezért őszintén gyűlölik a proletariátust.

Néhányuk, ravaszabbak lévén, és mert megértették a jövendő nagy jelentőségét, a szocialisták soraiba szerettek volna lépni mint törvényhozók, próféták, parancsnokok, a proletariátusnak azonban be kell látnia – és okvetlenül be is fogja látni –, hogy amikor a kispolgár hajlandónak mutatkozik rá, hogy lépést tartson vele, akkor is csak arra törekszik, hogy „tételezze a maga személyiségét".

A személyiség lelkileg sivárrá válva tévelyeg az ellentmondások útvesztőjében, mindig nevetséges és sajnálatra méltó, ahogyan békés zugot próbál keresni magának, hogy elrejtőzzön benne; és folyvást forgácsolódik, egyre jelentéktelenebbé válik lelkileg. Ő érzi ezt, hatalmába keríti az elkeseredés, aminek tudatában van, vagy amit még saját maga előtt is letagad, ide-oda hányódik, keresi a menekvés útját, belemerül a metafizikába, zülleni kezd, keresi az istent, de kész hinni az ördögben is, és egész keresgélésén, kapdosásán világosan látható, hogy érzi közeli pusztulását, retteg az elkerülhetetlen jövőtől, amit – ha nincs is tuda-

tában – többé-kevésbé intenzíven érzékel. A mai individualista alaphangulata a riadt letargia. Elvesztette fejét, s minden erejét megfeszíti, hogy valamiképpen megkapaszkodjon az életben, és nincs ereje, csupán a ravaszság maradt meg számára, amit valaki a „hülyék eszének" nevezett. A mai individualista belsőleg szétroncsolódva, összezúzódva, megtépetten, hol a szocializmusra kacsingat barátságosan, hol pedig a tőkének hízeleg, miközben a közeli társadalmi pusztulás előérzete még gyorsabban rombolja a parányi, angolkóros „én"-t. Kétségbeesése egyre gyakrabban cinizmusba csap át: az individualista hisztérikusan tagadni kezdi és felégeti mindazt, amit tegnap még bálványozott, és tagadásai csúcsán óhatatlanul eljut abba a lelkiállapotba, amely már a huliganizmussal határos. A „huliganizmus" fogalmát nem azért használom, hogy megsértsem a megsértetteket, és megalázzam a megalázottakat, mert hiszen sokkal súlyosabban és fájdalmasabban megtette ezt már az élet, semmint én tehetném. Nem, a huliganizmus egyszerűen a személyiség pszichofizikai elfajulásának eredménye, felbomlása végső fokának megcáfolhatatlan bizonyítéka. A nagyagykéregnek az a krónikus betegsége, amelyet a társadalmi táplálék elégtelensége idézett elő, az egyre érzéketlenebbé, egyre lustábbá váló és az élet benyomásaira egyre kevésbé fogékony érzékelő apparátus betegsége okozza, hogy úgy mondjuk, az intellektus teljes érzéketlenségét.

A huligán olyan lény, aki híján van mindennemű társadalmi érzéknek, semmiféle kapcsolatot nem érez a világgal, nem lát maga körül semmiféle értéket, és lassanként még az önfenntartási

ösztöne is kialszik, mert a saját életét is értéktelennek találja. Nem képes összefüggően gondolkodni, csak nagy nehezen asszociálja az eszméket, a gondolat csak pislákol benne, és alighogy megvilágítja lidérces, beteg fényével a külvilág valamelyik jelentéktelen kis darabját, máris terméketlenül kihuny. A huligán betegesen fogékony, de látómezeje szűk, és szintézisre való képessége elenyészően csekély. Bizonyára éppen ezzel magyarázható gondolkodásának jellemző paradox volta és hajlamossága a szofizmákra. „Nem az idő teremti az embert, hanem az ember az időt", mondja, és maga sem hiszi. „Nem a szép tettek a fontosak, hanem a szép szavak", folytatja, hangsúlyozva ezzel, hogy érzi tehetetlenségét. Hajlamos rá, hogy gyorsan megváltoztassa elméleti és társadalmi állásfoglalásait, ami ismét csak bomlott pszichikumának ingatagságát és állhatatlanságát mutatja. Ez a személyiség nemcsak szétzüllött, hanem krónikusan ketté is hasadt: a tudatos és az ösztönös szinte sohase forr össze nála az „én"-ben. Személyes tapasztalatainak csekély volta és szervezőképességének gyengesége folytán túlsúlyba kerülnek nála az öröklött tapasztalatok, és emiatt állandó, bár lanyha és eredménytelen harcot vív a nagyapja árnyékával. Mint valami Erinniszek, úgy veszik körül a múlt sötét bosszúálló rémei, hisztérikus ingerlékenységben tartják, és az állat atavisztikus hajlamait hívják elő ösztöne mélyéről. Érzéki szférája beteg, tompa, állandóan éles és erős ingereket igényel, ezért hajlamos a huligán a nemi fajtalankodásokra, az élvhajhászásra, a szadizmusra. Érzi erőtlenségét, és minél nagyobb követelményeket támaszt vele szemben az

élet, annál élesebben kénytelen elutasítani ezeket a követelményeket. Részben innen származik a huligánra oly jellemző társadalmi amoralitás, nihilizmus és düh.

Ez az ember egész életében az őrület határán táncol, és társadalmilag ártalmasabb a fertőző betegségek bacilusainál, mivel a pszichikai fertőzés gócát hordja magában, és ellene nem harcolhatunk olyan módszerekkel, amilyenekkel az emberre ártalmas mikroorganizmusokat megsemmisítjük.

Összefüggéstelen gondolkodásának, különös és gyakran visszataszító tetteinek fő mozgatórugója a világgal és az emberekkel szemben táplált gyűlölet, a beteg ösztönös, de tehetetlen gyűlölete és letargiája; rosszul lát, rosszul hall, és ezért ténfereg, imbolyog valahol messze az élet mögött, távol tőle, úttalanul, és erőtlenül ahhoz, hogy az utat megtalálja. És ordítozik ott, de ordítozása is gyenge, mondatai szaggatottak, szavai homályosak, és senki sem érti a siránkozását, mert csak hasonszőrű társai állnak körülötte, akik éppolyan gyengék és féleszűek, mint ő, és nem bírnak, nem tudnak, nem akarnak segíteni rajta. De, hozzá hasonlóan, mindnyájan dühösen köpnek mindazok után, akik előrementek, megrágalmazzák mindazt, amit nem tudnak megérteni, és kinevetik mindazt, ami gyűlöletes számukra, ám nekik minden gyűlöletes, ami aktív, amit áthat az alkotás szelleme, ami hőstettek dicsőségével ékesíti a földet, és lángolón hisz a jövőben: „a tűz az istenség, amely felperzseli a múlandó szenvedélyeket, megvilágítja a tiszta lelket", amiként Szofija Premudroszty mondja versében.

Talán a közeljövőben valaki, egy bátor és becsületes férfiú megírja „A személyiség széthullása" című szomorú könyvet, s ebben félreérthetetlenül bemutatja nekünk az ember szellemi elszegényedésének feltartóztathatatlan folyamatát, az „én" kiküszöbölhetetlen degradálódását.

E folyamatban döntő szerepet játszott a XIX. század, amely próbára tette a világ nyárspolgárainak pszichikai állóképességét, és leleplezte, hogy a nyárspolgárságnak vajmi kevés képessége van az alkotó életre.

A technika fejlesztése? Igen, ez persze óriási munka. De a technikáról elmondhatjuk, hogy „önmagában elegendő", minthogy nem egyéni, hanem kollektív alkotás eredménye, a gyárakban növekszik és fejlődik, a munkások között, az irodákban pedig csupán általánosítják, elrendezik a tömegek tapasztalatait és az új adatokat, amelyeket a kollektíva feltárt. A tömegeknek ugyanis nincs idejük, hogy önállóan szintetizálják megfigyeléseiket és ismereteiket, és kénytelenek tapasztalatuk egész gazdagságát idegen kezekbe letenni. A természettudományos felfedezések, amelyek összegezik a technikai fejlődés eredményeit, szintén csupán formailag egyéni tettek. Csak nézzék meg, mennyire nyilvánvalóan kollektív jellegűek az anyagszerkezet területén az utóbbi időben született felfedezések! És noha az individualizmus makacsul antidemokratikusan igyekszik kombinálni a természettudományok adatait, a természettudomány nem enged ennek az erőfeszítésnek, nem hagyja eltorzítani a maga kollektívan megteremtett tartalmát,

egyre határozottabban monisztikus jelleget ölt, s fokozatosan mély és erős alapjává válik a szocializmusnak. Ez a tény a magyarázata annak, hogy a burzsoázia hirtelen elfordult a természettudománytól, és ismét a metafizika karjaiba vetette magát.

Az uralkodó osztályok mindig a tudás monopóliumára törekedtek, és a tudományt mindenképpen igyekeztek elzárni a nép elől. Csupán úgy mutatták meg neki a kikristályosított gondolatot, mint a nép feletti uralmuk megerősítésének eszközét. A XIX. század leleplezte ezt a végzetes politikát, feltárta, hogy Európában nincs elegendő intellektuális energia. A burzsoázia túlságosan nagy munkát fejtett ki az ipar és a kereskedelem fejlesztése területén, és ez nyilván kimerítette a burzsoázia egész szellemi energiakészletét – és világos, hogy a burzsoázia mára már pszichikailag megrendült.

A népet kirekesztették a tudományból, pedig nélküle nem lehet sikeresen harcolni az életért; kirekesztették, mert attól tartottak, hogy ha felvértezi magát ismeretekkel, megtagadja a munkát. Nem gondoskodtak a szellemi energia növeléséről, és a szellemi energia elégtelensége miatt gyorsan romlott a nyárspolgárság erejének minősége.

Az élet egyre bonyolultabbá és keményebbé vált, és a technika évtizedről évtizedre egyre jobban gyorsította, meggyorsítja, és tovább fogja gyorsítani az élet menetét. A személyiségtől, aki parancsnoki pozíciót szeretne betölteni, minden új munkanap és év egyre nagyobb erőfeszítést követel. A múlt század elején még a polgár, épp hogy csak megszabadulván a nemesi állam súlyos béklyóitól, eléggé friss, elég erős és jól felvértezett ahhoz,

hogy harcolni tudjon az érdekeiért. A termelés és a kereskedelem feltételei nem haladták meg az egyéni erőket. De ahogy fejlődött a technika, fokozódott a konkurrencia és a burzsoázia mohósága, ahogy erősödött a polgárban vezető szerepének tudata és az a törekvése, hogy arannyal és szuronnyal mindörökre kisajátítsa magának ezt a pozíciót, ahogy elkerülhetetlenül kiéleződött a termelés anarchiája, amely csak még jobban megnehezítette e feladat megoldását, úgy nőtt a diszharmónia az egyéni erők és az ügy szükségletei között. Az idegek vad munkája kimeríti, az egyoldalúan megfeszített gondolkodás elkorcsosítja az embert, és így létrejön egy hallatlanul ingatag pszichikum. Láthatjuk, hogyan fokozódik a burzsoázia körében a neuraszténia, a bűnözés, és tipikus korcsokat figyelhetünk meg a burzsoá családoknak már a harmadik nemzedékében. Szembeötlő, hogy a degenerálódás folyamata Oroszország és Amerika burzsoá családjai körében a legintenzívebb. Ezekben a történelmileg fiatal országokban, amelyekben a leggyorsabb a kapitalista fejlődés, rengeteg a lelkibeteg a fináncés ipari burzsoázia körében. Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy a történelmi edzettség hiányában az emberek túlságosan gyengének bizonyulnak a tőkével szemben, amely teljes fegyverzetben áll ki ellenük, rabszolgájává tette őket, és gyorsan kimeríti nem elég rugalmas energiájukat. Ha az ember specializálódik, szükségképpen korlátozza szellemének fejlődését, a specializálódás azonban szükségszerű a nyárspolgár számára, mert ha élni akar, állandóan szőnie kell a maga egyhangú, szürke pókhálóját. Az anarchia a polgári alkotás elismert

és elvitathatatlan eredménye, és éppen ennek az anarchiának köszönhetjük a lélek egyre jobban érezhető hanyatlását.

A tőke, miközben gyorsan kimeríti a polgárság intellektuális erőinek eléggé szerény készletét, megszervezi a munkástömegeket, s ezzel új ellenséges erőt állít a polgárság elé – a szocialista pártot; ez az ellenség minden egyéb oknál parancsolóbban kényszeríti a tőkést, hogy megérezze a kollektíva erejét, és új harci taktikát sugalmaz neki: a munkáskizárások és a trösztök taktikáját.

A kapitalista szervezetek azonban szükségképpen szűkítik a személyiség lehetőségeit; individualista törekvéseit alárendelik céljaiknak, elfojtják a kezdeményezést, és a passzivitást fejlesztik az egyéni pszichikumban.

A milliomos Gould találóan határozta meg a trösztöt, amikor azt mondotta, hogy ez a szerv kibékíthetetlen ellenségeknek a gyülekezete, akik „össze-összejönnek egy fényesen kivilágított szűk szobában, egymásba karolnak, és csak ezért nem ütik agyon egymást. De mindegyikük feszülten lesi a pillanatot, amikor meglepetésszerűen lerohanhatja ideiglenes és kényszerű szövetségesét, lefegyverezheti és megsemmisítheti; a mellette álló barátot mindegyikük veszedelmesebbnek látja a falakon kívüli ellenségnél." Az ellenfeleknek ebben a szervezetében a személyiség nem fejlesztheti erőit, mert a látszólagos érdekegység ellenére itt a dolog lényegénél fogva mindenki önmaga és önmagáért van. A munkások szervezetének célja a harc és a győzelem; e szervezet belsőleg összeforrott, mert egységes a tapasztalatban, amely fokozatosan és egyre határozottabban mint a szocia-

lizmus nagy, monisztikus eszméje tudatosul benne. Itt, a kollektív eszmealkotás szervező erejének a hatására a személyiség pszichikuma teljesen harmonikusan épül: szakadatlanul cserélődnek az intellektuális energiák, és a közösség nem gátolja a személyiség fejlődését, sőt, érdekelt a személyiség szabad fejlődésében, mivel minden egyes személyiség – a kollektíva energiájának minél nagyobb mennyiségét testesíti meg – a kollektíva meggyőződésének közvetítőjévé, céljainak propagandistájává válik, és új tagok bevonásával növeli a kollektíva erejét. A kapitalisták szervezete lélektanilag „tömeg"-típusú: ez a szervezet olyan egyéneknek a csoportja, akiket ideiglenesen és lazán köt össze bizonyos külső érdekek egysége, olykor pedig a hangulat egysége – az aggodalom, a veszély érzete, a mohóság, a rablás vágya. Nincs teremtő, vagyis összekötő társadalmi eszméjük, és ezért nem is lehet tartós energiáik egysége, mert minden egyes szubjektum a durván és élesen körülhatárolt, önmagában zárt „én" hordozója; nagyon sok erős nyomásra és hatalmas külső lökésre lenne szükség, hogy a sok egyes „én" szögletei lecsiszolódjanak, és hogy ezek az emberek többé-kevésbé harmonikus és tartós egységbe tömörülhessenek. Itt mindenki valamiféle kis külön sajátosság hordozója, mindenki valamiféle tökéletességnek értékeli magát, amely nem ismétlődhet meg, és mivel szellemi korcsosságukat, korlátoltságukat szépségnek és erőnek vélik, mindegyikük görcsös erőfeszítéssel hangsúlyozza és a többiektől elkülöníti magát. Ilyen anarchikus körülmények között már nincs hely és lehetőség az értékes és teljes „én" fejlődése szá-

mára; itt nem tud harmonikusan fejlődni és szabadon növekedni olyan egyetemes személyiség, aki elszakíthatatlan kapcsolatban van kollektívájával, akit állandóan táplál a kollektíva energiája, és aki eszmék és szimbólumok formájában harmonikusan összefoglalja a kollektíva eleven tapasztalatait.

Ilyen körülmények közepette zajlik az általános felfalás kaotikus folyamata: az ember az embernek ellensége, a piszkos ütközet mindegyik bakája egyedül verekszik a jóllakásért, és állandóan riadtan lesi a mellette állót, nehogy az torkon ragadja. Ennek az egyhangú és elkeseredett harcnak a káoszában az intellektus legjobb erőit, mint már említettem, felemészti az önvédelem az emberrel szemben, az egész szellemi alkotás apró önvédelmi fortélyokban forgácsolódik szét, és az emberi tapasztalat ama terméke, amelyet „én"-nek nevezünk, sötét ketreccé válik, amelyben már csupán egyetlen kis kívánság éldegél: ne gyarapodjanak tovább a tapasztalatok, mert nem férnek el a ketrec szűk és erős falai között. Mi kell még az embernek, ha tele a hasa? Amíg a jóllakottságot hajhászta, megzavarodott, összetört, s most jajveszékel és nyöszörög haláltusájában.

A sok-sok „én" személyes apró feladatai elhomályosítják a közös veszély tudatát. Az elerőtlenedett polgárság már nem képes arra, hogy a maga soraiból kitermelje érdekeinek eléggé energikus kifejezőit, hatalmának védelmezőit, amint annak idején Voltaire-t adta a hűbérurak ellen, majd Napóleont a nép ellen.

A polgári lélek elszegényedését az bizonyítja, hogy a múlttal szemben, amikor a polgárság ideológiai kísérletei a fennálló rend megszilárdítására

irányultak, ma e kísérletek célja a rend igazolása, s maguk a kísérletek egyre vérszegényebbek, tehetségtelenebbek. Már régóta szükségét érzik egy új Kantnak – de az még mindig várat magára, Nietzsche viszont elfogadhatatlan, mert ő aktivitást követel a kispolgártól. A kispolgár egyetlen önvédelmi fegyvere a cinizmus; ez a fegyver félelmetes, és a kispolgárság elkeseredését és reménytelenségét jelzi.

De, mondják, ha az anyag gyenge is, a kapitalista társadalom szilárdan tartja magát. Tartja a súlya a tehetetlenségénél fogva és olyan támasztópillérek segítségével, mint a rendőrség, a hadsereg, az egyház és az iskolai oktatási rendszer, amelyek lassítják összeomlását. Tartja magát, mert még nem zúdult rá a vele szemben álló erők összpontosított támadása, minthogy ezek az erők nincsenek eléggé megszervezve ahhoz, hogy szétdúlják a mocsoknak, hazugságnak, romlásnak és mindenféle ocsmányságnak ezt a hatalmas piramisát. Tartja magát, de... bomladozik, emésztik a saját maga által kitermelt mérgek, amelyek közül is a legelső az „énem"-en és „önmagam"-on kívül mindent kétségbeesetten tagadó nihilista individualizmus.

De a személyiség megfakulása még szembeötlőbb, ha irodalmi képmásait vesszük szemügyre. 1848-ig Dombey és Grandet[8] játszottak vezető szerepet az életben, a szerzés fanatikusai, akik olyan erősek és egyenesek voltak, mint a vasrúd. A XIX. század végén felváltja őket a nem kevésbé mohó, de összehasonlíthatatlanul idegesebb és kapkodóbb Saccard,[9] valamint a „Les affaires sont les affaires" című Mirbeau-darab hőse.

Ha összehasonlítjuk ezeket a típusokat, és megvizsgáljuk, hogy milyen erővel törekedtek bizonyos célok elérésére, azt látjuk, hogy mennél mélyebbre megyünk vissza a múltba, annál koncentráltabb és aktívabb ez az akarat, annál szigorúbbak és meghatározottabbak a személyiség céljai, és annál nyilvánvalóbb cselekvésük tudatossága. És mennél közelebb kerülünk napjainkhoz, annál kisebb a Saccard-ok energiája, annál hamarabb kimerül idegrendszerük, egyre zavarosabb lesz a jellemük, és egyre hamarabb belefáradnak az életbe. Mindegyiküknél észrevehető a kettősség drámája, amely olyan végzetes a tett emberére nézve. A Saccard-ok sokkal hamarabb elpusztulnak, mint elődeik. Dickens az erkölcs diadala kedvéért pusztította el Dombeyt, hogy bebizonyítsa az egoizmus pusztulásának szükségszerűségét, a Saccard-ok és Rochette-ek nem Zola akaratából pusztulnak el – őket az élet kegyetlen logikája meríti ki és pusztítja el.

Áttérve az irodalomról az „élő valóságra", ismét csak az öreg Gouldra hivatkozom, aki halálos ágyán ezt mondotta: „Ha én nem szabályosan és törvényesen szereztem volna a millióimat, már régen elvették volna őket tőlem." Itt az erősnek az erőbe vetett hite kap hangot mint az élet törvénye. Kortársunk, Mr. J. D. Rockefeller viszont már szükségesnek tartja, hogy panaszkodva és sajnálkozva mentegetőzzön a világ előtt mérhetetlen gazdagsága miatt, s azt bizonygatja, hogy az embereket saját boldogságuk érdekében lopta meg. Hát nem mutatja ez világosan a típus elsatnyulását?

Továbbá: a „Vörös és fekete" hősében[10] egy erős akaratú ember áll előttünk, a nyers, győzelemre törő kispolgár. A következő kép viszont,

már közelebb hozzánk: Balzac Rastignacja,[11] ez a mohó, gyenge akaratú ember, aki szégyenletesen gyorsan kimerül és elpusztul, kipenderíti az élet az ajtón, bár környezete nem állt ellen olyan makacsul a kívánságainak, mint ahogy ellenállt Stendhal hősének. Lucien[12] még kevésbé állhatatos, mint Rastignac, de Lucient is felváltja a „Bel Ami", Franciaország mai állami embereinek ez a prototípusa. „Bel Ami"[13] győzött, hatalmon van. De milyen parányira zsugorodott a polgárok önvédelmi képessége, ha ennyire megbízhatatlan emberek kezébe teszik le sorsukat!

Amikor a polgárság a nép erejére támaszkodva legyőzte a hűbérurakat, a nép pedig azonnal és állhatatosan követelte a győztesektől, hogy elégítsék ki reális szükségleteit, a polgárság megijedt az új ellenség láttán – régi mese ez, amelyet a polgár mindig és egyre gyakrabban felújít. A megrémült polgár aztán hirtelen hátat fordított a szabadság eszméjének, s esküdni kezdett a tekintély eszméjére, és odaadta magát előbb Napóleonnak, majd a Bourbonoknak. A látszólagos összeforrottság, a külsőleges védelem azonban nem állíthatta meg a belső bomlási folyamatot.

A polgár nézeteinek rendszerében, tapasztalataiban, amelyeket Montesquieu, Voltaire, az enciklopédisták dolgoztak fel, volt valami diszharmonikus és veszélyes: az ész, amely azt hirdette, hogy minden ember egyenlő, és amelynek erejére támaszkodva a néptömegek ismét, és most már határozottabb formában bejelenthették azt a követelésüket, hogy biztosítsanak számukra teljes politikai egyenlőséget a polgárral, majd pedig hozzáláthattak a gazdasági egyenlőség megvalósításához is.

Az ész tehát szöges ellentétben áll a polgárság érdekeivel, és a polgárság tüstént neki is látott az ellenség elűzésének, és a hitet állította a helyébe, amely mindig sikeresebben támogatja a tekintélyt. Elkezdték bizonygatni, hogy az egész világrend ésszerűtlen – ez jól eltereli a figyelmet a társadalmi rend ésszerűtlenségéről. A polgár önmagát állította a világmindenség közepébe, az élet csúcsára, és erről a magasságról nézvést ítélte el és átkozta meg a világmindenséget, a földet, és főként a gondolatot, amelyet nemrég még bálványozott, és mint mindig, a szakadatlan kutatást most is felcserélte az élettelen dogmatizmussal.

Byron beszédeiben benne csengett a régi arisztokratikus szellemi kultúra tiltakozása, az erőteljes személyiség heves tiltakozása a polgári jellegtelenség ellen, a győztes ellen, az arany középút szürke embere ellen, aki véres, mohó mancsával semmissé tette kilencvenhármat, és szerette volna visszaállítani nyolcvankilencet, de akarata ellenére is negyvennyolcat segítette a világra. Byron „világfájdalma" már a század húszas éveiben olyan lelkiállapottá válik a polgároknál, amelyet Petrarca „acediá"-nak, savanyúságnak nevezett, és amelyet Vogt[14] így határozott meg: „szellemi tunyaság". A mi tehetséges és okos Sahovunk[15] – talán kissé leegyszerűsítve – ezt mondja erről az időszakról: „A húszas évek pesszimizmusa divattá lett: minden ostoba szomorkodott, hogy magára vonja a társadalom figyelmét".

Én úgy vélem, hogy az „ostobáknak" nagyon is komoly okuk volt a szomorkodásra, mert mindenképpen érezniük kellett, hogy az új életkörülmények korlátozzák szellemi erőik fejlődését, az egy-

re jobban elterjeszkedő kufárkodás szűk medrébe terelik erőiket, s valóban elkábítják, elbutítják, elaljasítják őket.

Musset Rollája[16] még édestestvére Manfrednak, de a „század gyermekét"[17] már szemmelláthatólag és mélyen megfertőzte az „acedia"; Chateaubriand Renéje[18] még el tudott menekülni az élet elől, a „század gyermekének" viszont nincs hova menekülnie – csak a polgárság által kijelölt utakra léphet, más út nincs erői számára.

Látjuk, hogy a „század gyermekének vallomása" számtalanszor és egyhangúan megismétlődik egy sor könyvben, és e sor minden egyes új jelleme lelki szépség és gondolat tekintetében egyre szegényebb lesz, egyre lomposabbá, rongyosabbá, szánalmasabbá válik. Bourget Greslouja[19] arcátlan, aljasságában van logika, de ő azért még „kezdő". Musset hőse nagyobb távlatokban, szebben, energikusabban gondolkodik, mint Greslou. Sienkiewicz „dogma nélküli"[20] embere még gyengébb, még színtelenebb, mint Greslou, de Leon Ploszowski mennyire lefőzi Przybyszewski Falkját,[21] a divatos, sebtében és figyelmetlenül olvasott könyveknek e kis könyvtárát!

A szellemi koldusok sorát ma Arcibasev Szanyinja[22] tetőzi be bántón és szégyenletesen. Nem szabad elfelejteni, hogy Szanyin már nem az első kísérlete a polgári ideológiának, hogy megmutassa a feltartóztathatatlanul széthulló személyiség megmentéséhez vezető ösvényt. Már Arcibasev könyve előtt is nemegyszer ajánlották az embernek, hogy belsőleg egyszerűsödjön, változzon állattá.

Ezek a kísérletek azonban a polgárok művelt társaságában keltettek ilyen élénk érdeklődést, és

ez a nyilvánvalóan szívből jövő lelkesedés Szanyin iránt vitathatatlan jele napjaink intellektuális csődjének.

Az individualista polgár, amikor az életben elfoglalt pozícióját védelmezi, azzal próbálja igazolni a nép ellen vívott harcát, hogy kötelessége megvédeni a kultúrát, és ezt a kötelességet állítólag a világtörténelem rótta rá.

Szabad legyen megkérdeznünk: hol van hát az a kultúra, amelyet egyre gyakrabban és egyre hangosabban sirat a polgárság, mondván, hogy hamarosan elpusztul az új hunok lába alatt. Hogyan tükröződik a polgárok mai „hősének" lelkében az emberi szellem világméretű munkája, a „századok hagyatéka"?

Ideje elismernie a polgárságnak, hogy a „századok hagyatékát" az ő lelkén kívül őrzik; a múzeumokban, a könyvtárakban található, de nem a polgár lelkében. A polgár, aki egykor az élet formálója volt, ma már a holt igazságok temetőjére vigyázó, elaggott őrré züllött.

Most már nincs ereje sem arra, hogy új életet leheljen az elhunytba, sem arra, hogy újat alkosson.

A mai elkülönült és elkülönülésre törekvő ember sokkal boldogtalanabb, mint Marmeladov,[23] mert valóban nincs hova mennie, és senkinek sem kell! A pusztulástól való rettegésében, gyengeségének érzésétől megittasultan ugyan milyen érték ő az élet számára, miben van szépsége, hol van az emberi ebben a félig holt, szétroncsolt idegzetű, eltompult agyú testben, a lelki betegségeknek, az akarat betegségének, csupán a betegségeknek ebben a kis urnájában?

Korunk legfogékonyabb lelkei és legélesebb elméi már kezdik felismerni a veszélyt: az ember erőinek sorvadását látva egyöntetűen azt mondják, hogy az embernek meg kell újítania, fel kell frissítenie az „én"-jét, és közös erővel utat mutatnak neki az élő erők forrásához, amely képes új életre kelteni és megerősíteni a kimerült embert.

Walt Whitman, Horace Traubel, Richard Dehmel, Verhaeren, Wells, Anatole France és Maeterlinck, akik mindnyájan az individualizmussal és a kvietizmussal kezdték, egyöntetűen a szocializmus felé fordulnak, az aktivitást kezdik hirdetni, és egyre hangosabb szóval szólítják fel az embert, hogy forrjon össze az emberiséggel. Még August Strindberg, az „én"-nek ez a nagy bálványozója is kénytelen észrevenni az emberiség gyógyító erejét. „Az emberiség – mondja – egy soksok elemből álló hatalmas elektromos telep; a belőle kiszakított elem viszont azonnal elveszti erejét."

A bölcs embereknek ezeket a jó tanácsait azonban aligha hallják meg a süketek. És ha meghallják is, mi haszon származik belőle? Mivel válaszolhat a reménytelenül beteg az élet örömteli szavára? Csak nyöszörgéssel . . .

. . . Talán helyénvaló itt rámutatni arra, hogy mai értelmiségi individualizmusunk óhatatlanul a hisztériával határos beteges állapotba sodorja az embert.

A hisztérikus állapot tüneteit könnyű fellelni az individualizmus valamennyi mai ideológusán, akár misztikusok, anarchisták, Merezskovszkij típusú vagy Szvencickij típusú keresztények. Mindnyájukra egyaránt jellemző, hogy fölöttébb ingerlé-

keny az idegrendszerük, gyorsan váltakoznak indulataik, nyomott a hangulatuk, szaggatottan csapongó a gondolatmenetük, társadalmilag érzéketlenek, és ami mindezzel közvetlenül összefügg, hogy mint afféle betegek, nyögésükkel és jajveszékelésükkel állandóan fel akarják hívni magukra és – az esetek többségében kitalált – fájdalmaikra környezetük figyelmét.

Másként hogyan is lehetne megmagyarázni Merezskovszkij úr multkori kirohanását? Merezskovszkij úr egyike azoknak, akik a kultúrát védelmezik a „barbárok" inváziójától, és a „Russzkaja Miszl" hasábjain, egy kultúrember számára aligha megengedhető módon, így kiált fel:

„Giordano Bruno talán meghalt? Mi az, hogy meghalt, *megdöglött, mint egy kutya, sőt, rosszabbul, mint egy kutya, mert* az állat legalább nem tudja, hogy mi történik vele, amikor döglődik, Giordano Bruno viszont tudta."

Jó itt ez a „mert", mert nagyon is nyilvánvalóan feltárja az „én" alaphangulatát: az egyéni megsemmisüléstől való tébolyult rettegést, amely ismeretlen volt Giordano Bruno számára, aki tudott szeretni. Ez a rettegés a fizikai megsemmisüléstől teljes mértékben érthető azoknál, akiket semmi sem köt az élethez, és nyilván hasztalanul követelnénk a Merezskovszkij uraktól, hogy tiszteljék a nagy neveket és a nagy hőstetteket; hogyan is élhetne tisztelet olyan ember lelkében, aki maga is bevallja, hogy:

„Őszintén szólva, azt szeretném, ha az én pusztulásommal minden elpusztulna. És egyébként ez így is lesz: ha nincs egyéni halhatatlanság, akkor számomra velem együtt minden megsemmisül."

Érthető: a silány lélek annyira lealacsonyítja az „én"-t, hogy az már nem képes különbséget tenni a mágiyahalál és az emésztőgödörbe fulladás között, az egész látható világot szeretve magához ölelő nagy lélek és önmaga, a lelki mételyt hordozó mikroorganizmus között.

És amikor a Merezskovszkij úrhoz hasonló emberek arról kiabálnak és nyafognak, hogy meg kell védeni a „kulturális értékeket", az „évszázadok hagyatékát", az ember nem tud hinni nekik.

Különös lények ezek. Idegesen forgolódnak a világ legmagasabb harangtornyainak lábánál, forgolódnak, mint a kölyökkutyák, szűkölnek, csaholnak, s irigy hangjuk egybefolyik a föld óriási harangjainak csengő szavával; néha valamelyiküktől megtudjuk, hogy Lev Tolsztoj egyik őse egy bizonyos ügyosztályon dolgozott, hogy Gogol fölöttébb ellenszenves jellemtulajdonságokkal rendelkezett, és megismerjük értékes részletek egész tömegét, ugyanebben a szellemben, és noha mindez talán igaz, de oly parányi, oly sekélyes és felesleges . . .

Nézzük meg a régi irodalom olyan műveit, mint az „Ördögök", a „Tajtékzó tenger", a „Szakadék", a „Töretlen föld" és a „Füst", a „Nincs hová" és a „Gyűlölködve"; ezekben a könyvekben a teljesen nyílt, nagyon is erős és heves gyűlöletet látjuk azzal a típussal szemben, amelyet a másik irodalmi csoport Rahmetov, Rjabinyin, Sztozsarov, Szvetlov[24] stb. alakjában próbált megrajzolni. Mi váltotta ki ezt a gyűlöletet? Kétségkívül azoknak az embereknek az aggodalma, akik többé vagy kevésbé szilárdan és következetesen kialakították nézeteiket Oroszország történelméről, azt tervezték,

hogy Oroszország kultúrájának fejlesztésén fognak munkálkodni, és – ezt nincs okunk tagadni – ezek az emberek őszintén hitték, hogy hazájuk más úton nem haladhat. Mindegyiküknek „voltak eszméi", és, mint ismeretes, mindnyájan drágán megfizettek eszméikért. Lehet, hogy ezek az „eszmék" tévesek voltak, sőt károsak az országra nézve, de most nem az eszméket akarjuk értékelni, hanem hordozóik őszinteségét és szellemi erejét. Ők néha durván harcoltak a radikalizmus ellen, néha pedig piszkos módon, mint Piszemszkij, de mindig nyíltan és energikusan.

A mai irodalmárt bajosan lehet azzal gyanúsítani, hogy érdekli az ország sorsa. De ha megkérdeznénk erről a „régi vitézeket", bizonyára ők sem tagadnák, hogy számukra a haza a legjobb esetben másodrendű dolog, hogy a társadalmi problémák nem izgatják annyira művészi alkotásukat, mint az egyéni lét rejtélyei, hogy számukra a művészet a fő, a szabad, objektív művészet, amely fölötte áll a haza sorsának, a politikának, a pártoknak, és kívül áll a nap, az év, a kor érdekein. Nehéz elképzelni, hogy lehetséges ilyen művészet, mivel nehéz olyan épeszű embert találni a földön, aki tudatosan vagy ösztönösen ne vonzódna valamelyik társadalmi csoporthoz, ne vetné alá magát e csoport érdekeinek, ne védelmezné őket, ha ezek az érdekek egybeesnek az ő egyéni vágyaival, és ne harcolna a vele szemben ellenséges csoportok ellen. Lehet, hogy e törvény alól kivételek a születésüktől fogva süketnémák, kétségkívül nem vonatkozik ez a törvény az idiótákra, és mint már említettük, kivonják magukat e törvény érvényességi köréből a huligánok is, noha az utcák és nyomornegyedek

huligánjainak is megvan a maguk szervezete, ami annak a jele, hogy a társadalmi csoportosulás szükségességének tudata még a huligán lelkében sem hunyt ki teljesen.

De tegyük fel, hogy létezik tökéletesen szabad és teljesen objektív művészet, olyan művészet, amely számára minden mindegy és mindenki mindegy.

Kell-e bizonyítani azt a tényt, hogy a mai irodalmár számára a forradalmár lelkülete korántsem „mindegy", hogy ez a lelkület ellenséges neki és idegen tőle?

Ha tiszteljük az embert, azt kell hinnünk, hogy korunk nagy íróinak többsége nem tagadja a tényt: ez a lelkület ellenszenves számára, és a maguk módján mindnyájan harcolnak is ellene. Az elmúlt években mindegyikük sietett elmondani „néhány meleg szót" erről a régi orosz típusról; nézzük meg, mennyire „objektív" és „belsőleg szabad" e típushoz való viszonyuk!

Tolsztoj, Turgenyev, Goncsarov, sőt Leszkov és Piszemszkij is úgy írtak, hogy az olvasónak roppant nagyra kellett értékelnie a forradalmár szellemi adottságait; az olvasó kiegyensúlyozhatja Dosztojevszkij negatív jellemeit Turgenyev és Tolsztoj pozitív jellemeivel, és helyreigazíthatja Leszkov túlzásait Piszemszkijjel, a Boleszlav Markevicsból és Vszevolod Kresztovszkijból; ez utóbbiak gyakran objektívebbek voltak az előbbieknél.

Mindeme írók tanúsága szerint a forradalmár nem buta, hanem erős akaratú ember, aki nagyon bízik magában, veszélyes, jól felfegyverzett ellenség.

A mai szerzők egyöntetűen egy másik típust rajzolnak meg. A „Sötétség" hőse kétségtelenül gyengeelméjű; olyan gyenge akaratú ember, akit egyetlen paradoxonnal le lehet ütni a lábáról. Az „Elbeszélés a hét akasztottról"[25] című írás forradalmárait egyáltalán nem érdeklik azok a dolgok, amelyekért bitófára kerülnek, az egész novellában egyikük sem ejt egy szót sem ezekről a dolgokról. Olyan emberek benyomását keltik, akik hihetetlenül unalmasan éltek, nincs egyetlenegy élő kapcsolatuk sem a börtön falain kívül levő világgal, és úgy fogadják a halált, mint a reménytelenül beteg a kanálka orvosságot.

Arcibasev nevetséges és ostoba Szanyinja egy fejjel magasabb valamennyi szociáldemokratánál, akiket a szerző szembeállít vele. A „Milliók" szociáldemokratája meglehetősen sötét alak, a „Borzalom" forradalmárja pedig egyszerűen gazember. Az „Emberi kultúra"[26] szereplői teljesen gyávák. És mi köze van Szologub szociáldemokrata Alkinájának[27] az orosz forradalom asszonyaihoz?

És még Kuprin[28] is, hogy el ne maradjon íróelvbarátai mögött, hát odalökte a szociáldemokrata nőt a gőzhajó legénységének, hadd erőszakolják meg; a férjét pedig, aki ugyancsak szociáldemokrata, bárgyú alaknak ábrázolta.

A vezérek jó példáját követve a közönséges kis irodalmár is köpdösni kezdte a forradalmárt, többé vagy kevésbé tehetségtelenül kidomborítva benne mindazt, amivel be lehet feketíteni és mocskolni emberi arcát – talán az egyetlen szeplőtelen arcát korunknak.

Ezt az olcsó hajtóvadászatot akarják teljes objektivizmusnak feltüntetni, és csak mintegy mellé-

kesen, mintegy egyebek között sárral dobálják a forradalmár arcát. Összetörtnek, ostobának, bárgyúnak ábrázolják, és együttérző képet vágnak ehhez az ízetlen játékhoz, mint az öreg ápolónő, aki gyűlöli betegét.

Ha ezek ilyen módszereket alkalmaznak az ellenség személyiségének a lealjasítására, amilyenekhez nem folyamodtak nyílt rágalmazói – Kljusnyikov, Gyakov és a többiek – sem, ugyan mit védelmeznek, miért dühöngenek a mai szerzők?

E szomorú jelenség csak azzal magyarázható, hogy az író urak önkéntelenül is a polgárság hipnózisa alá kerültek, amely – miközben óvatosan a hatalom felé lopakodik – útközben mindenkit megfertőz. Ez a közerkölcs romlása, az orosz író típusának az elsatnyulása.

Az európai irodalom fejlődéstörténetében a mi fiatal irodalmunk bámulatra méltó jelenség. Nem túlzok, ha azt mondom, hogy egyetlen nyugati irodalom sem tűnt fel olyan erővel és olyan gyorsan, a tehetség olyan vakító fényével, mint a miénk. Senki nem alkotott Európában oly hatalmas, világszerte elismert könyveket, senki sem teremtett olyan tüneményes szépségeket ily leírhatatlanul nehéz körülmények között, mint mi. Ezt megcáfolhatatlanul bizonyítja a nyugati irodalmak történetének a mi irodalmunk történetével való egybevetése. Alig száz év alatt sehol nem jelent meg annyi ragyogó nagy név az irodalom egén, mint Oroszországban, és sehol nem volt annyi mártír-író, mint nálunk.

A mi irodalmunk a mi büszkeségünk, a legjava annak, amit mint nemzet teremtettünk. Benne van egész filozófiánk, benne vannak a szellem nagy

szárnyalásai; ebben a csodálatos, meseszerű gyorsasággal felépült szentélyben mind a mai napig fényesen lobognak a káprázatos szépségű és erejű elmék, a szent tisztaságú szívek – igazi művészek elméi és szívei. És becsületesen és őszintén megvilágítva, amit megértettek és átéltek, mindnyájan ezt mondják: az orosz művészet templomát a nép hallgatólagos segítségével építettük fel, a nép lelkesített bennünket, szeressétek a népet!

A mi templomunkban gyakrabban és erősebben hirdették, mint másutt, az általános emberit – az orosz irodalom jelentőségét az egész világ elismerte, az egész világ csodálattal adózott szépségének és erejének. Ez az irodalom bámulatos, ismeretlen jelenséget tudott mutatni a Nyugatnak: az orosz nőt, és csak ez az irodalom képes ilyen kimeríthetetlen, gyöngéd és szenvedélyes anyai szeretettel beszélni az emberről.

Irodalmunk értékelése és értelmiségünk között mintha ellentmondás volna, de ez az ellentmondás csak látszólagos. A régi orosz irodalmár lelke gazdagabb és magasabb rendű volt azoknál a politikai tanításoknál, amelyeket az értelmiség akkor elfogadott. Próbálják meg például a narodnyikság keretei közé beszorítani az olyan írókat, mint Szlepcov, Pomjalovszkij, Levitov, Peszorszkij, Gleb Uszpenszkij, Oszipovics, Garsin, Potapenko, Korolenko, Scsedrin, Mamin-Szibirjak, Sztanyukovics, és meg fogják látni, hogy Lavrov, Juzov és Mihajlovszkij narodnyiksága Prokrusztész-ágy lesz számukra. Még azok sem, akiket „tiszta narodnyikoknak" szoktunk nevezni – Zlatovratszkij, Karonyin, Zaszogyimszkij, Bazsin, O. Zabitij, Nyefedov, Naumov és az „Otyecsesztvennije Zapiszki",

a „Gyelo", a „Szlovo", a „Miszl" és a „Russzkoje Bogatsztvo" számos más munkatársa –, még őket sem lehet belegyömöszölni ebbe az ágyba. Mindegyikükből kinn marad valami, ami alapján jogosan elmondhatjuk, hogy a régi író ott, ahol a politikai tanítás gátolhatta művészi erejét, felül tudott emelkedni a politikán, nem vált rabszolgájává, amiként ezt napjainkban tapasztalhatjuk. Más szóval: a régi irodalom szabadon tükrözte az egész orosz demokrácia hangulatát, érzéseit, gondolatait, a mai viszont szolgalelkűen aláveti magát az aprócska polgári csoportok sugalmazásainak. A polgárság ma azon fáradozik, hogy minél előbb összeszedje magát, mivel lelke mélyén demoralizálódott, és gondolkodás nélkül lecsap mindenre, ami csak a keze ügyébe kerül, amint a nyolcvanas években tette. A pozitivizmusból a miszticizmusba ugrik fejest, a materializmusból az idealizmusba, az egyik régi erődből a másikba rohan, aztán gyengének találja őket a maga megmentésére, és ma új erődöt épít: a pragmatizmust, de aligha sikerül elrejtőznie saját belső összeomlása elől.

A mai írók szolgalelkűen követik a polgárokat futkosásukban, ők is egyik oldalról a másikra csapódnak, és állandóan váltják a jelszavakat és az eszméket, mint a zsebkendőt nátha idején. De már világos, hogy a legnagyobb és a legfürgébb egér a mai író fejében – az antidemokratizmus.

Vizsgáljuk meg irodalmunkat abból a szempontból, hogy milyen gazdag változatosságban ontja az író-típusokat: hol és mikor dolgoztak egyidejűleg olyan összeegyeztethetetlen, egymástól annyira idegen tehetségek, mint Pomjalovszkij és Leszkov, Szlepcov és Dosztojevszkij, Gleb Uszpenszkij és

Korolenko, Scsedrin és Tyutcsev? Folytassák csak ezt a sort, és el fognak csodálkozni, mennyire különböző arcok, mily változatos alkotói módszerek, gondolatsorok tűnnek fel, mily nyelvi gazdagság szól önökhöz.

Oroszországban minden egyes író valóban és markánsan egyéni volt, de mindnyájukat egyesítette egy makacs törekvés, nevezetesen, hogy megértsék, megérezzék, megsejtsék országuk jövőjét, népük sorsát, hazájuk szerepét a földön.

Mint embert, mint személyiséget az orosz írót mindeddig beragyogta az élet nagy ügye, az irodalom, a munkában elfáradt nép és szomorú földje iránt érzett önzetlen és szenvedélyes szeretetének áradó fénye. Az orosz író becsületes harcos volt, az igazság nagy mártírja, gigász a munkában, és gyermek az emberekhez való viszonyában, akinek olyan makulátlanul tiszta volt a lelke, mint a könnycsepp, és olyan ragyogó, mint a csillagok a sápadt orosz égen.

Egész életét, szívének minden erejét az egyetemes emberi igazság szenvedélyes hirdetésére fordította, felkeltette az érdeklődést népe iránt, de nem szakította ki a világból, mint Frensen kiszakítja a németeket, Kipling az angolokat, mint kezdi kiszakítani az olaszokat d'Annunzio.

Az orosz író szíve a szeretet harangja volt, melynek súlyos és messzecsengő szavát meghallotta az ország minden élő lelke...

„Mindezt tudom" – mondhatja az olvasó.

Elhiszem. De én most, az *íróknak* beszélek, mert úgy vélem, hogy elborították őket a dicsőség hullámai, átölelték őket és becézőn befogták a fülüket a jóllakott, feslett életű polgárasszony kövér

ujjai, hogy ne hallják a szavakat, amelyek ezt az asszonyt átkozzák. Én tudom, hogy milyen volt az olvasó viszonya az író-baráthoz, nemegyszer láttam, hogy az olvasó, amikor megtudta, hogy *N* iszik, szomorúan lehorgasztotta fejét, szenvedett a tanítómestere és barátja miatt: fájó szívvel megértette, hogy *N*-nek ezer oka van a keserű pohár kiürítésére.

Azt hiszem, hogy ha mai íróinkról valami ilyesmit hallanak az olvasók, csupán elnézően mosolyognak. A legjobb esetben!

Mit mondott, mire tanított a régi író?

„Bízz a népedben, amely megteremtette a hatalmas orosz nyelvet, bízz a nép alkotó erejében. Segíts neki felállni a térdéről, menj eléje, tarts vele. Tiszteld a hitvesedet, ezt a gyönyörű orosz asszonyt, tanuld meg szeretni benne az embert, a barátodat, aki társad az orosz haza építésének nehéz munkájában!"

A fiatalok ezrei fogadták meg ezt a felhívást, vették vállukra az évszázados terhet, egyesítették a nép haladó, legjobb erőit, és mérték az ősi ellenségre az első nagy csapást. És nagyon sokan dicső halált haltak ebben az ütközetben. De a kívánság teljesült, a nép felkelt, most körültekint, az elkerülhetetlen újabb összecsapásra gondol, keresi a vezéreket, hallani akarja bölcs szavukat.

A nép vezérei és prófétái azonban a csapszékekbe mentek, a nyilvános házakban múlatják az időt.

Senkit sem akarok megsérteni ezekkel a szavakkal – miért is tenném ezt? Csupán rá szeretnék mutatni e vitathatatlan és mindenki által ismert tényre, mert erről tanúskodik a mai szépiro-

dalom is, a kritika is, és a sajtó is. Ha le lehetne írni ezt, úgy, hogy ne torzuljon el a szégyenletes igazság, más szavakkal – én megírnám.

A költő lelke már nem eolhárfa, amely az élet minden hangját, minden örömét és minden bánatát megszólaltatja. Az ember egyre kevésbé fogékony az élet benyomásai iránt, egyre ritkábban felcsendülő nevetéséből kihallatszik a beteges fáradtság mollja, és hajdani szent merészsége elkeseredett pimaszságba csap át.

A költőből irodalmár lesz, és a zseniális általánosítások magaslatáról feltartóztathatatlanul lecsúszik az élet apró-cseprő ügyeinek lapályára, hányódik a hétköznapi események között, és többé-kevésbé ügyesen lecsiszolva őket valamely idegen, kölcsönvett gondolattal, olyan szavakkal beszél róluk, amelyeknek értelme nyilvánvalóan idegen tőle. Egyre kifinomultabb és körmönfontabb forma, egyre hidegebb szavak és szegényebb tartalom, kihamvad a már csak parázsló érzés, eltűnik a pátosz. A szárnyaszegett gondolat szomorúan hull le a hétköznapok porába, szétzúzódik, örömtelenné, nehézkessé és beteggé válik. És a bátorság helyét az unalmas pimaszság foglalja el, a harag rikoltozó dühhé válik, rekedten suttog a gyűlölet, és óvatosan oldalra tekinget.

A régi írókra jellemző, hogy nagy koncepcióik voltak, következetes világnézettel rendelkeztek, intenzíven érzékelték az életet, látómezőjükben ott feküdt az egész mérhetetlen világ. A mai író „személyisége" kimerül írói modorában, az igazi értelemben vett személyiség, az érzések és gondolatok komplexuma pedig egyre megfoghatatlanabbá, ködösebbé és, őszintén szólva, sajnálatra méltóbbá

válik. Az író immár nem tükre a világnak, hanem csupán egy kis tükördarab; a társadalmi máz lepergett róla; vonszolja magát a városi utcák porában, tükördarabkájával képtelen visszatükrözni a világ hatalmas életét, és csupán az utcai élet futó képfoszlányait tükrözi, az összetört lelkek szilánkjairól írogat.

Egy új írótípus született meg Nagy-Oroszhonban, a köz-bohóc, a szórakozásra éhes polgárság paprikajancsija, aki a publikumot szolgálja, nem a hazáját, és nem mint az élet bírája és tanúja szolgálja, hanem mint koldus, a gazdagokon élősködik. Nyilvánosan kigúnyolja önmagát, amint ez az „Író kalendáriumából" látható. Úgy látszik, többet jelent számára, ha nevet rajta a publikum, és dédelgeti, mint ha tiszteli. Készségesen mesél a gazdájának trágár anekdotákat, ám a polgárban ez a szolgálatkészség csak még nagyobb megvetést ébreszt szolgája iránt.

Egyébként az ember méltóságának a fokmérője az, hogy mennyire veti meg az izetlenséget. A „közvélemény" mai orosz „vezére" már másként vélekedik a közönségességről: kézen fogja, és bevezeti az orosz irodalom szentélyébe. De nem tiszteli a saját nevét sem, felelőtlenül meghempergeti az első pocsolyában. Szégyenkezés és undor nélkül egy sorba állítja nevét az irodalmi botrányhősök, szédelgők, pojácák és szemfényvesztők nevével. Megtanult ügyesen írni, maga is a szó zsonglőrévé vált, és nagy tehetséget tanúsít az önreklámozás terén.

Néha rikoltozva, mint a papagáj, ő is szidni kezdi a polgárságot, a polgár azonban csak hallgatja, és nevet rajta, mert tudja, hogy incselkedő

beszéd ez – a szobakutyus ugatása, és ha cukorkával kedveskedik a kutyusnak, csakhamar hálás vinnyogás lesz a válasz.

A régi irodalom oroszlánjainak félelmetes szavára emlékezve a polgár megkönnyebbülten fellélegzik, és büszkén körülnéz: íme, eljött az ő uralkodásának ideje: a próféták meghaltak, bohócok vannak a helyükön, és elszórakoztatják őt, a kövér varangyosbékát, amikor elfárad az igazság, a szépség és a szerelem fojtogatásában.

A híres és bölcs George Sand ezt mondotta: „A művészet nem olyan adomány, amely létezhet mindenre kiterjedő, átfogó ismeretek nélkül. Élményeket kell szerezni, kutatni kell, előbb sok mindent meg kell emészteni, sokat kell szeretni, szenvedni, és ugyanakkor folyvást állhatatosan dolgozni kell. Mielőtt kirántjuk a hüvelyből a kardot, alaposan meg kell tanulnunk vívni. Az a művész, aki csupán művész, erőtlen, vagyis középszerű, vagy végletekbe csap, vagyis őrült."

Középszerűek és őrültek – íme, ez a mai író két típusa.

Az az időszak, amelyet hazánk ma átél, széles körű ismereteket, enciklopédikus műveltséget követel az írótól, de ő, úgy látszik, nem vesz tudomást ezekről a követelményekről.

A mi irodalmunk nagy elmék által felszántott mező, amely nemrég még termékeny volt, amelyet nemrég még tarka és buja virágszőnyeg borított, ma viszont benövi a nemtörődöm műveletlenség dudvája, színes papírdarabokkal van teleszórva – francia, angol és német könyvek borítóival, a nyugati polgárság eszméinek foszlányaival, hitvány kis eszmékkel, amelyek idegenek számunkra. És még

csak nem is arról van szó, hogy a „forradalom megbékélt az éggel", hanem csupán egyszerű krakélerség ez, huligán próbálkozás, hogy bemocskolják a múlt emlékét sárral és szeméttel. Valami idegen érkezett, számára minden idegen nálunk, táncra kerekedik a friss sírhantokon, lába vértócsákban tapod, arca sápadt, beteges, és szégyentelenül vicsorgatja szuvas fogait. Egy beteg vadember, aki győztesnek érzi magát, és ordít, üvölt, megittasulva az örömtől, hogy olyan embereket lát, akik ma az ő összefüggéstelen ordítozását hallgatják. Kérészféle: nagy zajjal és csillogással él egy napig, rá se gondolva, hogy a szörnyű holnap elítéli, keserűen és megvetően kineveti majd.

És mit mond a mai irodalmár?

– Mi az élet? – kérdezi. – Minden a halál martaléka, minden. Mindaz, amit alkottál, a jó is és a rossz is eltűnik a haláloddal, ember. Minden mindegy, és mindenki egyformán senki a halál előtt.

Ezeket az új szavakat hallgatva a polgár helyeslőleg bólogat:

– Így is van, nem érdemes formálni az életet, hasztalan az élet megváltoztatására törekedni, a jó és a rossz egyenlő értékű. És mire jó a napok értelmét keresni? Fogadjuk el őket, és szeressük őket úgy, amilyenek, töltsük ki őket az összes lehetséges élvezetekkel, és akkor könnyedén és kellemesen elmúlatjuk valamennyit.

És a polgár a maga erkölcsi kódexét, a büntetőtörvénykönyvet bátran megszegve sárral, mocsokkal tölti ki napjait, kis, utálatos bűnöket követ el az emberi test és lélek ellen, és elolvad a gyönyörűségtől.

A polgár halhatatlan, szívós, mint a bojtorján. Próbáld meg lekaszálni! Ha nem téped ki a gyökerét – a magántulajdont –, újra buja hajtásokat ereszt, és hamarosan minden virágot megfojt maga körül. A halálról szóló prédikációk jól jönnek neki: nyugodt nihilizmust keltenek a lelkében, csak ezt, semmi mást. A polgárság minden létező pusztulásáról való feszült töprengéssel fűszerezi zsíros és bőséges táplálékát, így győzi le csömörét, a kliensei viszont, a halál dalnokai, a Halálfi urak[29] valóban és gyógyíthatatlanul megbetegszenek, megmérgezi őket a halálfélelem, megsápadnak, elfonnyadnak, és szánalomért epedőn így kiáltanak fel:

– Elpusztulunk, mert nincs egyéni halhatatlanság!

Köztudomású, hogy a „bolondok és a gyerekek sokszor megmondják az igazságot".

Csukovszkij ünnepélyesen kihirdette az „igazságot" – az embert és az írót egyaránt lealjasító „igazságot" – a mai irodalomról:

„A *Végtelentől való rettegés* ma, ha tetszik, irodalmi divattá vált. *Az irodalmárok, költők, festők így szopogatják, mint a kandiszcukrot.* És az az irodalmi iskola, amellyel ma Andrejev egyre szívesebben összekapcsolja a nevét, ez az iskola teljes egészében ebből a rettegésből született meg, ebből a rettegésből táplálkozik. Ahhoz, hogy ma valaki igazi költővé váljon, meg kell tanulnia rettegni. Blokot, Belijt, Brjuszovot és Leonyid Andrejevet is, bármennyire különböznek is egymástól, csupán ez az *állati félelem* kapcsolja össze, amely a Tolsztoj Ivan Iljicsét arra kényszerítette, hogy egyhangú vontatottsággal így kiáltozzon:

– Ú-ú-úú-ú!

Mint a halálraítéltek. És bár Brjuszov derűsen és keményen farkasszemet néz a halállal, Belij pedig bohóckodik, és pofákat vág a hóhérnak, Szologub egy másodperccel a fővétel előtt visszarohan a barlangjába, Gorogyeckij pedig el van ragadtatva a hóhértól, és dicshimnuszt zengedez neki, mindez végül is, ezek az őrült és bölcs szavak is, ezek a lidérces és szigorú alakok is, mind egy és ugyanaz:

– Ú-ú-úú-ú!

És semmi más. *És ma azt tartjuk nagynak, aki újszerűen, a rettegés új áradásával tudja üvölteni ezt a nyüszítést, és az lesz a legnagyobb, aki minket is arra késztet, hogy együtt üvöltsünk vele szavak, gondolatok, vágyak nélkül:*

– Ú-ú-úú-ú!"

Íme, ez Csukovszkij „igazsága", és az említett szerzők nyilván mindnyájan egyetértenek vele, amikor meghatározza alkotásuk értelmét – egyikük sem tett ugyanis ellenvetést.

Amikor a régi írót gyötörte a „fogfájás a szívében"[30] – becsületes és érzékeny szívében –, gyötrődésének sóhajai egybefolytak a föld legjobbjainak sóhajaival, mivel elszakíthatatlan lelki kapcsolatban volt velük, és az ő kiáltása mindenkiért való kiáltás volt.

A mai neuraszténiás a maga fogfájását – saját halálfélelmét – világeseménnyé fújja föl. A könyv minden egyes lapjáról, minden egyes költeményből a szerző eltorzult arca néz rád, jól látod tátott száját, és hallod a bősz üvöltést:

– Beteg vagyok, rettegek; legyetek hát mind átkozottak egész tudományotokkal, politikátokkal, társadalmatokkal együtt, legyen átkozott minden,

ami gátol benneteket, hogy meglássátok szenvedésemet!

Nincs kegyetlenebb hiú ember, mint a beteg.

Legyünk hálásak a bölcs természetnek, hogy nincs egyéni halhatatlanság, és hogy mindnyájan elkerülhetetlenül el fogunk tűnni, hogy helyet adjunk a földön nálunk erősebb, szebb, becsületesebb embereknek, azoknak, akik megteremtik az új, ragyogó, gyönyörű életet, és talán az egyesített akaratok csodálatos erejével legyőzik a halált is.

Örömteli üdvözlet a jövő embereinek!

Az erkölcsi hanyatlás jele az orosz társadalomban, hogy teljesen megváltoztak a nőre vonatkozó nézetek.

Tudom, hogy az orosz embereknek állandóan rossz az emlékezőtehetségük, mégis remélem, nem szükséges emlékeztetnem önöket az orosz nő történelmi érdemeire, nagy társadalmi munkájára, hőstetteire. Marfa Boreckajától és Morozovától kezdve egészen a raszkolnyik remetelakok és forradalmi pártok asszonyaiig, eposzi alakokat látunk magunk előtt.

Fennkölt egyszerűség, a pózolás megvetése, büszke méltóságtudat, rendkívüli elme, igaz és kiapadhatatlan szeretettel teli szív, higgadt áldozatkészség álmai győzelme érdekében – ezek Bölcs Vaszilisza jellemvonásai, amelyeket olyan kitűnően és nagy szeretettel rajzoltak meg a kép és a szó régi mesterei, még pontosabban a legújabb orosz történelem múzsája.

Nehéz útja során néha „szemrehányóan" megkérdezte:

– „Esperes, sokáig tart-e még e kín?"[31]

És amikor azt válaszolták neki:

– „Markovna! Egészen a haláligl" – ő „felsóhajtott", és így felelt:

– „Jól van, Petrovics, addig még bírom valahogy."

És ez a nő, az országnak ez a valóságos józelleme hirtelen elköltözött az életből, eltűnt, mint a kísértet. És a helyébe az írók olyan „kancákat"* állítanak elénk, akik olthatatlanul szomjúhozzák kizárólag a nemi életet, akiknek különböző ferde nemi hajlamaik vannak, arra kényszerítik őket, hogy meztelenül fényképezkedjenek, és főként hagyják, hogy megerőszakolják őket.

Ez utóbbi élvezet afféle sporttá lett már: ha *A* megerőszakolt egy nőt, akkor *B* hármat; ha *C* megerőszakolta öreg nagynénjét, akkor *D* a tulajdon leányát. A polgárság, miután hatalmába kerítette az írókat, hihetetlen gyorsasággal arra kényszerítette őket, hogy válogatás nélkül minden nőt megerőszakoljanak, korra és a rokonság fokára való tekintet nélkül. Most, hogy elkerüljék az ismétléseket, az irodalmároknak a csukákra, varjúkra, varangyosbékákra kell fordítani alkotó erőiket, az egyik csoportjuk példáját követve, amely a közönség igényeit kielégítendő nagy komolyan nekilátott a macskák tanulmányozásának.

A pornográfiának ez a járványa, amely megfertőzte irodalmáraink agyvelejét, olyan gyorsan és olyan durva formák között terjedt el, hogy elbódította a becsületes embereket – mégsem haltak ki teljesen! –, és mind a mai napig nyilván nem

* Megjegyzem, hogy e cikkemben csupán azokat a durva kifejezéseket használom, amelyeket a folyóiratok és az újságok már előttem használtak az elmúlt időkben.

tudták összeszedni erőiket, hogy tiltakozzanak a szennyáradat ellen, amelyet buzgón öntöznek az orosz lányra, nőre és anyára.

Ha a becsületes emberek nem látják világosan ennek a visszataszító jelenségnek a forrását, ez esetben talán felvilágosíthatja őket a nem túlságosan komplikált Bergyajev úr, aki még mielőtt oroszra lefordították volna, olvasta Weininger könyvét. Bergyajev úr, a „kulturális értékek" szenvedélyes védelmezője, aki a medvejárású orosz férfira jellemző kecsességgel tudja viselni a nyugati szabók által varrt vékonyka ruhát, amelyet már kissé összepiszkolt Európa polgára; aki rendkívül tehetségesen tudja eldurvítani és elsekélyesíteni mások szavait és kölcsönvett gondolatait, egyik cikkében alighanem elsőként mondott ki néhány értékes gondolatot a nőről. Cikkének hangneme nagyon emlékeztet arra az időre, amikor reakciós sajtónk még a „rövid hajú leányzók", a „nihilisták" ellen harcolt, a témát pedig („a nő szellemileg alacsonyabb rendű, mint a férfi") ausztráliai módon bizonyítja, nézeteit kölcsönveszi az ausztráliai bennszülöttektől, valamint a Házirendből és más efféle forrásokból.

De nem Bergyajev cikke a fontos, hanem az indíték, amely arra késztette őt és hasonszőrű társait, a tegnapi szőkéket, hogy félrelökjék azt a hagyományos felfogást, mely szerint a nő szellemileg egyenértékű, társadalmilag egyenjogú társa a férfinak.

A franciákat mindmáig foglalkoztatja ez a kérdés, a németek még most is alig merik érinteni, az angol, noha helyet enged maga mellett a nőnek, ezt szép csendben teszi, nem szívesen enged

a szükségszerűség nyomásának, és alighanem még megpróbálja elvitatni a nő vívmányait. A mi irodalmunk már a XIX. század első felének a végén felvetette és gyorsan el is döntötte ezt a kérdést – ez egyik nagy hazafias érdeme. A problémát másként nem lehetett megoldani: a kulturális erők csekély volta, a raznocsinyec magányossága azokban a csoportokban, amelyek megvetően megtagadták őt, mindazok a feltételek, amelyek az értelmiségit körülvették az első időkben, amikor ki kellett harcolnia magának a helyet az életben – mindez rávezette a nőkérdés helyes felfogására, arra, hogy elismerje minden tekintetben vele egyenlő erőnek. Az értelmiségi most bizonyára úgy véli, hogy már legyőzte az ellenséget, és úgy látszik, arra törekszik, hogy szövetségeseit – a nőt és a népet – alattvalóivá, kényére kiszolgáltatott rabszolgáivá tegye. Ezt mindig így csinálták, de sohasem ilyen undorítóan és cinikusan.

A nőgyűlölet polgári termék: a nő, aki segített a polgárnak a harcban, zavarja a győzedelmes polgárt abban, hogy nyugodtan élvezze vélt győzelmének gyümölcseit, mivel a nő az ütközet során túlságosan magas követelményeket nevelt ki lelkében a férfival, barátjával és szövetségesével szemben.

A polgárság örömmel üdvözli a nő iránti új viszonyt, és támogatja is, mert felgerjeszti az elpuhult polgár-test kifáradt érzékiségét – hiszen van-e mulatságosabban izgató dolog, mint szeretővé tenni az ellenséget?

És a vérszegény emberek rothadó agyában fellobban az élvhajhászás tüze, s a nemek harcának képeivel megmérgezi a képzeletet. Az irodalmá-

iok pedig akarva, nem akarva újra bezabálnak a polgár-lélek bomlásának termékeiből, papírra vetik, egyre jobban megfertőzve önmagukat is, a környezetüket is.

A. Veszelovszkij elbeszélése szerint a kaukázusi Kabardban még nemrég éltek heguakók, vándorló népi énekesek. Egyikük így határozta meg a maga célját és erejét:

„Én – mondta – egyetlen szavammal bátor hőssé, a nép védelmezőjévé változtatom a gyávát, becsületes embert faragok a tolvajból, gazember pedig nem mer a szemem elé kerülni, mert én ellensége vagyok mindennek, ami becstelen, ami rossz."

A mi íróink persze magasabbrendűnek tartják magukat a kabardok „műveletlen" költőjénél.

Ha valóban fel tudnának emelkedni az önbecsülésnek erre a magas fokára, ha meg tudnák érteni ezt az egyszerű, de nagy hitet a költészet szent adományának erejében!!

. . . „Minden zsák megtalálja a foltját" – az irodalmárok egy emberként a polgárság szolgálatába lépnek. Ezután pedig már nem kerülhetik el, és már érzik is a végzetes csüggedést: a polgárság körében nincsenek szabad tervek, nincsenek átfogó eszmék, amelyek harmonikusan meg tudnák szervezni a személyiség alkotó erőit.

Mint ahogy a lápon nem nőhetnek hatalmas tölgyek, csupán satnya kis nyírfák, törpe fenyők, ebben a rothadó közegben sem születhet és emelkedhet magasan a hétköznapok élete fölé hatalmas tehetség, aki képes lenne sasszemével átfogni a jelenségek egész tarkaságát a hazájában és a vi-

lágon, olyan tehetség, aki megvilágítja a jövőbe vezető utat és a nagy célokat, amelyek szárnyakat adnak nekünk, kis embereknek.

A polgári szellemiség kúszónövény, végtelen szaporodásra képes, és indáival szeretne mindent megfojtani, ami az útjába kerül – emlékezzenek csak, hány nagy költőt veszejtett el!

A polgári szellemiség a világ átka; belülről emészti a személyiséget, mint a féreg a gyümölcsöt; ez a szellemiség bogáncs; baljós és szakadatlan susogása teljesen elfojtja a szépség és az eleven életigazság hatalmas harangjainak szavát. A polgári szellemiség mohó, feneketlen ingovány, amely nyálkás mélyébe húzza a géniuszt, a szerelmet, a költészetet, a gondolatot, a tudományt és a művészetet.

Ez a súlyos kelevény az emberiség hatalmas testén ma már, mint látjuk, teljesen szétrombolta a személyiséget, a nihilista individualizmus mérgét oltotta vérébe, és huligánná változtatta az embert, olyan lénnyé, aki meghasonlott önmagával, agya megbomlott, idegei tönkrementek, aki gyógyíthatatlanul süket az élet minden hangjával szemben – kivéve az ösztön fülsértő vijjogását, a beteges szenvedélyek alantas suttogását.

Hála a polgári szellemiségnek: Prométheusztól elérkeztünk a huligánig.

De a huligán a polgár édes gyermeke, méhének gyümölcse. És a történelem arra hivatta a huligánt, hogy anyagyilkos legyen, és ő meg is fogja gyilkolni az anyját, meg fogja ölni a szülőjét.

Ez a dráma az ellenség családi drámája; mi nevetve és örömmel szemléljük, de sajnáljuk, amikor a polgárság a maga fattyával vívott harcába bevon

értékes és tehetséges embereket, szomorú látnunk, hogy pusztulnak el, mert megmérgezi őket a viharosan pusztuló környezet rothasztó mérge.

Mi – ez az egészséges ember természetes kívánsága – egészségesnek, derűsnek, szépnek szeretnénk látni az embereket. Úgy érezzük, hogy népünk fejlett és szervezett szellemi energiája felfrissítheti a világ életét, siettetheti az ész és a szépség világméretű ünnepének eljövetelét.

Minthogy a világkultúra története számunkra hexameterekben van megírva, és tudjuk: eljön még a világon a nap, amikor az emberek mind lelkesedni fognak múltbeli tetteik képe előtt, és az egész föld még valamikor az a hely lesz a világmindenségben, ahol az élet győzedelmeskedett a halál felett, ahol megszületik a valóban szabad művészet – hogy az ember a művészetért élhessen, és nagyot alkosson!

Az emberiség élete alkotás, törekvés az élettelen anyag ellenállásának leküzdésére, összes titkainak feltárására, erőinek az emberi akarat szolgálatába állítására, hogy az ember boldog legyen. E cél felé haladva, a siker érdekében kötelesek vagyunk buzgón gondoskodni a világ eleven, tudatos és aktív pszichikai energiájának állandó növeléséről. A mai történelmi helyzetben az a feladat, hogy a lehetőségekhez mérten fejlesszük és megszervezzük a népek egész energiakészletét, aktív erővé változtassuk ezt az energiát, és megteremtsük az osztály-, a csoport- és a párt-közösségeket.

A TÍPUSALKOTÁSRÓL[32]

Az irodalmi alkotás művészete, a jellemek és „típusok" alkotásának a művészete képzelőerőt, megérzést, „fantáziát" kíván. Egy neki ismerős szatócs, hivatalnok vagy munkás leírásával egy bizonyos embernek a többé vagy kevésbé sikerült fényképét alkotja meg az író, de ez pusztán fénykép lesz, amelynek nincs társadalmi-nevelő jelentősége, s szinte semmivel sem gyarapítja, bővíti ki vagy mélyíti el ismereteinket az emberről, az életről.

De ha az író absztrahálni tudja húsz, ötven vagy száz szatócs, hivatalnok, munkás mindegyikéből az illető osztályra legjellemzőbb vonásokat, szokásokat, gusztust, gesztust, hiedelmeket, beszédmodort stb. – ha absztrahálja ezeket, s egyesíti őket egy szatócsban, hivatalnokban, munkásban, akkor ezzel az eljárással „típust" alkot az író, s ez már művészet. A széles körű megfigyelés s a gazdag élettapasztalás nemritkán olyan erővel fegyverzi fel a művészt, amely legyőzi a tényekhez való személyes viszonyát, szubjektivizmusát. Balzac szubjektíve a burzsoá rend híve volt, de regényeiben meglepő, kíméletlen nyíltsággal ábrázolta a polgárság aljasságát és közönségességét. Sok példa van arra, hogy a művész objektív történésze a maga osztályának, korának. Ez esetekben a művész munkája éppoly jelentős és értékes, mint a természettudósé, aki az állatok létének és táplálkozásának feltételeit, szaporodásuk és kihalásuk

MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
XV. kerületi Bizottsága
Budapest, XV. Eötvös u. 8.

okait kutatja, leírja a létért vívott elkeseredett harcukat...

Isten ugyanúgy keletkezett, mint az irodalmi „típusok", az absztrakció és konkretizáció törvényei szerint. „Absztrahálják", kiemelik sok hős jellegzetes, dicső tetteit, s azután ezeket a vonásokat „konkretizálják", egyetemessé teszik egy hősnek, mondjuk Herkulesnek vagy Ilja Muromec rjazanyi muzsiknak[33] a személyében. Kiemelik mindegyik kereskedő, nemesúr vagy muzsik legtermészetesebb vonásait, s egyetemessé teszik ezeket egy kereskedő, nemesúr vagy muzsik személyében; így születik meg az „irodalmi típus". Így jött létre Faust, Hamlet, Don Quijote típusa, ugyanígy írta meg Lev Tolsztoj a szelíd, „istentől megszállott" Platon Karatajevet, Dosztojevszkij a különböző Karamazovokat és Szvidrigajlovokat, Goncsarov Oblomovot és így tovább.

Ilyen emberek, amilyeneket most felsoroltunk, a valóságban nem léteztek; léteztek és léteznek hozzájuk hasonló, sokkal jelentéktelenebb, kevésbé teljes egyéniségek, s ezekből a jelentéktelen alakokból, mint bástyákat vagy tornyokat a téglából, a szó művészei végiggondolták, „kieszelték" az emberek általános, egyetemes érvényű „típusait". Mi már minden hazudozót Hlesztakovnak, minden talpnyalót Molcsalinnak[34], minden képmutatót Tartuffe-nek, minden féltékeny embert Othellónak nevezünk stb.

Két alapvető „áramlatot" vagy irányzatot tartanak számon az irodalomban: a romantikát és a realizmust. Realizmusnak az emberek és életkörülményeik hű, szépítgetés nélküli ábrázolását ne-

vezzük. A romantikának is van néhány meghatározása, de még nincs, még nem dolgoztak ki olyan pontos, teljesen kimerítő formulát, amellyel minden irodalomtörténész egyetértett volna. A romantikában mindenesetre meg kell különböztetnünk két élesen elkülönülő irányt. Egyik a passzív romantika, amely vagy ki akarja békíteni az embert a valósággal, megszépítve azt, vagy pedig el akarja vonni az embert a valóságtól; a saját benső világában való terméketlen elmélyülésre, „az élet végzetes rejtélyeiről", a szerelemről, a halálról való töprengésre készteti; olyan rejtélyek világába viszi, amelyeket „spekulatíve", szemlélődéssel nem lehet megoldani, csak tudományos úton. Az aktív romantika viszont erősíteni igyekszik az ember élni akarását, lázadást szít benne a valóság s annak mindenféle nyűge ellen.

De az olyan klasszikus írókról, mint Balzac, Turgenyev, Tolsztoj, Gogol, Leszkov, Csehov, nehéz volna kellő pontossággal meghatározni, kik ők, romantikusok vagy realisták. A nagy művészekben mindig mintegy egyesül a realizmus és a romantika. Balzac realista, de olyan regényeket is írt, mint a „Szamárbőr", amely nagyon messze van a realizmustól. Turgenyev is írt romantikus szellemű dolgokat, éppúgy, mint többi nagy íróink, Gogoltól Csehovig és Bunyinig. A romantikának és realizmusnak ez az összeolvadása különösen jellemző a mi nagy irodalmunkra; ez adja neki azt az eredetiséget, azt az erőt, mely egyre észrevehetőbben és mélyebben hat az egész világ irodalmára . . .

A VALÓSÁGRÓL[35]

Az irodalmár osztályának szeme, füle és hangja. Lehet, hogy nincs tudatában, lehet, hogy tagadja, de mégis mindig és elkerülhetetlenül osztálya szerve, érzékelő eszköze. Osztályának, rétegének hangulatát, vágyait, aggodalmát, reményeit, szenvedélyét, érdekeit, hibáit és erényeit érzékeli, formálja meg, s ábrázolja. Mindez őt magát is meghatározza fejlődésében. Az irodalmár sohasem volt és nem is lehet „belsőleg szabad ember", és nem lehet „ember csak úgy általában".

Ilyen tökéletesen szabad „mindenki embere" – az Emberiség Embere – csakis a jövőben lehet, amikor erőinek és képességeinek szabad fejlődése elé nem gördít akadályt a nemzeti, vallási és osztályeszmék, indulatok kényszere.

De mindaddig, míg van osztályállam, az irodalmárnak – meghatározott környezet és kor emberének –, akár akarja, akár nem akarja, akár fenntartással, akár fenntartás nélkül – kora és környezete érdekeit kell szolgálnia, és szolgálja is. És ha osztályának, rétegének történelmi szempontból szükséges törekvései elé gátat vet az állam, az egyház, az ellenséges osztály – az irodalmár harcra kel az állam, az egyház, az ellenséges osztály ellen, kockára teszi szabadságát, és nem kíméli életét sem. Az irodalmár inkább a valóság embere, mint bárki más, ha ugyan *arra* törekszik, hogy minél több oldalról tanulmányozza a valóságot, mikor azzal mint anyagával foglalkozik.

De két valóság van. Az egyik a parancsoló, a „hatalmat birtokló" osztályoké, amelyek minden eszközzel fenn akarják tartani hatalmukat az ember felett – a családban töltött zsenge korában éppúgy, mint később az iskolában és az egyházban. Attól sem riadnak vissza, hogy tömeggyilkossággal irtsák ki az engedetleneket. Ebben a valóságban összpontosul minden, amit az emberiség évszázados munkával, alkotással felhalmozott. Ez a valóság rendelkezik a tudomány, a művészet és a technika minden nagy eredményével. Ez – a „kulturált" valóság.

A másik az alárendeltek, a meghódítottak és a meghódolók valósága: a szakadatlan nehéz munkában, a fizikai elkorcsosulást eredményező nyomorban eltöltött, vigasztalan élet. E valóság borzalmát és gyalázatát túlságosan is jól ismerjük.

A filozófusok, teológusok és a szociológia tudósai sok évszázadon át iparkodtak kibékíteni ezt a két élesen különböző, teljességgel kibékíthetetlen valóságot, de ezek csak mind jobban elkülönülnek, mind mélyebben egymás ellenségévé válnak.

Ennélfogva manapság már nem filozofálnak, hanem – ritkábban és kisebb mértékben – verekszenek, gyakrabban pedig alkudoznak, ahogyan például Európa szociáldemokrata vezérei teszik, akik rá akarják venni a tulajdonosokat, hogy engedjenek egy kicsit, a munkásokat pedig, hogy kevesebbet követeljenek.

Sokan – mivel látják az osztályellenségeskedés kiéleződését, és tudják, hogy a kis civódás is polgárháborúvá, orosz mintájú társadalmi forradalommá dagadhat – félnek attól, ami az ilyen háború után következik, félnek a nemzetek, az euró-

pai kultúra pusztulásától és egyéb borzalmaktól. Ez a félelem arra készteti a kultúra bálványimádóit, hogy az osztályok békés együttműködésének lehetőségét és azt bizonygassák, hogy az emberek csakis az evolúció: a politikai és gazdasági viszonyok fokozatos és lassú fejlődése útján juthatnak el a „boldog és békés élethez".

E hitvallás egyetlen alapja – csakis a társadalmi forradalomtól való félelem. Európa proletariátusa mind kevésbé hisz a bárányok és farkasok baráti együttműködésében. A burzsoázia pedig cseppet sem mutatja, mintha hanyatlott volna hatalma és akarata. Ellenkezőleg: hatalmát szemmel láthatóan megerősítette az a tudat, hogy egymás elleni harcában milyen könnyen vágóhídra tudta küldeni a munkások és parasztok sok milliós tömegét, köztük a szociáldemokratákat is. Megint a dolgozó nép ostobaságára és szervezetlenségére számít, amikor meg akarja ismételni a dolgozók ellen elkövetett gaztettét: újból testvérháborúba próbálja taszítani Európa munkásait és parasztjait, hogy az *ő* érdekeit, az *ő* kapzsiságát és mohóságát védjék, hogy az *ő* hatalmát erősítsék meg – éppen a munkásosztállyal szemben.

Ez a két valóság, amelyben született, nevelkedett, él és dolgozik az irodalmár.

A Szovjetunió munkásosztálya, miután országában kezébe vette a hatalmat, elhatározta, hogy megsemmisíti ezt a véres cinizmussal, arcátlan hazugsággal, képmutatással, kegyetlenséggel és gyalázattal teli, egymással kiengesztelhetetlen két valóságot, és megteremti az igazi társadalmi egyenlőség harmadik valóságát, amelynek ki kell zárnia az életből az emberek legfőbb hibáinak forrását:

a magántulajdon ösztönét, a gyűlöletet, a kapzsiságot, a jövőtől való félelmet és az élet miatti aggodalmat. Ilyen valóságot teremt a Szovjetunióban a kommunisták – a munkások és parasztok – akarata, értelme, lelkesedése.

E valóság megteremtésének elengedhetetlen feltétele a munkásosztály diktatúrája, amelynek munkája mindig a kultúra növekedésének és fejlődésének alapja volt. A kultúra legfőbb tartalma, lényege és értelme – a tudomány, a technika és a művészet. A tömegek számára a leghozzáférhetőbb művészet – mely éppen ezért a kulturális nevelés leghatékonyabb eszköze – a szépirodalom.

Világos tehát, mily nagy szerepet játszik az életben az író, és milyen szigorú követelményeket kell támasztania önmagával, munkájával szemben.

A tapasztalt és tehetséges értelmiségi irodalmár – aki foglalkozásánál fogva kifinomult megfigyelőképességgel rendelkezik – már régen is, napjainkban is jól látta és látja a két valóság undorító ellentmondásait. Tudja és meri ábrázolni, leleplezni annak az életnek piszkos, cinikus és visszataszító rendjét, amely az embereknek a ragadozók és élősdiek által történő kizsákmányolásán alapszik. Swift, Rabelais, Voltaire, Le Sage, Byron, Thackeray, Heine, Verhaeren, Anatole France és sokan mások igazságosan és szigorúan leleplezték az uralkodó osztály hibáit. Nálunk a múltban Gribojedov, Gogol, Lev Tolsztoj, Szaltikov-Scsedrin és a senkihez nem hasonlítható, páratlan Alekszandr Puskin, ez az egészen bámulatos tehetségű ember – tette ugyanezt. A mai irodalom nem valami gazdag ilyen nagy tehetségekben, de a maga tömegében nem kisebb hitelességgel, éleslátással

és nem kevésbé szigorúan folytatja a valóság kritikájának munkáját. Általános hangneme mind komorabbá, vigasztalanabbá válik, mindjobban leleplezi a burzsoázia életét és erkölcseit. Húsz évvel ezelőtt el sem lehetett képzelni olyan könyveket, mint Sinclair Lewis „Elmer Gantry"-je és „Arrowsmith"-je, S. Adams „Tivornyá"-ja az Egyesült Államokban, Toller, Remarque, Ernst Gläser és J. Becher könyvei Németországban, Huxley, Galsworthy és mások művei Angliában.

Európa és az Egyesült Államok csaknem minden becsületes és tehetséges írója egybehangzóan tagadja a kapitalista állam életviszonyait, nagyszerűen látja, hogyan kínozza és nyomorítja el az embert a burzsoá valóság. Mindnyájukat többékevésbé mélyen aggasztja az emberi egyed védtelen helyzete a kapitalista államban, mindnyájan védelmezik az egyén szabadságjogát. Az egyén védelmezésének lovagias ügye elragadja őket, tulajdon nemességükkel kissé mindig kérkednek, ezért nem veszik észre, hogy az egyén – sajnos – sokkal jobban megtanult szenvedni és sopánkodni, és ezt sokkal szívesebben teszi, mintsem megtanuljon harcolni a szenvedéseit és panaszait okozó viszonyok ellen.

Némelyik mai európai irodalmár két-három hétre, egy hónapra, olykor ide utazik hozzánk, a Szovjetunióba, e másfélszáz milliós lakosú, óriási országba, mely átélte a polgárháború heroikus tragédiáját, melynek munkásosztálya határozottan hozzáfogott egy hihetetlenül bonyolult és új feladat megoldásához: valóban meg akarja szabadítani az embert a nemzeti, vallási és osztályeszmék, babonák, előítéletek mindent eltorzító nyűgétől.

A külföldi írók átfogóan – bár nem valami mélyen – ismerik a burzsoá valóság visszataszító jelenségeit, és eléggé radikálisak, mégis magukkal hozzák a „régi kultúra" embereinek nemzeti kérkedését, a jól nevelt, „mérsékelt és akkurátus" kispolgárok szokásait és az európaiak Oroszországgal szemben kialakult ósdi és bárgyú előítéleteinek egész málháját. Az orosz nép múltját, történelmét nem ismerik, jelenét is csak saját sajtójuk megvilágításában látják. E sajtónak pedig semmi oka sincs arra, hogy tárgyilagosan és helyesen világítsa meg a mi mostani valóságunkat. Nem tudják, hogy a művelt orosz jobban ismeri Európát, mint a művelt európai Oroszországot.

Elsősorban mindenki „felebarátjának" fogyatékosságait, hibáit, általában – gyönge oldalait veszi észre és domborítja ki. Az emberek azért veszik észre és domborítják ki éppen ezt, mert nem áhítják szenvedélyesen, hogy felebarátjukat valamennyi erény díszében, minden szempontból erős embernek lássák. Ezt csak szavakban óhajtják. Ám a valóságban kellemesebb is, hasznosabb is, ha felebarátjukat tehetségtelen, ostoba szörnyetegnek, egyáltalában olyan lénynek látják, aki teljes mértékben igazolja a vele szemben tanúsított kíméletlen és cinikusan kegyetlen bánásmódot; sőt olyan lénynek, aki rászolgált, hogy megnevelése végett a legszigorúbb rendszabályokat, eszközöket alkalmazzák.

Az emberrel szemben tanúsított eme bánásmódot már régen és igen szilárdan megalapozta a vallás és a filozófia – az igazságról szóló tanítással. E bánásmód alapcélja teljesen világos: igazolja a „kulturált" kisebbségnek, vagyis az európai

polgárságnak a többség, azaz a dolgozó nép milliói felett gyakorolt hatalmát.

Ha fiatal íróink becsületesen akarnak dolgozni az új világ megteremtéséért, jól meg kell érteniük e bánásmód lényegét és értelmét, másképpen kell látniuk mindent, mert ha erre nem képesek, akkor ugyanazon az úton haladnak, amelyen a keresztény egyházatyák és a burzsoá moralisták haladtak.

A szovjet valóság külföldi megfigyelőinek szeme nem új építésünk tényein, hanem a szétrombolt múlt szemétdombján áll meg. Mivel nálunk több a régi, mint az új, a szemét is több. Moszkva és más városok időtépázta, roskatag és korhadt földszintes házacskái szám szerint még sokáig túlsúlyban lesznek az ésszerűen megépített, óriási épületekkel szemben. Az emberekbe évszázadok óta belenevelt szokások szintén nem tűnnek el egyhamar. A kispolgári durva gőg, a kishivatalnoki kérkedés, az embertárssal szemben tanúsított hanyag bánásmód nem tűnik el máról holnapra. Az aljasság, a gazság, a pökhendiség, a becstelenség és mindenféle túlkapás nálunk is ugyanolyan mély gyökeret vert, mint a „kulturált" Európában. Mindez így van, és mindez egészen természetes.

De a múlt eme öröksége alatt, felett és között sok minden akad, ami soha és sehol nem volt. Az európai eltorzult szeme észre sem veszi, sőt, mi is rövidlátók vagyunk ahhoz, hogy felfedezzük. Mi tegnap még kispolgárok voltunk: éppolyan undokak, mint akármelyik európai kispolgár, sőt, többségünkben még ma is ugyanazok maradtunk. De mi már kezdjük megérteni – jól megérteni! –, hogy a kispolgári szellem a világ szégyene és sze-

rencsétlensége. Már nem hunyjuk be szemünket, ha látjuk, hogy a szocializmust nálunk még mindig individualisták építik 125 millió ősi individualistának, a „föld individualistáinak" környezetében. És mégis sikeresen valósítjuk meg a szocializmust. Fiatal íróinknak látniuk kell ezt, és meg kell érteniük.

Azok a külföldi megfigyelők, akik néhány hét alatt sokoldalúan és tüzetesen tanulmányozták bonyolult valóságunkat, hazaszállnak puha fészkükbe. Aztán a becsületesebbek ostobaságot, a becstelenebbek meg hazugságokat és rágalmakat firkálnak rólunk. A hazugságot és rágalmat nemcsak azért írják, mert a burzsoá sajtó megköveteli és jól megfizeti, hanem azért is, mert maguk az irodalmárok nem tudják megérteni *mindazt*, amit láttak, és ezért ellenséges érzülettel viseltetnek az iránt, *amit* megértettek. Ezt az ellenséges érzületet a munkásosztálynak a Szovjetunióban gyakorolt diktatúrája váltotta ki bennük.

A sok évszázados nehéz múlt korcs individualistákká nevelte az embereket. Az „élet tanítói" közt a leghazugabb, a legképmutatóbb és a legbefolyásosabb: az egyház azt hirdette ugyan, hogy „szeresd felebarátodat, mint tennen-magadat", de a múltban tízezreket égetett el a máglyákon, megáldotta a „vallásháborúkat", a „Szent Bertalan-éjszakákat", a „szicíliai vecsernyéket" és még számtalan vérfürdőt. Most is ütközetre vezeti az embereket egymás ellen. Harcosainak kezében keresztet, amelyre – az egyház tanítása szerint – emberszeretete miatt feszítették fel az isten fiát. Nincs kendőzetlenebb és visszataszítóbb hazugság, mint a keresztény vallás hazugsága.

A jelen mind szemléletesebben megtanítja az embereket, hogy a kapitalista államban – ahol elkerülhetetlen a hatalomért, a kényelmes kuckóért, a jóízű betevő falatért vívott elkeseredett harc – egyik ember csakugyan farkasa a másiknak, és nem is lehet más. A burzsoá valóság neveltjeinek többsége – természeténél fogva – éppoly nehezen tud elképzelni más életet, mint amilyet él, amilyen nehezen tudná szarvasnak vagy sasnak képzelni magát az ökör vagy a vakond. Csakis a munkásosztály látja világosan, hogy a régi világ elfajulással, elkorcsosulással fenyegeti – ezért le kell rombolni.

De sokan – bár radikálisan bírálják a kapitalisták kegyetlen és kártékony hatalmát, mely pusztulással fenyegeti az embereket – mégsem tudják megérteni, hogy a munkásosztály diktatúrája az új világ felépítésének elengedhetetlen feltétele. Megtéveszti őket a polgárság anyagi kultúrájának gazdagsága, szépsége és kényelme. Úgy imádják ezt a kultúrát, mint valami fétist.

A csábítás érthető. Ha az embereknek nagyon tetszik a kényelmes, szép élet – ez még nem vet rossz fényt rájuk. Csak az a baj, hogy mindegyik csupán magát tartja méltónak a mindennapi élet kényelmeire. A régi kultúra iránti rajongás szintén természetes, ha a múlt legkülönb és társadalmi szempontból legértékesebb alkotásai és a jelen szerves kapcsolatának érzéséből fakad; természetes, ha az ember megérti: a kultúra értéke felbecsülhetetlen, mert ez – ama milliárdok vérének és életének értéke, akik több ezer éven át dolgoztak, hogy megteremtsék a tudomány, a művészet, a technika kincseit. Erre a fegyverzetre nekünk is szüksé-

günk van, a munkásállamnak, a mindenki kultúrájának: a faj, a nemzet, az osztály emberét megsemmisítő és az Emberiség Emberét megteremtő kultúrának létrehozásáért folytatott további küzdelmünkben.

A kézzelfogható történelmi szükségszerűség – a minden lényegbe vágó kiengesztelhetetlen gazdasági ellentmondástól mentes, mindenki számára egységes új valóság, az új jövő felépítése a múlt legértékesebb eredményei alapján – a kultúra miatt aggodalmat, a munkásosztály ellen gyűlöletet, alkotó erőivel szemben pedig bizalmatlanságot kelt a kultúra bálványimádóiban. A kultúra miatti aggodalom – bármilyen szép szavakkal palástolják is – tulajdonképpen az élet anyagi javainak elvesztésétől való rettegés.

A munkásosztály erejének és képességeinek helytelen és ellenséges értékelése lehet a társadalmi szempontból képzetlen emberek „jóhiszemű tévedése" is. Az irodalmárok közt akadnak, akik túlságosan beleszerettek és beletemetkeztek mesterségükbe, közönyösen szemlélik az életet, csak könyvanyagnak tekintik. Ezeknek közömbös a valóság: nem vág a húsukba, nem gyötri és nem dobja ki őket megszokott, kényelmes páholyukból, ahonnan hidegen nézik végig az élet színjátékait, tragédiáit. De ha mégis kivetik őket a kényelmes páholyból, sopánkodnak, dühöngenek, hellyel-közzel rágalmaznak, és általában visszaélnek a szó hatalmával. De ezek és az effajták fokozatosan eltűnnek az életből, és nemsokára nyomuk se marad.

Új írók váltják le őket. Ezeknek jól meg kell érteniük koruk jelentőségét és céljait. Ez a kor a

benne érlelődő és kifejlődő történelmi folyamat mélységénél és szélességénél fogva jelentősebb és tragikusabb, de gyümölcsözőbb lesz – feltétlenül gyümölcsözőbbnek kell lennie – minden eddig átélt korszaknál.

Irodalmáraink feladata nehéz és bonyolult feladat. Nemcsak a régi valóság kritikájában, mételyező hibáinak leleplezésében merül ki. A mi íróink feladata: tanulmányozzák, öntsék formába, ábrázolják az új valóságot, és ezzel tegyenek hitet mellette. Lássák meg, hogy a régi üszkök közt felfellobban, lángra kap már a jövendő tüze. A fiatal íróknak van mit mondaniuk az élet új örömeiről, az ország ezer formában kivirágzó teremtő erejéről. Az élet új formáit megteremtő munka széles és szilaj áradatában keressenek ihletet és anyagot, minél közelebbről figyeljék korunk teremtő akaratát, amely a munkásosztályban testesült meg.

Fiatal íróinknak tudniuk kell, hogy a történelem nagyon is meggyőzően bebizonyította: mennyire céltalan az egyén szabadságáért folytatott harc, mennyire parancsolóan diktálja az egész dolgozó nép felszabadításáért vívott harc szükségességét. Különösen jól meg kell érteniük, hogy a valóságot az ember teremti. Ha a valóság rossz – csakis mi vagyunk a hibásak.

A régi világ embereinek orvtámadása, ádáz rikoltozása, sóhajtozása és suttogása ne zavarja meg őket. Mindez csupán a görcsökben fetrengő, félrebeszélő régi világ haláltusája.

A tragédia és a komédia igazsága egyaránt tanulságos, akárcsak a líra vagy a szatíra igazsága.

AZ IRODALOMRÓL ÉS EGYEBEKRŐL[36]

Jelen voltam az írók és kritikusok népes és zajos gyűlésén[37], figyelmesen hallgattam a beszédeket, s mégis nehezen értem: végül is „miért lármáznak a néptribunok?"[38] Némelyeknek az indulata olyan furcsa szavakban robbant ki, mint például:

„A proletariátus a maga társadalomalkotó munkájával megelőzött minket, írókat – így tehát semmi tennivalónk nincs, s általában nincs szükség irodalomra."

Lehet, hogy gúnyosan mondta ezt az illető „hirtelen felindulásában", s akkor nem is kellene említenünk az ügyet, ha nem kellene elgondolkodnunk a felindulás indítóokain. Miről van szó? Miért kiabálnak? Milyen igényekkel lépnek fel? Aligha eshetik őszintén kétségbe valaki azon a címen, hogy az irodalom elmaradt a valóságtól; az irodalom mindig az élet után ment, „konstatálta a tényeket", a művészet erejével egyetemessé tette őket, szintézist adott, és soha senki nem követelte azt az írótól, hogy legyen próféta, jósolja meg a jövőt!

A mi korunk azt az új problémát vetette fel, hogy a művészetnek közelebb kell kerülnie a valósághoz, az irodalomnak tevékenyen bele kell avatkoznia ennek a kornak az életébe, melynek lényege: a társadalmi forradalom.

Az egyik fiatal író igen helyesen beszélt annak az új valóságnak a szépségéről és erejéről, amelyet a munkásosztály akarata és értelme teremtett. A

másik, akit súlyosan és igazságtalanul értek kritikusaink támadásai, szintén helyesen szólt arról, hogy az írónak nem kell félnie a kritikától, és hogy az, aki tudatában van munkája történelmi jelentőségének, semmiféle kritikától sem sértődhet meg. Viszont egyik beszéd sem keltett megfelelő figyelmet, nem ragadta magával a közönséget, egyik a pátosza, másik a hetykesége miatt. Pedig lényegében véve mindkét felszólalás éppen azokat a kérdéseket vetette fel az írók előtt, amelyeket már régen ideje volna barátilag, őszintén és komolyan megbeszélni. Ehelyett viszont a rákövetkező kiabálásban és beszédekben leplezetlenül megszólalt a személyes érzelmek s a szűken értelmezett céhérdekek hangja.

Harminc-harmincöt éve hallottam ilyesféle szóharcot, mikor a „kultúrnívósok" – később kadetok, ma pedig szinte „feketeszázasok" – vitatkoztak a narodnyikok maradványaival, ez utóbbiak pedig az ifjú marxistákkal. Úgy érzem, akkortájt lényegesen több szenvedély és harag vegyült az „eszmecserébe", talán azért, mert több volt a „személyes" elem. Két nemzedék ütközött akkor össze. Az idősebbek szilárdan hittek az „egyéniség" döntő „szerepében", meg voltak róla győződve, hogy a történelem formálása az értelmiség szakmájába vág. A marxisták viszont elvitatták az értelmiségtől azt a jogot, hogy „a nép sorsának uraként" szerepeljen, s hangoztatták meggyőződésüket a proletariátus erejéről, arról az erőről, melyet azért alkotott és nevelt a történelem, hogy lerombolja a sivár és bűnös nyárspolgári világot, s megteremtse a dolgozó nép szabad testvériségét az egész földön. Érthető azoknak az embereknek a

gyűlölete, haragja, sértettsége és hisztérikus óbégatása, akiknek szemükbe mondták, hogy eljátszották és elvesztették játékaikat. Éppoly természetes minden indulatuk, mint a fehér emigránsok haragja, sértettsége és ricsaja a határon túl, ahonnan nem térhetnek vissza hozzánk, még térden csúszva sem. Napjainkban viszont olyan emberek vitatkoznak, akiket a forradalom teremtett meg és küldött a legfontosabb harci pozíciókba, mégpedig a legnagyobb forradalom, amelyet valaha is átélt az emberiség, a győzelmes forradalom, amelynek gyümölcsei az egész világon érnek és megérnek. A régi világot, egészében és részleteiben, megtámadta a felkelés. Ezt a felkelést a tudományosan kimunkált eszmével felfegyverzett proletárpárt irányítja, s az az osztály vívja, amely az idő múltával egyre fiatalabb, számra és minőségre egyre erősebb lesz. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Október előtt tizenhét-húszéves korban kezdődött a forradalmár, ma pedig már pionír korban kezdődik. Ez a vitathatatlan tény a biztosítéka, hogy a Szovjetunió népei arra az útra léptek, amelyen nem lehet visszafordulni. A visszafordulás – halál.

A kapitalista világ ránk kényszerítheti a háborút, megakadályozhat minket – egy időre – az új világ építésében, de arra nincs ereje a kapitalizmusnak, hogy visszafordítsa azt a történelmi folyamatot, amelyet óhatatlanul maga a kapitalizmus készített elő. Nincs ereje és nincs megfelelő eszméje a kapitalizmusnak, hogy egységes egésszé szervezze azokat a csoportokat, amelyeket kérlelhetetlenül szétdarabolt régtől fogva beidegzett, állati ösztönösségű szokásuk: a munkásosztály energiájának és a természeti kincseknek a határtalan,

felelőtlen és értelmetlen kizsákmányolása, amelyet mindeddig szabadon űztek.

A proletariátusnak megvan a maga eszméje, amelynek szervező és kulturális ereje túlságosan is nyilvánvaló ahhoz, hogy kitérjünk erre a témára. Csak egyet kell mondanunk: ez az eszme a történelem értelme, amelyet parancsolólag sugall a történelem a föld minden dolgozójának.

Azt hinné az ember, hogy ilyen körülmények között egészen világosan kell látnia az írónak munkája értelmét és irányát.

Úgy sejtem, némelyik író félreértésből szitkozódik, nem az embereket, hanem a történelmet szidja, mivel az megfosztotta őt attól a lehetőségtől, hogy valami olyasféle „semleges területre" leljen, amely független a világméretű ütközettől. Úgy érzi az író, hogy erőszakot követ el rajta a kritika, a politika, pedig, ha valaki kényszeríti, az csakis a történelem, főképpen a régi történelem. Az író, úgy látszik, tiltakozik a forradalomnak ama joga ellen, hogy rendelkezzék az egyén alkotóerejével. Épp akkor tiltakozik, mikor a munkásosztály egyénei magukat nem kímélve, szinte mesébe illő alkotásokban testesítik meg erejüket, épp akkor, amikor a munkásifjúság csodákat művel, épp akkor, amikor a régi individualista, a paraszt – aki ezer évig az önálló, egyéni gazdálkodásról ábrándozott – már érti, hogy hasznosabb a számára és méltóbb hozzá, ha munkása, mestere, művésze a földnek, nem pedig rabszolgája.

Az író azt hiszi, hogy az irodalom az ő magánügye. Olykor az okoskodó, félművelt fajankók is megerősítik ebben a hitében. Egy ilyen alak azt mondta a múltkor egy írónak: „Az írás a maga

magánügye, rám nem tartozik." Ostobaság ez, a legkárosabb fajtából. Az irodalom sosem volt Stendhal vagy Lev Tolsztoj magánügye, hanem mindig a kor, az ország, az osztály ügye. Van irodalmuk a régi görögöknek és rómaiaknak, az olasz reneszánsznak, Erzsébet korának, van dekadens és szimbolista irodalom, de senki se beszél Aiszkhülosz, Shakespeare vagy Dante irodalmáról. A XIX–XX. század orosz írói bámulatosan sokféle típusúak, mégis úgy beszélünk erről az irodalomról, mint a kor drámáit, tragikomédiáit és regényeit visszatükröző művészetről, nem pedig, mint egyesek – Puskin, Gogol, Leszkov, Csehov – irodalmáról.

A Szovjetunió jelenlegi irodalmát pedig az előbbieknél is sokkal több joggal nevezhetjük, és kell neveznünk kollektív munkának. Soha nem érdekelte úgy az író az olvasó tömegeket, nem állt hozzájuk olyan közel, mint a mi korunkban, nálunk, a Szovjetunióban. Sohasem becsülte ilyen sokra az olvasó tömeg az írót, és természetes ez a megbecsülés, mivel a tömeg látja, hogy ő maga teremti az írókat, s ő maga tükröződik könyveikben.

Persze, a „régi világ" témáiról nemcsak azért könnyebb írni, mert ezek már „leülepedtek", könnyebben formálhatók szavakba és alakokba, hanem azért is, mert közelebb állanak némely író szívéhez, kedvesebbek nekik, különösen azoknak, akiknek kissé homályos fogalmaik vannak a múltról, s tévesen azt képzelik, hogy a múltban nyugodtabb, derűsebb, könnyebb volt az élet.

Meg kell jegyeznünk, hogy legkiválóbb íróink tanulni akarnak, és szorgalmasan tanulnak is. Nekünk, az írás művészeinek, mégis ideje már eldön-

tenünk ezt az alapvető és igen egyszerű kérdést: „Összeegyeztethető-e számunkra a »művészet oltárán való áldozás« a forradalom becsületes szolgálatával? Elképzelhető-e számunkra semleges álláspont az osztályok harcában, ahol is az egyik osztály végvonaglásában erőszakosan, embertelenül és értelmetlenül igyekszik megtartani megszokott parancsnoki pozícióit, a másik pedig ellenállhatatlanul tör az előző felváltására, növekszik és hat, mint olyan erő, amely még nem próbálta ki a maga alkotóképességét, mint az egyetlen erő, amely képes újjáteremteni az egész emberiséget?"

Lehet, hogy felvetik a kérdést: „Eszerint hát fel kell áldoznunk magunkat a kor forradalmi törekvéseinek?" Ez a kérdés, ilyen formában, nevetséges. De mégis igenlően felelek rá: igen, át kell nevelnünk magunkat, hogy a társadalmi forradalom szolgálata személyes ügyévé legyen minden tisztességes embernek, hogy ez a szolgálat gyönyörűsége legyen az egyénnek. „Van gyönyöre a harcnak is!"

És nem szabad, gerinctelenül engedve az önzés ösztökéinek, viselkedésünkkel okot adnunk rá a felületesen és elhamarkodva ítélő embereknek, hogy ezt gondolják: a tehetséges emberek csak a régi világ sötét sugallatainak készek feláldozni magukat.

Meg kell említenem azokat a tényeket és momentumokat, amelyek némileg zavarják, aggasztják, sőt gyakran sértik az írókat, eltávolítják őket a valóságtól, mire is ők lármát csapnak.

A régi világban nagyon népszerű erőpróba volt a vásárokon a „törökfej". Ez a gyökérből fara-

gott, durván kipingált fej erős rugón állott egy vascsőben. Akinek kedve támadt megmutatni az erejét, rávert erre a fejre egy fakalapáccsal. Az ütéstől a fej összenyomta a rugót, és lesüllyedt, mögötte pedig egy skála megmutatta az ütés erejét. Ennél az erőpróbánál sokat jelentett, hogy ki milyen ügyesen célozza meg a fejet, és rendszerint nem a legerősebb emberek, hanem a kovácsok vitték el a pálmát.

A kritikusok és recenzensek így gyakran úgy kezelik az írót, mint ezek az izomemberek a fafejű törököt. Nem mesélek most szomorú és durva anekdotákat arról, hogyan próbálták ki szó-erejüket a kritikusok az írók fején, nem akarok alkalmat adni ellenségeinknek, hogy megint gúnyt űzzenek belőlünk, kiaknázva kritikánk durvaságát, kulturálatlanságát, sőt olykor analfabetizmusát. Könnyen lehetséges, hogy kritikusaink ideológiailag kitűnően képzett emberek, de láthatólag gátolja őket valami abban, hogy a művészet kérdéseire alkalmazva a lehető legvilágosabban és legegyszerűbben fejtsék ki a dialektikus materializmus tanítását. Marx, Engels, Plehanov, Lenin idézeteivel dolgoznak, de rendszerint elhomályosítják ezeknek az idézeteknek az értelmét a vigasztalanul szürke szavak özönével. Az irodalommal s az írókkal szemben támasztott követelményeik nem eléggé határozottak. Gyakran megesik, hogy ugyanazon ideológiai táborba tartozó kritikusok egészen különböző követelményeket támasztanak az íróval szemben. Megszokott jelenség a kritikusok közti ellentmondás, és itt az a legnagyobb baj, hogy ellentmondásaik épp a dolog lényegéhez – az élet jelenségeinek megismerési módjához –

való viszonyukból fakadnak és fejlődnek. A kritikai cikkek általában a szerző ledorongolására redukálódnak, és mit sem törődnek a nevelésével; nem a tapasztalatszerzés módszeréről szólnak, hanem az író politikai arculatáról. De a politikai nézetek a levegőben lógnak, mechanikusan teszi magáévá, csupán magára aggatja őket az ifjú szerző, ha tapasztalatait nem módszeresen szerezte, ha emóciói nincsenek összhangban intellektusával. Dobroljubov, Csernisevszkij vagy Plehanov nevelték az írót, a mi kritikánk hangneme és módszerei viszont jogos kétségeket támasztanak pedagógiai fogásainak meggyőző erejét illetően.

Az írókhoz hasonlóan a kritikusoknál is túlságosan kifejlődtek az individualista hangulatok, a céh- és klikk-érdekek. Gyakran látható, hogy ezek az érdekek elég messze eltávolodnak az irodalomnak mint a kultúrforradalom egyik munkaterületének nagyon fontos kérdéseitől. Meglehet, hogy épp a forradalom eleven ügyétől való eltávolodás miatt adódnak olyan esetek nálunk, amelyeknek nem volna szabad előfordulniuk a mi valóságunkban.

Az egymás közti civódás olyan sok erejét és idejét köti le a kritikusoknak, hogy amikor megjelenik közöttük a tévtanító, sokáig nem is veszik észre, s csak már a kénkőszagot érezve kezdik kiabálni, hogy „üssétek!" Megverik az eretneket, tanítványai pedig nyilvános bűnbánatot tartanak, hogy az eretnekség vétkébe estek, ő maga pedig, noha kicsi volt, megdagad, felpuffad a sok ütéstől, s „az eszme vértanújának" méreteire nő. Ha valamivel, hát éppen vértanúgyártással nem kellene foglalkoznia kritikánknak, mert hiszen már

hányszor megszűntek az eretnekek, és hányszor hangzottak el nyilvános bűnbánatok az eretnekség vétke miatt! Gyakran megesik, hogy az eretneknek nincs is semmi „eszméje", hanem csak a hangulatai vezérlik, s az az óhajtása, hogy „kedvében járjon a felsőbbségnek".

Itt van egy másik eset: egy bizonyos Fatov professzor, irodalomtörténész és kritikus, évekig zavartalanul azzal foglalkozott, hogy közepes írókat a klasszikusok rangjára emelt. A komoly kritika nem figyelt fel tevékenységére, amely pedig aligha vált javára az előadásait hallgató ifjúságnak. Most kijelenti, hogy „az utóbbi hónapokban felismerte néhány hibáját". Nagy kár, hogy nem ismerte fel minden hibáját! Abbahagyta hibákkal teli könyvecskéinek kiadását? Nem, nem hagyta abba! Minthogy pedig „a szó elrepül, az írás megmarad", a professzor hibái tovább élnek és hatnak az ifjúság között, s a kritika ezúttal egyáltalán nem „áll őrt"[39], nem védelmezi az ifjú írónemzedék érdekeit. A kritikusok sietve olvasnak, s úgy látszik, csak arra gondolnak, mit és hogyan kifogásoljanak a szerzőnél, miért „húzzák le". Ezt én az ügy „céhszerű" elintézésének nevezem, s teljesen meg vagyok róla győződve, hogy az ilyen elintézés, amely csak sérti és ingerli az írókat, olyan szerepet játszik, mint a homok a csapágyban.

A szépirodalom kulturális, nevelő jelentőségét, útitárs-szerepét a történelem mellett, kritikai viszonyát a korabeli élethez – mindezt nem értékeli eléggé a mi kritikánk, hiába beszélünk és írunk nap mint nap a regény, az elbeszélés, a dráma osztály-tartalmáról. Sokat beszélünk és írunk, de arról semmit se, hogy milyen technikai műfogások

segítségével lehet és kell belevinnünk mai irodalmunkba nagyszerű valóságunknak akár csak egyes darabkáit, részleges szintéziseit is. Sőt, amikor az írók említett gyűlésén az egyik résztvevő jogosan kijelentette, hogy festészetünk fényképszerűen, elszegényítve, holtan tükrözi a valóságot, feleletül felhangzott egy kiáltás: „Ez nem igaz!" Nem, ez igaz! Vannak ugyan vitathatatlan tehetségeink, de festészetünk és irodalmunk – kevés kivétellel, amelyek még csak sikeres próbálkozásoknak nevezhetők – nyilvánvalóan nem képes átfogó szintézist adni valóságunk legjellegzetesebb vonásairól. Az alkotóerejük teljes megfeszítésével dolgozó emberek kollektív munkája a megteremtője és hőse ennek a valóságnak. Monumentális ez a valóság, már régen méltó volna nagyszabású vásznakra, irodalmi típusokkal való nagyszabású egyetemes ábrázolásra. Kritikánk köteles felvetni a kérdést: mivel lehet segítségére az írónak, és nyújthatja-e a mai író ezt az egyetemességet, ezt a szintézist azzal a technikával, azokkal a módszerekkel, amelyekkel jelenleg rendelkezik? Nem kellene-e módot találni rá, hogy a realizmusnak és a romantikának valami harmadikká való egyesítésével élénkebb színekkel tudjuk ábrázolni hősi korunkat, emelkedettebb, méltóbb hangon tudjunk szólni róla?

A munka, a mindent megoldó munka, ez adott mindig kulcsot az élet minden titkához, még akkor is, mikor kikényszerítve végezték, az eleven emberi erő oktalan felemésztői javára; most pedig, nálunk, nemcsak újjáteremti, hanem túl is szárnyalja Héraklész és az istenostromló Prométheusz hőstetteiről szóló ódon legendákat. Prométheusz

az igazi hőse a mi valóságunknak! Még a dolgozó nép „vallásos" alkotásaiban is, melyek a maguk idejében tisztán művészi jellegűek voltak, még itt is hallatta hangját a munka, mert hiszen a dolgozó nép istenei semmi egyebek, mint ideális munkások, mesterei a foglalkozásuknak: Vulkán és Thor kovácsok, Hébé és Freia kiváló szakácsok, Diána ügyes vadász, Vejnemöjnen zenész és így tovább.

Be kell látnunk, és meg kell jegyeznünk, hogy a dolgozó tömegek művészi alkotómunkája nem tűnt el, nem apadt el évszázadok kényszermunkája alatt sem, amelyet a mindenható egyéniség kedvéért kellett végezni, aki kieszelte a misztikus istent a maga létének igazolására. Fel kell ismernünk, hogy kialakul, ki kell alakulnia a dolgozó tömegek képességének a képi, művészi szóalkotásra, mivel a forradalom nemcsak társadalmilag, fizikailag, hanem emocionálisan, intellektuálisan is felszabadítja az embert. Egyelőre annyit tapasztalunk, hogy az öreg Izsorszkij-gyár munkásai nyomorúságos technikai feltételek között hengerművet készítenek; elismerjük, hogy kívülről jövő irányítás alatt csinálják, de ne feledjük el, hogy a soha nem látott alkotásokra való törekvés a munkásosztály bensejéből fakad. Ideje megtanulnunk magasabbra emelkedni a munkástömegek alkotóenergiájának eme megnyilvánulásainál, ideje megtanulnunk szintézisét adni ennek az energiának, versben és prózában; vagyis az irodalomnak meg kell értenie a feladatát: még több energiát kell felszabadítania. Ezerszámra vannak nálunk újítók, élmunkások, kiváló munkások, férfiak és nők. A dolgozó népből, amely tegnap még írástudatlan, vad és lusta volt, közönyös a saját sorsa iránt, és

türelmesen viselte az élet súlyos terhét – ebből a népből, ennek a húsából és véréből nőtt, formálódott ki egy új sereg, egészen rendkívüli emberek serege. Az ötéves terv nemcsak gigantikus gyárakat épít, hanem hatalmas energiájú embereket is teremt. Száz meg száz ilyen ember áll már nálunk felelős harci poszton, egy sorban a munkásosztály öreg harcosaival, akik fél életükön át tanultak dolgozni illegalitásban, börtönben, számüzetésben, kényszermunkán. Az íróknak és kritikusoknak nem szabad elfelejteniük, hogy ilyen emberek szeme előtt, ilyen emberek között élnek, s hogy ezek közül ezren és ezren fognak dolgozni az irodalom és a sajtó területén, a kultúrforradalom e frontszakaszain. Öt év múlva a munkásoknak már nem kell arra fecsérelniük az erejüket, hogy puszta kezükkel gyártsanak hengerműveket, és sok százan térnek majd át a művészi munkára, hogy művészileg vonjanak mérleget a közelmúltról. Könnyen lehetséges, hogy szomorúan, sőt haragosan meglepődnek, ha mostani napjainkat, mostani munkánkat fogják tanulmányozni, szavakon lovagló skolasztikus és terméketlen vitáinkat, személyes kapcsolataink útvesztőjét és azt az ízetlen pletyka-tömkeleget, amelyben élünk. Mély meggyőződésem, hogy munkásosztályunk és a mi új, szabad parasztságunk gyorsan munkához lát a művészet minden területén, s hogy küszöbön áll a kollektív műalkotás valamilyen formájának megteremtése. Nekünk elő kell segítenünk ezt a folyamatot. Íróink és kritikusaink előtt sok fontos és bonyolult feladat áll, és nem szabad arra az útra lépniük, amelyen az individualista értelmiségiek serege haladt, mert ez az út szétzüllesztette

és teljes csődbe vitte ezt a lármás hadat. Az íróknak és kritikusoknak fel kell kutatniuk, ki kell építeniük az utat a dolgozó tömegek érdekében végzett közös, baráti munkához. Az élet értelme – a forradalom szolgálata; más értelme napjainkban nem lehet. A forradalom ügye megkívánja minden becsületes ember baráti összefogását, mindazoknak az összefogását, akik érzik és megértik a munkásosztály által kitűzött feladatoknak a nagyságát. Bíznak bennünk, de mi nemigen igazoljuk ezt a bizalmat, rosszul dolgozunk a tömeg szeme láttára, amely hősiesen munkálkodik, hallatlan hévvel, lángoló lelkesedéssel – lelkesedése azonban valahogy nehezen ragad át miránk, író és kritikus elvtársaim.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ EMBERRŐL[40]

A XIX. századot így szokták emlegetni: „a haladás évszázada". A század megérdemelte ezt a hangzatos nevet, mert ez időszak alatt az emberi értelem tudományosan feltárta a természeti jelenségek titkait, a gazdasági érdekek szolgálatába állította a természet elemi erőit, és ezzel sok területen eddig elképzelhetetlen színvonalat ért el, a „technika csodáinak" egész özönét teremtette meg. Az értelem alaposabban tanulmányozta a szerves életet, és felfedezte a baktériumok láthatatlan világát. Ezt a felfedezést a maga teljességében még nem aknázták ki, mert nem engedte meg a szégyenletes és cinikus osztálytársadalmi viszonyok konzervativizmusa. Wallace „XX. század" című könyvének orosz kiadásában ezt olvassuk: „Ebben az évszázadban a szellem sasröpte méltóságteljesen és büszkén megmutatta erejét az emberiségnek."

Ám a tudományos szellemnél nem kevésbé hatásosan működött egy másfajta szellem is. A polgárság körében azt a hangulatot keltette, amelyet „világfájdalom" néven ismerünk. Megteremtette a pesszimizmus filozófiáját és költészetét. 1812-ben adta ki lord Byron a „Childe Harold" első énekeit, és nem sokkal utána megszólalt Giacomo Leopardi, Monaldo grófja, a filozófus és költő. Azt hirdette, hogy a tudás csak leleplezi az ész erőtlenségét, hogy minden a világon „hiúságok hiúsága", és nincs más valóság, csak a küzdelem és

a halál. Ez a gondolat nem új. Különösen szépen fejezte ki az ótestamentumi Próféta, és ugyanezt hirdette Buddha is. Ez a gondolat nehezedett Morus Tamás, Jean-Jacques Rousseau és sok más nagy eszű, tehetséges ember lelkére. E gondolatnak Byron és Leopardi által való újjászületését nem magyarázhatjuk csupán a feudális nemességnek a burzsoáziától elszenvedett veresége miatti szomorú lelkiállapotával, mert az is nyilvánvaló, hogy a burzsoázia nemcsak földbirtokot örököl az arisztokráciától, hanem néhány eszmét is. Ezek az eszmék ugyanis azzal a káros képességgel rendelkeznek, hogy túlélik azokat a körülményeket, amelyek közt keletkeztek.

A pesszimizmus eszméinek szívósságát jól megvilágítja az a körülmény, hogy ez a filozófia lényegénél fogva mélységesen konzervatív. A lét értelmetlenségét hirdeti, és ez tökéletesen megfelel a nem túlságosan kíváncsi elmék igényeinek, békességet ád a nyugalomra vágyó embereknek. A peszszimizmus szívósságát továbbá az is magyarázza, hogy híveinek köre rendkívül szűk, kicsiny létszámú, és eredetiségben, merész gondolkodásban éppenséggel nem bővelkedő.

A XIX. században a pesszimizmus eszméivel a németek látták el Európát a legszorgalmasabban. Olyan buddhista jellegű filozófusokról, mint Schopenhauer és Hartmann, nem is kívánok beszélni. Az anarchista Max Stirner „Az egyetlen és tulajdona" című könyvében ugyancsak mélységesen pesszimistának mutatkozik. De ezt kell elmondanunk Friedrich Nietzschéről is, az „erős ember" burzsoá vágyának kifejezőjéről. Ez a vágy fokozatosan csillapodva a dicsőséges Nagy Frigyesről

átszállt Bismarckra, a féleszű II. Vilmosra, és napjainkban a nyilván abnormális Hitlerre.

A század első tizenkét évében az európai burzsoáziának Bonaparte, „a kis káplár" szolgált a „nagy ember" példaképéül. Eddig még nem is tanulmányozták elég alaposan legendaszerű életrajzának hatását a polgárság több nemzedékének szellemére és érzésvilágára, pedig éppen Bonaparte esete mutatja a legjobban, hogy a polgárságnak a „hősre" kell építenie, és hogy a hős bukása elkerülhetetlen.

Köztudomású, hogy a „hősnek" mint a történelem formálójának a szerepét Carlyle rajzolta meg igen szépen, bár kissé hisztérikusan. Hittek is neki, de ez nem akadályozta meg, hogy a hősök össze ne zsugorodjanak egy Clemenceaunak, Churchillnek, Woodrow Wilsonnak, Chamberlainnek vagy a „kultúremberiség más vezetőinek" a méreteire, már ahogyan lakájaik nevezni szokták őket.

A kapitalisták ma már óvatosabbak a szolgálatukban álló hősök felhasználásában. Ezen a téren sok csalódás érte őket. Amikor nekivágtak az 1914–1918-as háborúnak, mindegyik kapitalista csoport tudta, hogy „a háború szüli a hősöket", és arra számítottak, hogy egy Nagy Sándort, Timur-Lenket vagy legalább egy Napóleont kapnak, míg végül is csak Joffre-ok, Pershingek, Ludendorffok jutottak nekik. De hogy ismét a tárgyra térjünk, meg kell említeni a német pesszimisták sorában Weiningert, a „Nem és jellem" című sötét könyv szerzőjét és Spenglert, aki „A Nyugat alkonya" meg az „Ember és technika" című könyveket írta.

„A Nyugat alkonya", vagyis szellemi elszegényedése, tehetségeinek elapadása, szervező eszméi-

nek szűkös és nyomorúságos volta olyan jelenség, amely nemcsak Európában észlelhető, hanem mindkét Amerikában, sőt az egész világon. A burzsoázia egén már leáldoztak a fényes csillagok!

A Forsyte-ok Angliában, a Buddenbrookok Németországban, Mr. Babbit az Egyesült Államokban nyilván nem képesek már „hősöket" a világra hozni, és így kénytelenek kis kalandorokból képzeletükben hősöket formálni.

Abban az országban, ahol valamikor a derűlátó Dickens ködös jószívűsége elhomályosította Thackeray egészséges bíráló szellemét, nemrég hallgatott el a mogorva Thomas Hardy, és ma már megnyílt az út az olyan gonosz, sötét kétségbeeséssel teli könyvek számára, mint Richard Aldington „A hős halála" című regénye. Franciaország irodalma a XX. században a művészi általánosítás olyan fokára sem tudott felemelkedni, amelyet Galsworthy, Thomas Mann vagy Sinclair Lewis képvisel. Romain Rolland, a nagyszerű Jean Christophe-regénysorozat írója, ez a bátor és becsületes ember hazája határain kívül él, mert elüldözte a burzsoázia baromi ostobasága. Veszíteni, persze csak Franciaország veszített vele, nem a dolgozók világa. A francia tőkepénzes olyan, mint az óriáskígyó, amely túl sok táplálékot falt, és nem tudja megemészteni, mégis szüntelenül attól retteg, hogy más vadállatok zsákmánya lesz mindaz, amit ő már nem tud felfalni. A szellemi élet szegénysége természetesen csöppet sem zavarja a szatócsokat megszokott és esztelen törekvésükben, hogy új, termékeny földdarabokat kaparintsanak meg, és igájukba hajtsák a gyarmatok népeit. Ám az arany, az elhájasodás mindjobban eltompítja,

megnyomorítja a burzsoázia agyát. Európa szellemi elszegényedése megdöbbentő. Igaz, hogy már egyre gyakrabban találkozunk olyan emberekkel, akik szégyellnek a szatócsok cinikus világában élni. Ezek már megértik, hogy hiába tettek a szatócsok a „hősre", az individualizmusra, mert a játszmát elvesztették.

Arra a kérdésre, hogy hova jutott Európa társadalmi kultúrája a XIX. században, csak egy válasz van. Olyan egészségtelenül meggazdagodott, hogy gazdagságáról a vak is látja: ez okozza a munkásosztály még soha nem tapasztalt nyomorát. A munkásosztály és a burzsoázia közt olyan mély szakadék keletkezett, hogy a burzsoáziának ebbe elkerülhetetlenül bele kell buknia.

Nyilvánvaló, hogy a burzsoázia útja ide is vezet. És meg fogja-e sínyleni ezt a „kultúra"? Nem. A forradalmak sohasem jelentettek szünetet az emberiség kulturális fejlődésének történetében. A forradalmak mindig új alkotó erőket hívtak életre.

A kulturális forradalom gyorsan fejlődik a Romanov-cárok és a félművelt szatócsok volt Oroszországának területén. Ezek országuk kincseit kiszolgáltatták az európai tőkéseknek, viszont kegyetlenül megrabolták a parasztokat és a munkásokat, akik ki voltak szolgáltatva az emberi értelmet elfojtó, tudatlan pópák hatalmának.

Úgy vélem, hogy itt meg kell emlékeznem az én életemről is. Ez az élet jogot ad nekem arra, hogy tájékozott és igaz tanúnak tekintsem magam.

Csaknem ötven év óta figyelem a különböző osztályokba tartozó emberek életét. Nem bíztam közvetlen benyomásaimban, ezért lelkiismeretesen

ellenőriztem tapasztalataimat. Tanulmányoztam népem történetét, és összehasonlítottam a nyugati népek történetével. Én eléggé „tárgyilagos" vagyok akkor is, amikor érzem, hogy ez a tárgyilagosság csak hátráltat az élet legegyszerűbb „igazságainak" megértésében, és elgörbíti megismerésem fejlődésének egyenes vonalát.

Nem könnyű belátni, hogy a tárgyilagosság mögött a legtöbb embernek az a törekvése lappang, hogy a lényegében kibékíthetetlenül ellentétes dolgokat legalább összeegyeztesse, ha már kibékíteni úgysem tudja őket. Ezt különösen azoknak kell megszívlelniük, akik olyan országban élnek, ahol kompromisszumos elméleteket ötlöttek ki, és ahol csupán néhány értelmiségi, az élet titkainak néhány specialistája csak az 1914–1918-as aljas háború után kezdi megérteni, hogy nem kibékíteni kell az ellentmondásokat, hanem okaikat kell felkutatni.

Állítom, hogy a cári Oroszországban a munkás és a paraszt élete sokkal nehezebb volt, mint a dolgozó osztályoké bárhol Európában. A dolgozó nép Oroszországban sokkal jogfosztottabb és tudatlanabb volt, mint bárhol másutt.

Az államnak és az egyháznak az emberek akaratára és értelmére nehezedő nyomása Oroszországban sokkal súlyosabb, durvább és torzabb volt, mint Európában. A tehetséges emberek sehol sem kallódtak el és pusztultak el olyan nagy számban és olyan könnyen, mint az orosz földön. Én nem tartozom az elvakult „hű hazafiak" közé, és meg vagyok győződve róla, hogy alaposan ismerem a „nép lelkét". Ezt az igen gazdag, nagy lelket kimerítették és megnyomorították a primitív létfeltételek, megmérgezték sötét, torz babonákkal és

vad előítéletekkel. Mellékesen megjegyzem, hogy ezt a néplelket nem Turgenyev, Tolsztoj vagy Dosztojevszkij könyveiből kell megismerni, hanem a népköltészetből, mesékből, közmondásokból, legendákból, a nép mindennapi szokásaiból, templomi szertartásaiból, a szektáiból, háziiparából, iparművészeti termékeiből. Csak ez nyújt teljes és egyszersmind nyomasztó képet a cári uralom alatt élő orosz nép ijesztő sötétségéről, de csodálatos, sokrétű, mélységes tehetségéről is.

A XIX. század első felében a nemesi literátorok nagy szánakozással beszéltek a parasztságról, az „istent szívében hordó" népről. Lágyszívű, lírai hajlamú népnek ábrázolták, amely álmodozik és megnyugszik sorsában. Akkor meg kellett győzni a kormányt arról, hogy a paraszt is ember, tehát ideje levenni válláról a rabság jármát, megszüntetni a jobbágyság jogfosztottságát, megtanítani a muzsikot a betűvetésre. A primitív humanizmusnak ezt a propagandáját a század második felében a polgári értelmiség folytatta. Ugyanilyen ragyogó és gyengéd színekkel rajzolta meg a muzsik képét Turgenyev, Tolsztoj és sok más író. De azt hiszem, a nemesek csak azért akarták megtanítani a muzsikot a betűvetésre, hogy valamivel több produktív munkaerőhöz jussanak, a burzsoázia pedig azért, hogy felhasználja ezt az erőt az önkényuralom ellen.

A század végén, az ipar fejlődésével egy időben, az orosz burzsoázia körében megjelentek a „legális marxisták", ezek a kispolgári háziszárnyasok, afféle ludak, amelyek talán majd megmentik Rómát. Arról kezdtek szavalni, hogy jó lesz a lírai hajlandóságú muzsikot a „gyári üstben kifőz-

ni". Ugyanakkor az önkényuralmi kormány, hogy „az idő követelményeinek eleget tegyen", a falusi, világi iskolákkal szemben egyházi iskolákat létesített, ahol a falusi pópák tanítottak. Egyszersmind gyökeresen megváltozott az irodalom viszonya is a paraszthoz: a szelíd lelkű, álmodozó, lírai parasztot felváltották Csehov, Bunyin és más írók vad, iszákos és különös „muzsikjai".

Nem vagyok hajlandó elhinni, hogy a paraszt típusa valóban így megváltozott. Ez a változás csupán a XX. század eleji irodalomban történt meg. Az efféle irodalmi transzformáció azonban nem éppen meggyőző bizonyítéka a művészet társadalomtól való függetlenségének. Inkább nagyon is arra vall, hogy a „szabadgondolkodó individualizmusnak" a hangja harmonikusan összecseng osztályának hangjával, és arra, hogy a meggyőzés fogalmát felváltotta a kedveskedő alkalmazkodás fogalma.

Ily módon a XX. században nem éppen rokonszenves irodalmi arckép lebegett a burzsoázia szeme előtt a muzsikról. Ám az arckép modellje az 1905–1907-es években elhatározta, hogy birtokba veszi a földet, és elkezdte felégetni és lerombolni a földbirtokosok kastélyait, a „sztrájkoló" munkássággal szemben viszont mogorván viselkedett, és nem nagyon bízott benne. Csak 1917-ben érezte meg a munkásosztály egyszerű igazát, és mint köztudomású, szuronyát a földbe szúrta: nem volt hajlandó tovább öldösni a német munkásokat és parasztokat.

De közismert az is, hogy a német hadsereg a „hódító jogán" ugyancsak kifosztotta az orosz muzsikot. Az európai kapitalisták viszont, akiket sér-

tett az orosz paraszt szokatlan viselkedése, egyöntetűen arra buzdították munkásaikat és parasztjaikat, hogy fékezzék meg, sőt irtsák ki a rakoncátlan oroszokat. Ezt a rendkívül aljas eljárást az orosz liberális és radikális értelmiség zöme helyeselte és támogatta. Védelmére siettek a kapitalizmusnak, szabotálták a szovjethatalmat, összeesküvéseket szerveztek ellene, a munkások és a parasztok vezetői ellen pedig a terror eszközéhez folyamodtak. A Leninre irányzott lövés megmutatta a munkás- és paraszttömegeknek, hogy ki az igazi barátjuk és vezérük; megmutatta, hogy ellenségeik semmiféle aljasságtól sem riadnak vissza, és ellenséges érzéseket szült bennük az értelmiség ama részével szemben, amely ezt árulásával meg is érdemelte. Az európai értelmiség tanulhatna ebből egyet s mást...

... Cinikus játékukban a tőkések a tömeg butaságára építenek. A Szovjetunióban viszont egyre tudatosabbá válik a dolgozó tömegekben, hogy joguk van a hatalomhoz. A Szovjetunióban új embertípus fejlődik ki, amelynek tulajdonságai máris világosan felismerhetők.

Ez az ember hisz az értelem szervező erejében, ami már nem mondható el az európai értelmiségről, amelyet kimerített az osztályellentétek kibékítésének meddő munkája. Ez az ember egy új világ megteremtőjének érzi magát, és ha ma még nehéz körülmények között él is, tudja, hogy célja ezeknek a létfeltételeknek megváltoztatása. Ebbe az irányba tör értelme, akarata, és ezért nem ismeri a pesszimizmust. Ez az ember fiatal, nemcsak élettani, de történelmi értelemben is. Fiatal erő, amely még éppen hogy csak felismerte útját, jelentősé-

gét a történelemben. Kulturális építőmunkáját az ifjú ember bátorságával, friss erejével végzi, akit egyszerű és világos tanítás vezérel. Számára nevetségesek a technika fejlődésétől megrettent Spenglerek sóhajtásai és siránkozásai, mert jól tudja, hogy a technika eddig még mit sem tett annak a sok százmillió embernek a kulturális felemelkedéséért, aki a fizikai munka rabságában sinylődik. Látja, hogy a burzsoázia szégyenletes vereséget szenvedett a maga individualizmusával, mert egyáltalán nem segítette elő az egyéniség fejlődését, sőt, önző kapzsiságában gátolta ezt a fejlődést eszméivel, amelyek leplezve vagy leplezetlenül „örök igazságnak" tüntették fel azt az igazságtalanságot, hogy az ő kisebbsége uralkodjék az emberek többsége fölött. Ez az új ember megtagadja a burzsoázia állati individualizmusát, de annál jobban megérti létjogosultságát annak az egyéniségnek, aki szorosan összeforr a közösséggel. Ő maga ilyen egyéniség. Energiáját és lelkesedését a tömegből, a tömeg munkájából meríti. A kapitalizmus anarchiába vezette az emberiséget, s ez rettenetes katasztrófával fenyeget. Tudja ezt minden tisztességes ember.

A régi világ célja: a fizikai és erkölcsi erőszak eszközeivel, világháborúkkal és polgárháborúkkal fenntartani a régi, erőszakos, embertelen „rendet", amely nélkül a tőkés világ nem létezhet.

Az új emberek célja: megszabadítani a dolgozó tömegeket a régi babonáktól, a faji, nemzeti, vallási és osztály-előítéletektől. Létrehozni az új, a világot átfogó, testvéri társadalmat, amelynek minden tagja képességei szerint dolgozik, és a munka eredményéből szükségletei szerint részesül.

A SZOCIALISTA REALIZMUSRÓL[41]

Az irodalmi munka technikája elsősorban a nyelvnek: minden könyv, de kiváltképpen a belletrisztikai könyv alapanyagának tanulmányozásában merül ki. A „belles lettres" francia fogalom nálunk annyit jelent – szép szó. Szépségen a különféle anyagok – valamint hangok, színek, szavak – olyan kapcsolatát értjük, mely a mesteralkotta műnek formát ad. Ez a forma az alkotás képessége iránt érzett csodálat, büszkeség és öröm felkeltésével hat az érzelemre és az értelemre.

A nyelv igazi szépségét – mint ható erőt –, a könyvek eszméit, jellemeit, képeit kialakító szavak szabatossága, világossága és jóhangzása teremti meg. Az író-„művésznek" feltétlenül tüzetesen ismernie kell egész gazdag szókincsünket, tudnia kell, hogyan válassza ki a legszabatosabb és legliatásosabb szavakat. Csakis az ilyen szavak összefűzésével és a pontok között – értelmüknek megfelelő – helyes elrendezésével öntheti példás formába gondolatait a szerző, alkothat élénk képeket, mintázhat annyira meggyőzően eleven emberi alakokat, hogy az olvasó meglássa a szerző ábrázolta valót. Az irodalmárnak tudnia kell, hogy nemcsak ír tollával, hanem rajzol is szavaival; mégpedig nem úgy, mint a festőművész, aki mozdulatlannak ábrázolja az embert, hanem szakadatlan mozgásban, tevékenységben, számtalan összeütközésben: az osztályok, csoportok, egyének harcában igyekszik ábrázolni az író az embereket. De nincs a vi-

lágon mozgás, mely ellenállásba ne ütköznék. Világos tehát, hogy az írónak nemcsak a nyelvet kell gondosan tanulmányoznia, nemcsak azt a képességet kell továbbfejlesztenie, amellyel ki tudja választani a pompásan kidolgozott, de üres és torz szavakkal igen buzgón beszennyezett irodalmi nyelv legegyszerűbb, legszabatosabb, legszínesebb szavait, hanem jól kell ismernie a történelmet és korának társadalmi jelenségeit is. Korában kettős szerepet játszik: a bába és a sírásó szerepét. Ez utóbbi szó komoran hangzik, mégis teljesen helyénvaló. A fiatal írók akaratától és képességétől függ, hogy ezt a szót eleven és vidám értelemmel töltsük meg; csak szem előtt kell tartani, hogy fiatal irodalmunk történelmi hivatása: végképp elpusztítani és eltemetni mindazt, ami ellensége az embernek – ellensége még akkor is, ha szereti.

Természetesen naiv és nevetséges dolog „szeretetről" beszélni a burzsoá társadalomban, melynek egyik legfőbb erkölcsi törvénye így hangzik: „Szeresd felebarátodat, mint tennen-magadat." Ez a parancsolat tehát az ember önszeretetét ismeri el a szeretet alapmintájának, zsinórmértékének. Jól tudjuk, hogy az osztálytársadalom nem épülhetett és nem létezhetett volna, ha híven teljesítette volna e parancsokat: „Ne lopj!" és „Ne ölj!"

A Szovjetunióban már a pionírfiúk is világosan átlátják azt a visszataszítóan nyilvánvaló igazságot, hogy a burzsoázia civilizációja és kultúrája a kisebbségnek – a jóllakott „felebarátoknak" – az óriási többség – a koplaló „felebarátok" – ellen vívott szakadatlan, bestiális harcán alapszik. Teljességgel lehetetlen szeretni a „felebarátot", ha elkerülhetetlenül ki kell rabolni, sőt – ha nem tűri

el a rablást – meg is kell ölni. A burzsoá „rend" fejlődése során a szegények, az éhezők közt emberemlékezet óta mindig termettek haramiák és kalózok, no meg humanisták, olyan emberek, akik jóllehet nem laktak jól, mind korgó, mind teli gyomrú felebarátaiknak azt bizonygatták, hogy korlátozniuk kell önszeretetüket.

Mivel a zsiványok tevékenysége túlságosan szemléletesen leleplezte a gazdagok államának igazi alapját, a gazdagok szükségesnek látták, hogy a rablók egy részét elpusztítsák, más részüket pedig bevonják az állam kormányzásába. Hajdanában, például a középkorban, a kalmárok és a polgárok a kézművesek és parasztok ellen vívott harcuk során „vezéreknek", hercegeknek, diktátoroknak, „egyházfejedelmeknek" stb. tették meg a martalócokat. A dolgozók ellen hadakozó kalmároknak ezt az önvédelmi cselfogását alkalmazzák még ma is, amikor bankárokat, fegyvergyárosokat, merész kalandorokat és más „közveszélyes" elemeket állítanak a burzsoá államok élére.

A humanisták sem hagyták nyugodtan élni a kalmárokat. Ezért azokat, akik a legmakacsabbul bizonygatták, hogy az önszeretetet korlátozni kell, különféle eszközökkel megsemmisítette, ha kellett: máglyára vetette és elevenen elégette a burzsoázia; vagy pedig – és így történik napjainkban is – árulásra csábította, magas állásokba emelte. A felkapaszkodott humanisták aztán a burzsoá rendet és nyugalmat őrzik, amint ezt láthatjuk azoknak az európai miniszteréknek a működéséből, akiket munkásokból, volt szocialistákból fabrikáltak a kalmárok.

De a burzsoázia még ezen az úton sem éri el

„az osztályok békés együttműködését", a „társadalmi viszonyok" hőn óhajtott „összhangját", melynek az lenne az értelme, hogy a „politikai hatalom teljességével" rendelkező jóllakott „felebarátok" kisebbsége megtehet mindent, amit jónak lát, a többség – az éhező „felebarátok" tömege – pedig alázatosan teljesít mindent, amit a különféle nemzetek jóllakott, sőt bűnös életük „örömeitől" megcsömörlött, elfásult kalmárai követelnek tőle. A történelem állandóan, megsemmisítő erővel tárja eléjük, milyen mulatságosan rövid életű még az aranyban duskálkodó kalandor üzletemberek, például Ivar Kreuger, a hírhedt „gyufakirály" és a hozzá hasonlók jóléte is.

A kalmárok körében egyre gyakoribb öngyilkosságok is ékesen bizonyítják, hogy mennyire kérész életűek. De az öngyilkosok példája csöppet sem változtatja meg azokat, akik életben maradnak és a félkegyelműek következetességével, gépiesen folytatják aljas és őrült mesterségüket – új vérfürdőt készítenek elő. Ám ebben a vérfürdőben minden bizonnyal éppen az a kaszt pusztul majd el, melynek önzéséből a dolgozó nép minden szerencsétlensége és baja származik.

A fiatal szovjet irodalmár szerfelett megkönnyítheti anyaga, a valóság értelmének megragadását, ha két olyan erő között ingadozó embernek képzeli magát, amelyek közül az egyik az értelemre, a másik az érzelemre hat. A fiatal szovjet írót a kapitalizmus összeomlásának, a proletariátus és a burzsoázia mind gyakoribb és mind véresebb összecsapásainak korszakában, a világméretű osztályütközetnek és a szocializmus elkerülhetetlen

győzelmének előestéjén ugyanígy két erő közé állította a történelem. A nagy csatazajt azonban egyelőre még mindig elnyomja a kispolgárok hétköznapi vartyogása. Ezek, mivel a nagypolgárság frontja mögött tengődtek, csak azt szokták meg, hogy kicsinyben kereskedjenek, lopjanak, de harcolni természetüknél fogva nem tudnak. Ha gazdáik, a nagyok kirobbantják a háborút, a kicsinyek martalócok lesznek: megadják a kegyelemdöfést a sebesülteknek, kifosztják őket, megrabolják a halottakat. E mesterség néha olyan jól jövedelmez, hogy a kicsinyek nagyokká cseperednek. Ismeretes, hogy a burzsoá háborúk „hősöket szülnek". De zsebmetszőt még sokkalta többet! Különben is a hősök – darabokra tépve – rendszerint a csatatéren maradnak, az ügyesebb zsebmetszők pedig mint korlátlan urak, törvényhozók törnek be az életbe, és mivel rájöttek, hogy milyen előnyös a tömeges emberölés, megint hozzálátnak egy ugyanilyen előnyös üzlet előkészítéséhez, mert a háború szükségleteit kielégítő ipar különösen nagy hasznot hajt. Van egy isten – Haszon a neve. A burzsoázia csakis benne hisz, és véres oltárán szemrebbenés nélkül munkások és parasztok millióit áldozza fel.

A kispolgárság – sőt sok munkás is, akiket megfertőzött a kispolgárság fizikai közelsége – füle hegyéig mocsárban él, és panaszkodik a nyirkosság miatt. Ezek az értelmetlen panaszok túlharsogják a forradalmi proletariátus hősi szózatait. A kispolgárok panaszkodnak ugyan, hogy milyen kényelmetlen az élet a rothadt, szűk mocsárban, de nem nagyon erőltetik meg magukat, hogy partos, száraz helyre másszanak ki belőle. Sőt sokan azt a

meggyőződést vallják, hogy éppen ez a mocsár a „földi paradicsom".

De, bár a „képes beszéd" kötelező az irodalomban, beszéljünk kevésbé „képesen".

A mi szovjet írónknak tudnia kell, hogy kortársainak többsége – az író munkájának anyaga – olyan emberek tömege, akik évszázadok óta a betévő falatért egymás ellen vívott irgalmatlan harcban nevelkedtek; tudnia kell, hogy minden „felebarátja" az anyagi jólétre való törekvés megszállottja. Ez egészen természetes törekvés. Alapja a táplálkozás biológiai szükségessége, a kényelmes hajlék stb. iránti óhaj. Ez a szükség hajt minden állatot és rovart: a róka és a keselyű, a vakond és a pók egyaránt rak fészket, vagy váj odút, de némelyik ragadozó és élősdi többet öl, mint amennyit falni tud. Az emberiség egész kultúrája az anyagi jólétre való törekvésen épül fel, de élősdije – a burzsoázia – a hatalom birtokában kihasználta a munkások és parasztok kizsákmányolásának korlátlan lehetőségét, és nem csupán szükségleteit elégítette ki, hanem megteremtette azt a csábító felesleget is, amit „fényűzésnek" neveznek. E felesleg züllesztő hatását maga is felismerte. A régi római köztársaság több törvényt hozott a fényűzés ellen. A középkorban Svédország, Franciaország és Németország polgársága harcolt a fényűzés kifejlődése ellen. A burzsoázia mindig többet falt fel a mások munkaerejéből, mint amennyire legnagyobb igényeinek kielégítésére szüksége volt. Megfertőzte a könnyű nyerészkedésnek, a pénzgyűjtésnek és a javak felhalmozásának szenvedélye. Megmételyeződött, és megmételyezte az egész világot is. Ez a ragály alakította ki azt a furcsa modern képet,

melyet mi végtelenül ostobának érzünk: Európa fővárosaiban egész utcasorokon árulnak aranykészítményeket, drágaköveket, „fényűző csecsebecséket", amelyeknek megalkotására óriási energiát pazarol a munkásosztály, holott éhen tengődik, holott teljesen megfosztották attól a lehetőségtől, hogy fokozza igényeit, fejlessze tehetségét, képességeit. A javak esztelen felhalmozásának kispolgári szenvedélye, a személyes tulajdon iránti beteges szenvedély a munkásosztályba is beleoltódott.

Nem kell azt gondolni, hogy én általában ellenzem a gazdagságot. Nem, én síkraszállok mindenki gazdagságáért, de ellenzem a javak bálványozását. Termelj minél különb javakat: tartósabbak lesznek, megszabadítanak a felesleges munkától. De „ne csinálj bálványt" a magad készítette csizmából, székből vagy könyvből! Ez az igazi jó „parancsolat"! Nagyon jó lenne, ha ezt a parancsolatot agyukba vésnék ifjúmunkásaink.

Az anyagi jólét, a „mindenáron való" nyugalom és kényelem bálványimádói még most, a burzsoá kultúra általános felbomlásának napjaiban is rendületlenül hisznek a tartós, könnyű és „szép" egyéni élet lehetőségében. Azt hiszem, felesleges megismételni, hogy e hiedelem alapja az az önszeretet, melyet a múlt történelme oltott az emberekbe, az egyház pedig tovább istápolt bennük, hisz a „szentek" az önszeretet és az embergyűlölet megtestesülései. A világi filozófiában különösen buzgón igazolta az önszeretetet – más szóval az individualizmust – Immanuel Kant, a bölcs német kispolgár, aki úgy gondolkozott, mint egy gép, és olyan idegen volt az élettől, mint egy halott.

Ez az idejét múlt hiedelem, mint minden tévhit – vak. Mégis foglyul ejti az embereket, mert azt az ostoba és hazug meggyőződést sugalmazza, hogy mindegyikünk a világ „kezdete és vége", mindegyikünk „egyetlen", a legkülönb, a legbecsesebb. Ebben az önértékelésben rendkívül világosan fejeződik ki a magántulajdon hatása. A magántulajdon ugyanis csak fizikailag és gépiesen egyesíti az embereket a gyengén felfegyverzett vagy fegyvertelen dolgozók megtámadása, kizsákmányolása céljából; a konkurrencia „törvénye" viszont szükségképpen mindegyiküket önvédelemre készteti hasonló gondolkodású tulajdonos „felebarátjukkal" szemben. A magántulajdon külsőleg egyesíti a támadásra, de belsőleg elválasztja a kispolgárokat: védekezniük kell egymással szemben, hisz mindegyik „önmagáért" van. Így alakul ki aztán az igazi farkasélet. Az „ember embernek farkasa" szólásmondást éppen a magántulajdonosok morálja alkotta meg.

Az állati individualizmus olyan betegség, amely a burzsoázia egész világát megfertőzte, és amelybe a burzsoázia – mint látjuk – belepusztul. Világos, hogy minél hamarább pusztul el, annál jobb a földkerekség dolgozó népének, amelynek erejétől és akaratától függ, hogy meggyorsítsa ezt a pusztulást.

A fiatal szovjet író számára a kispolgárság – fertőző, mérgező képessége miatt – igen nehéz és veszélyes anyag. Fiatal, „kezdő" íróink nem figyelhette meg a kispolgárokat „erejük, dicsőségük" teljében, a kispolgárság közeli múltját csak könyvből ismeri és gyatrán. Az európai burzsoázia izga-

tott, szétbomló, beteg életét kevéssé ismeri, és ezt is csak könyvből, újságból. Országában még tovább él a szétvert kispolgárság számos maradványa. Ezek többé-kevésbé ügyesen színlelik, hogy „társas lények", sőt, a kommunisták közé is beférkőznek, és a maguk „énjét" a sok százados múlttól örökölt erővel: a ravaszság, a képmutatás és a hazugság minden erejével védelmezik. Tudatosan és öntudatlanul szabotálnak, lajhárkodnak, és csak a maguk hasznát lesik. Közülük kerülnek ki a szabotőrök, a kártevők, meg a kémek és az árulók is.

Az országunkból kisöpört szemét e maradványairól elég sok könyvet írtak és írnak nálunk, de csaknem mindből hiányzik a kellő erő: az ellenséget igen felületesen és halványan ábrázolják. Mivel „egyes eseteken" alapulnak, inkább anekdotikus jellegűek, nem lehet érezni bennük a művészi alkotásban nélkülözhetetlen „historizmust". Ezért e könyvek szocialista nevelő jelentősége elenyésző. Tizenöt év alatt természetesen nem teremthet az ember Molière-eket, Balzacokat, nem tehet szert olyan írókra, mint a „Revizor" vagy „A Golovljov-család" szerzője volt. De azért az irodalommal szemben is igen nagy követelményeket lehet támasztani abban az országban, ahol a munkásosztály e tizenöt év alatt új városokat, óriási gyárakat épített, ahol a munkásosztály fokozatosan megváltoztatja hazájának fizikai földrajzát: csatornákkal köt össze tengereket, sivatagokat öntöz és népesít be, ahol a munkásosztály a föld méhe tömérdek kincsének feltárásával bámulatosan gazdagítja az államot, ahol már eddig is száz meg száz feltalálót, tíz meg tíz nagy tudóst adott, és

évente csaknem félmillió diplomás fiatalt küld ki az életbe.

A fiatal irodalomban máris találunk számos igen értékes formai eredményt. Ez az irodalom mind szélesebben fogja át a valóságot, természetes tehát a kívánság, hogy minél mélyebbre is hatoljon. Mélyebbre is hatol, ha majd a fiatal irodalmárok megértik, hogy feltétlenül tanulniuk kell, bővíteniük ismereteiket, fokozniuk megismerő képességüket, tanulmányozniuk az irodalomnak, ennek a felettébb fontos, felelősségteljes forradalmi ügynek a technikáját, melyet foglalkozásul választottak.

Az emberek két történelmi erő, a kispolgári múlt és szocialista jövő vonzásának engedve, észrevehetően ingadoznak: az érzelmi elem a múlt, az értelmi elem a jövő felé húzza őket. Sokat és hangosan kiabálnak, de nem érezhető az a nyugodt meggyőződés, hogy tántoríthatatlanul és biztosan kiválasztották a tökéletesen meghatározott utat, jóllehet a történelem eléggé világosan kijelölte.

A csődbe ment, vénhedt individualizmus még mindig él és hat, minduntalan előütközik a kispolgári önszeretet megjelenési formáiban: abban a törekvésben, hogy mielőbb előre, feltűnő helyre ugorjék az ember, továbbá a proletariátust kompromittáló, csupán „fitogtatásra" szánt, hanyag, hamis munkában, de különösen „a legkisebb ellenállás irányában" végzett munkában. Az irodalomban ez nem egyéb, mint bíráló állásfoglalás a múlttal szemben. Mint már említettem, a fiatal irodalmárok csak felületesen és csak elméletben ismerik a múlt visszataszító arculatát. A múlt bíráló ábrá-

zolása könnyű. Ezért vonja el a szerzőket a jelen nagyszerű jelenségeinek és folyamatainak ábrázolásától.

A fiatal szerzőkben még nincs meg a kellő erő ahhoz, hogy meggyűlöltessék az olvasóval a múltat, és éppen ezért nemhogy eltaszítanák tőle az olvasót, hanem állandó emlegetésével – véleményem szerint – inkább megszilárdítják, fixálják, konzerválják az olvasó tudatában a múltat.

A múlt mérgező, gyötrő ocsmányságát jól csak akkor világíthatjuk és érthetjük meg, ha kifejlesztjük magunkban azt a képességet, hogy a jelen eredményeinek, a jövő nagy céljainak magaslatáról nézzük. Ez a nézőpont okvetlenül felkelti – fel kell keltenie! – azt a büszke, boldog pátoszt, amely majd új hangot ad irodalmunknak, elősegíti, hogy az irodalom új formákat teremtsen, megalkossa a szükséges új irányzatot, a szocialista realizmust, melyet – magától értetődik – csakis a szocialista tapasztalat tényeinek alapján lehet létrehozni.

Mi egy szerencsés országban élünk, ahol van kit szeretni, van kit tisztelni. Nálunk az ember alkotó energiája iránti csodálatból, az élet szocialista formáit megteremtő, határtalan, kollektív munkaerő iránti tiszteletből, az egész ország dolgozó népének vezére, a világ proletariátusának tanítója: a párt iránti szeretetből fakad és kell fakadnia az emberszeretetnek.

AZ ÍRÓI MAGATARTÁSRÓL[42]

Önkéntelenül és kissé kellemetlenül adódik a mérnök és a tudós összehasonlítása a kultúra többi munkásával és a tömegek közt való terjesztőjével – például a színésszel vagy az íróval. Az író és a színész közelebbről ismeri a társadalmat, sokkal több figyelmet, rokonszenvet, gondoskodást élvez a társadalom és a kormány részéről, mint a tudomány és technika munkása. A technika és a tudomány mestereinek munkáját mindeddig nem fizetik olyan jól, mint a hírnévre jutott írókét – nem is említve az orvost, aki az emberek egészségét őrzi és harcol a megvédéséért, vagy a tanítót, aki a gyermekek szemét nyitja fel a környező világ befogadására.

Igen komoly okunk van azt állítani, hogy a társadalmi felelősség érzése sokkal gyengébben fejlődött ki az íróknál, mint a kultúra egyéb mestereinél. Sőt feltehetjük a kérdést: tudatában van-e az író az olvasó, a kor, a társadalom iránti felelősségének, vagy csak a kritikus előtt érzi felelősnek magát? Igen gyakran vesszük észre, hogy az írók alig tudják, vagy egyáltalán nem tudják, hogy felelősek anyaguk iránt. Az individualizmus hőmérséklete sokkal magasabb az íróknál, mint a kultúra más mestereinél. Azt mondják, munkájuk jellege magyarázza ezt, de nem bocsátkozom most annak megítélésébe, mennyiben helyes ez a magyarázat. A mérnök és a tudós individualizmusa a szakmájából következik; az asztronómus, asztro-

fizikus nem köteles ismerni a geológiát vagy az orvostudományt, s valószínűleg a gőzhajók vagy a hidak tervezője is meglehet anélkül, hogy ismerné a néprajzot vagy az állattant.

Az írónak, ha nem is mindent, de a lehető legtöbbet kell tudnia a csillagászról és a lakatosról, a biológusról és a szabóról, a mérnökről és a pásztorról stb. Nem elég annyit mondani a poloskáról, hogy piros vagy vörös – ahogy íróink szoktak beszélni a proletariátus ellenségeiről. Jól ismerik és értik íróink az olyasféle régi aforizmákat, hogy „ha egyszer király, éljen egyedül". De ez az aforizma nem igaz. A királyok mindenféle szolganép nagy hadával vették körül magukat. Irodalmi főuraink is igyekeznek valami cselédségfélét szervezni maguk köré, hogy a királyokat utánozzák. Nyoma van még az írók viselkedésében a másik régi aforizmának is: „művészet a művészetért". Így aztán némely művészkedők valami rafinált irodalmat igyekeznek kimesterkedni. Dos Passost utánozzák például, aki Pilnyaknak volt sikertelen karikatúrája, pedig Pilnyak maga is eléggé karikatúraként hatott. Még mindig vitatkoznak forma és tartalom látszólagos ellentétéről, mintha létezne forma tartalom nélkül. A levegőből csinált ágyú például – noha a levegő is anyag – nem ágyú, nem lő ki igazi, hadi lövedékeket. Minél komolyabb társadalmi jelentősége van az anyagnak, annál szigorúbb, pontosabb, világosabb formát kíván – ezt már rég ideje volna belátni.

Sok író egyáltalán nem törődik azzal, hogy agyának és tollának termékei viszonylag könnyen hozzáférhetők legyenek az olvasó értelme számára. Ezt állandóan hangoztatom, teljesen ered-

ménytelenül. Ha azt mondják egy érdemekben még nem is gazdag írónak: „elvtárs, ez igen gyenge", az dühbe jön, szalad valahová panaszkodni, s megjelenik egy cikk, amely azt bizonygatja, milyen zseniális az illető író. Vannak olyanok is, akik szerint, ha egyszer „így volt", akkor valószínűleg „így is lesz"; ezek rendkívül szívesen henteregnek a múlt szennyében, s ha megtalálják annak valami maradékát a jelenben, élvezettel emelik ki a tegnap és ma közti hasonlóságot. Az egymással rokonszenvező írók csoportokat alakítanak, gyalázzák az ellenszenvesek csoportját, ugyanilyen hangon felel vissza a „Lityeraturnaja Gazeta" is, s ezt a gusztustalan kavarodást „irodalmi élet"-nek nevezik. Az igazságot az ellentétek egybevetéséből ismerjük meg, én tehát természetesen nem vagyok a csoportképződés ellen, az esetben, ha minden efféle csoport az egynemű tapasztalatok hatására alakult ki, s nem dirigálni és uralkodni akar, hanem szembeállítja a maga tapasztalatainak egészét valamilyen más állítással, s ezt becsületesen teszi, azzal a céllal, hogy magasabb ideológiai egységre jussanak, mert erre szüksége van az írók szövetségének.

Azt mondják: „éljen"-nel kezdte, „nyugodjék békében"-nel végezte. Vonzó a párhuzam, de mégsem teljes. Ugyanis az irodalom is munka, mégpedig – a mi hazánkban, a mi körülményeink között – igen nagy munka. Az élet ereje is akkora, hogy azt hiszem, feltámadhatnak a halottak.

Kedves elvtársaim! Önök körül a tömegek kollektív munkája zajlik, amely megváltoztatja a föld fizikai földrajzát, a természet ellen vívott csodálatos harc zajlik, amely bámulatos merészen és si-

keresen indult meg. Ennek a munkának, ennek a harcnak a légköre átneveli a kártevőket, a proletariátus ellenségeit, a megrögzött tulajdonhajhászokat, a „társadalmilag veszélyes" elemeket – hasznos, tevékeny polgárokká. Lehetséges, hogy önök számára is eljött az idő, hogy átnevelődjenek, igazi mesterei legyenek munkájuknak, aktív munkatársai annak a proletariátusnak, amely az egész világ proletariátusának szabadságáért küzd?

Sokféle perspektíva van, különbséget kell tennünk közöttük. Van békaperspektíva is. A béka tudvalevőleg pocsolyában szokott tanyázni, s az ő magasságából nem sokat lehet látni. Másféle perspektíva kell nekünk; ilyenre úgy tehet szert az író, hogy megfigyeli, összehasonlítja, tanulmányozza az élet sokféle jelenségét. Minél szélesebb az író társadalmi tapasztalatainak köre, annál tágabb a perspektívája, intellektuális látóköre; annál jobban látja, mi mivel érintkezik a földön, s milyen kölcsönhatással járnak ezek a közeledések, érintkezések. A tudományos szocializmus igen magas intellektuális síkra emel minket, világosan látható innen a múlt, s megmutatkozik a jövő egyenes, egyetlen útja, mely „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába" visz. A párt, melyet Vlagyimir Lenin politikai zsenije teremtett meg, sikeresen folytatja munkáját, s ez meggyőzi a proletárokat szerte a világon – sőt meggyőz minden józan eszű embert, ha osztályidegen is –, hogy nem fantázia „a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába" vezető út. A burzsoázia „fasizmus"-nak nevezett végvonaglása s a német burzsoázia különösen szörnyű agóniája még meggyőzőbben tanúsítja: helyes a proletariátus útja...

A SZOVJET ÍRÓK I. ÖSSZ-SZÖVETSÉGI KONGRESSZUSA

MEGNYITÓ BESZÉD[1]

Tisztelt elvtársak!

Mielőtt megnyitnám a Szovjetunió íróinak kongresszusát, amely az első ilyen alkalom az irodalom sok évszázados történelmében, mint az Írószövetség Szervező Bizottságának elnöke bátorkodom néhány szót szólni szövetségünk értelméről és jelentőségéről.

Jelentősége abban áll, hogy köztársaságaink sok fajú és sok nyelvű irodalma egységes egészként áll a Szovjetunió proletariátusa elé, minden ország forradalmi proletariátusa elé, az egész világ velünk érző írói elé.

Természetesen nemcsak földrajzi egységünket demonstráljuk, hanem céljaink egységét is. Ez persze nem tagadja, nem korlátozza alkotó eljárásaink és törekvéseink változatosságát.

Olyan korban lépünk fel, amelyben a burzsoázia teljesen elvadul, elállatiasodik, kétségbeesik – kétségbeesik, mert érzi ideológiai gyengeségét és társadalmi csődjét –, és véres kísérleteket tesz, hogy a fasizmus útján visszatérjen a feudális középkor kegyetlenségéhez.

Úgy jelenünk meg, mint a pusztulásra ítélt világ bírái, akik az igazi humanizmust hirdetik, a forradalmi proletariátusét. Ezt az osztályt arra hivatta a történelem, hogy megszabadítsa a dolgozók egész világát a gyűlölettől, kapzsiságtól, közönségességtől, ostobaságtól, minden rútságtól,

amivel a munka embereit századok folyamán eltorzították. Ellenségei vagyunk a tulajdonnak, a burzsoá világ rettenetes és aljas istennőjének, s ellenségei vagyunk az állati individualizmusnak, amit ennek az istennőnek a vallása hirdet.

Olyan országban hallatjuk szavunkat, ahol a proletariátus és a parasztság, Lenin pártjának vezetésével kivívta magának a jogot minden képességének és tehetségének kifejlesztésére, s ahol a munkások és kolhozparasztok nap mint nap százféleképpen bebizonyítják, hogy élni tudnak ezzel a jogukkal . . .

. . . Az a célunk, hogy egységes kultúrforradalmi erővé szervezzük az irodalmat.

Büszkeséggel és örömmel nyitom meg a százhetven millió embert egybeölelő Szovjetunió íróinak kongresszusát, amely első a világtörténelemben.

A SZOVJET IRODALOM"

A munkafolyamatok faragták emberré a vertikális állatot, s ezek teremtették meg a kultúra alapjait. Szerepüket sohasem tanulmányozták még olyan sokoldalúan és mélyen, amint érdemelnék. Ez természetes is, hiszen az ilyen kutatások ellenkeztek a munka kizsákmányolóinak az érdekével; ők pénzt csináltak a tömegek energiájából, mint valami nyersanyagból, s az adott helyzetben természetesen nem emelhették a nyersanyag értékét. Ősidőktől fogva, mióta az emberek megoszlottak rabszolgatartókra és rabszolgákra, éppúgy kihasználták – és kihasználják – a dolgozó tömegek elevenerejét, mint ahogy mi ma kihasználjuk a fo-

lyók áramának mechanikus erejét. A kultúrtörténészek filozofáló idealistának és misztikusnak ábrázolták az ősembert, aki isteneket alkotott, az „élet értelmét" kereste. Jacob Böhme gondolkodásmódjával ruházták fel az ősembert. Az említett férfiú csizmadia volt a XVI. század végén és a XVII. század elején, s mellesleg filozófiával, a burzsoáziának oly kedves misztikával foglalkozott. Azt tanította Böhme, hogy „elmélkedjék az ember az égről, a csillagokról és az elemekről, meg a belőlük létrejött teremtményekről, valamint a szent angyalokról, az ördögről, a mennyországról és a pokolról".

Önök tudják, hogy az őskultúra történetéhez az archeológia adatai s az ősi vallási kultuszok nyomai szolgáltak anyagul. Ezeket a maradványokat a keresztény filozófia és dogmatika hatása alatt vizsgálták és magyarázták, amitől az ateista történészek se idegenkedtek. Teljesen világos ez Spencer integrációs elméletében, de nemcsak nála; Fraser és az összes többiek is hajlanak rá. Ám az ősi és ókori kultúrák kutatói közül senki se használta fel a folklórnak, a nép szóbeli alkotásainak az adatait, a mitológia útmutatását, pedig a mitológia általában a természet jelenségeit, a természettel való harcot és a társadalmi életet tükrözi nagy művészi általánosítások formájában.

A kétlábú állatot, akinek minden erejét leköti az életért való harc, nagyon nehéz elképzelnünk a *munkafolyamatoktól, a fajta és a nemzetség kérdéseitől elvonatkoztatva gondolkodó lénynek.* Nehéz elképzelnünk Immanuel Kantot, amint állatbőrben és mezítlábasan elmélkedik a „magánvalóról". Csak a későbbi kor embere tudott elvontan

gondolkozni, az a magányos ember, akiről Arisztotelész ezt írta a „Politiká"-ban: „A társadalmon kívüli ember vagy isten, vagy állat." Állat létére néha istennek ismertette el magát, de mivel állat volt, anyagul szolgált az állat formájú emberekről szóló nagyszámú mítosz megalkotásához, éppúgy, mint ahogy az első lovagló emberek a kentaur-mítoszoknak adtak alapot.

Az őskultúra kutatói teljesen elhallgatták annak a materialista gondolkodásnak a világos ismertetőjeleit, amelyet elkerülhetetlenül kibontakoztatott a munka s az ősember társadalmi életének összes jelensége. Ezek az ismertetőjelek mesék és mítoszok formájában jutottak el hozzánk. E mesék és mítoszok állatok megszelídítéséről, gyógyfüvek felleléséről, munkaeszközök feltalálásáról tájékoztatnak bennünket. Már a legrégibb időkben ábrándoztak az emberek a repülés lehetőségéről; erről beszél nekünk Phaetonnak, Daedalusnak és fiának, Icarusnak a legendája, meg a repülő varázsszőnyeg meséje. A földön való mozgás meggyorsításán is töprengtek, ezért meséltek a hétmérföldes csizmáról, s erre használták fel a lovat. Gyorsabban akartak hajózni a víz sodránál, ez vezette őket az evező és a vitorla feltalálására. Igyekeztek messziről megölni az ellenséget és a vadállatot, ennek az ösztönzésére találták fel a parittyát, íjat, nyilat. Törték a fejüket, hogyan fonhatnának és szőhetnének meg egyik napról a másikra hatalmas mennyiségű anyagot, hogyan építhetnének egyik napról a másikra jó kunyhót, sőt „palotát", vagyis olyan kunyhót, amely megvéd az ellenségtől, és megalkották a guzsalyt, az egyik legrégibb munkaeszközt, e primitív kézi fonószer-

számot, s megszületett ajkukon a Bölcs Vasziliszáról szóló mese. Tucatnyi bizonyítékot hozhatnánk még fel a régi mesék és mítoszok célszerűségére, az ősemberek szimbolikus, hipotetikus, de már technológikus gondolkodásának előrelátására. Gondolkodásuk olyan hipotézisekig szárnyalt, amelyek számunkra is modernek: hogyan lehetne hasznosítani a Föld saját tengelye körüli forgásának erejét, hogyan lehetne felolvasztani a sarkvidék jegét. A régi világ minden mítoszát és meséjét mintegy betetőzi a Tantalusz-mítosz. Tantalusz nyakig vízben áll, szomjúság gyötri, de nem olthatja szomját. A régi ember ő, aki még nem ismerte meg a külvilág jelenségeit, amelyek körülveszik.

Nem vonom kétségbe, hogy önök ismerik a régi meséket, mítoszokat és legendákat, de nagyon szeretném, ha mélyebben megértenék alapgondolatukat. E gondolat a dolgozó ősembereknek arra a törekvésére redukálható, hogy megkönnyítsék munkájukat, növeljék produktívitását, felfegyverkezzenek négylábú és kétlábú ellenségeik ellen, s a szó erejével, a „ráolvasás" és „bűvölés" módszerével hassanak a természet elemi, ellenséges jelenségeire. Ez utóbbi különösen fontos, mivel megmutatja, milyen mélyen hittek szavuk erejében az emberek. Hitüket a beszéd nyilvánvaló, teljesen reális haszna magyarázza, minthogy a beszéd volt társadalmi viszonyaik és munkafolyamataik szervezője. Az istenekre is igyekeztek hatni „bűvöléseikkel". Ez egészen természetes, hiszen a régi istenek mind a földön éltek, ember formájúak voltak, és éppen úgy viselkedtek, mint az emberek: jól bántak az alázatosokkal, ellenségesen az engedetlenekkel, s irigyek, bosszúállók, becsvágyók voltak, mint az

emberek. Hogy az istenek ember formájúak voltak, ez is amellett szól, hogy a vallásos gondolkodás nem a természeti jelenségek megfigyeléséből, hanem a társadalmi harc alapján fejlődött ki. Teljes joggal gondolhatjuk, hogy az istenek megszerkesztéséhez az ókor „nevezetes" emberei szolgáltak nyersanyagul. Héraklész, a „munka hőse", az „ezermester", végül is az Olümposzra jutott, az istenek közé. Az isten a primitív emberek képzeletében nem valami elvont fogalom, fantasztikus lény, hanem teljesen reális alak, valamilyen munkaeszközzel felszerelve. Valamilyen kézművességnek volt a mestere az isten, az emberek tanítója és munkatársa. A sikeres munka művészi szimbóluma volt, és a dolgozó tömeg „vallásos" gondolkodását csak idézőjelben emlegethetjük, mert itt tisztán művészi alkotómunkáról van szó. Alapjában véve realisztikus folyamat a mítoszalkotás, mivel az emberek képességeit idealizálja, mintegy megsejti a képességek hatalmas kibontakozását. A régiek fantáziájának minden szárnyalása mögött könnyen felfedezhetjük a serkentő erőt: azt az állandó törekvést, hogy megkönnyítsék munkájukat. Teljesen világos, hogy a fizikai munkával foglalkozó emberek oltották az életbe ezt a törekvést. És teljesen világos az is, hogy az isten nem tűnt volna fel s nem szerepelt volna olyan sokáig a dolgozó emberek mindennapi életében, ha nem hajtott volna olyan nagy hasznot a földi hatalmasságoknak, a munka kizsákmányolóinak. Hazánkban épp azért megy ki olyan könnyen és gyorsan a használatból az isten, mivel eltűnt létének oka: nem kell már igazolgatni az egyik embernek a másik fölötti hatalmát, hiszen ember az

embernek csak munkatársa, barátja, bajtársa, tanítója lehet, nem pedig ura a másik akaratának, értelmének.

Mennél hatalmasabb és felségesebb lett aztán a rabszolgatartó, annál feljebb emelkedtek az égbe az istenek. A tömegben pedig megindul a harc az isten ellen! Ezt személyesíti meg Prométheusz, az észt Kalevi és sok más hős, aki ellenséget lát istenben, az urak urában.

A kereszténység előtti pogány folklór semmi világos jelét nem mutatja annak, hogy már ekkor gondolkoztak volna a „lényegről", „a jelenségek ősokáról", a „magánvalóról" és hasonlókról. Azt a gondolkodást, melyre ezek a fogalmak jellemzőek, csak az időszámításunk előtti IV. században fejlesztette rendszerré az „attikai próféta", Platón. *Ő vetette meg alapját a munka folyamatától, a lét jelenségeitől és körülményeitől elvonatkoztatott világfelfogásnak.* Ismeretes, hogy az egyház a kereszténység előhírnökének vallotta Platónt. Ismeretes az is, hogy az egyház fennállásának kezdete óta konokul harcolt „a pogányság maradványai" ellen, s ezek a maradványok épp a materialisztikus, a munkán alapuló világfelfogás nyomai. Ismeretes továbbá, hogy mihelyt a feudalizmus érezni kezdte a burzsoázia erejét, azonnal megjelent Berkeley püspök idealista filozófiája, amelynek reakciós szerepére Lenin világított rá, az idealizmus ellen írott harcos könyvében.[45] Ismeretes, hogy a francia forradalom küszöbén, a XVIII. század végén, a burzsoázia felhasználta a materialista gondolatot a feudalizmus és annak támasza, a vallás ellen; de mihelyt legyőzte az ellenséges osztályt s félni kezdett az új ellenségtől,

a proletariátustól, azonnal visszatért az idealizmus világnézetéhez, az egyház védőszárnya alá. A XIX. század folyamán a burzsoázia némi nyugtalansággal kezdte érezni, milyen jogtalan és ingadozó a dolgozó nép tömegei fölötti uralma, s ezért létének igazolására előhozakodott a kriticizmus, pozitivizmus, racionalizmus, pragmatizmus filozófiájával, s egyéb módokon is igyekezett eltorzítani a munka folyamataiból kiinduló, tiszta materialista gondolatot. Ezekről a kísérletekről sorra kiderült, mennyire nem képesek a világ „megmagyarázására", s a XX. században újra be kellett vallaniuk, hogy a filozófiai gondolkodásnak az idealista Bergson a mestere, akinek a tanai mellesleg „kedvezőek a katolikus vallásra nézve". A burzsoázia ezzel határozottan kijelentette, hogy óhatatlanul visszafelé kell haladni. Ha ehhez még hozzátesszük, hogyan jajveszékel ma a végromlásról, a technika feltartóztathatatlan fejlődésének végzetes voltáról – holott a technikának köszönhetik a kapitalisták fantasztikus gazdagságukat –, teljesen világos képünk lesz arról, mennyire elzüllött intellektuálisan is a burzsoázia, s mennyire megérett a pusztulásra mint történelmi csökevény, amely bomlásában megmérgezi a világot hullamérgével. A szellemi elzüllésnek mindig az az oka, hogy nem hajlandók felismerni a valóság jelenségeinek igazi értelmét. Menekülnek az élettől, mert rettegnek tőle, vagy mert a kapitalista állam közönséges és visszataszító anarchiája miatt társadalmilag teljesen közömbösek, és egoista módon csupán egyetlen céljuk van: a nyugalom.

Teljes joggal remélhetjük, hogy ha marxisták megírják majd a kultúra történetét, ki fog derülni, hogy eddig *erősen eltúlozták a burzsoázia szerepét a kulturális alkotómunkában,* különösen az irodalomban, s még inkább a festészetben, ahol a burzsoázia mindig munkaadó s egyúttal törvényhozó is volt. Magában a burzsoáziában nem volt és nincs is meg a hajlam a kulturális alkotásra, ha ezen nem pusztán az élet külső, anyagi kényelmének szüntelen fejlesztését és a fényűzés fejlesztését értjük. A kapitalizmus kultúrája nem egyéb, mint olyan eljárások rendszere, amelyek fizikailag és erkölcsileg kiterjesztik és megszilárdítják a burzsoázia hatalmát a világ fölött, az emberek, a föld kincsei, a természet energiái fölött. *A kultúra fejlődésének a gondolatát a burzsoázia sohasem értelmezte úgy, hogy az egész emberiségnek fejlődnie kell.* Ismeretes, hogy a burzsoá gazdaságpolitika folytán minden állammá szerveződött szomszédos nemzet ellenségnek számít, a gyengén szervezett törzsek pedig, főleg a színesek, rabszolgái a burzsoáziának, s még annyi joguk sincs, mint a fehér rabszolgáknak.

A parasztokat és a munkásokat megfosztották a művelődés lehetőségétől. A dolgozók nem fejleszthetik értelmüket, nem törekedhetnek az élet megismerésére és körülményeinek megváltoztatására, a munkafeltételek megkönnyítésére. Az iskolákban csak a kapitalizmus engedelmes szolgái nevelkedhettek és nevelkedhetnek, akik hisznek rendíthetetlenségében és törvényszerűségében. Sokat írtak és beszéltek a „népnevelésről", sőt, még dicsekedtek is a betűismeret sikeres terjesztésével, valójában azonban csak szétforgácsolták a dolgozó

népet, a fajok, nemzetek és vallások kibékíthetetlen ellentétének eszméit szuggerálták bele. Ilyen tanokkal igazolják az embertelen gyarmati politikát, amely egyre tágabb teret ad az értelmetlen haszonhajhászásnak, a szatócs eszelős mohóságának. Ilyen tanokat szolgáltat a burzsoá tudomány, amely olyan állításokra képes vetemedni, hogy az árják megvető magatartása az összes többiekkel szemben „szervesen fejlődött ki az egész nép metafizikai tevékenységéből", holott teljesen nyilvánvaló: ha az „egész népet" megmételyezte a színes fajok vagy a szemiták iránti szégyenletes, állati gyűlölet, ezt a mételyt a burzsoázia egészen reális, fizikai és aljas tevékenysége terjesztette „tűzzel-vassal" a nép között. Ha meggondoljuk, hogy ezt a tevékenységet a szerető Krisztus szenvedéseinek szimbólumává tette meg a keresztény egyház, visszataszító meztelenségében megmutatkozik a dolog vészes humora. Egyébként Krisztus, az „isten fia", az egyetlen „pozitív" típus, amelyet az egyházi irodalom megteremtett. Az élet összes ellentéteinek e sikertelen békítője igen szemléletesen mutatja, milyen képtelen az egyházi irodalom az alkotásra.

A technikai és tudományos felfedezések története számos ténnyel bizonyítja, hogy a burzsoázia még a technikai kultúra fejlődésének is ellene szegült. Ezek a tények épp olyan közismertek, mint az okuk: az eleven munkaerő olcsósága. Azt mondják erre: de a technika mégis fejlődött, s igen magas fokot ért el. Ez tagadhatatlan, de az a magyarázata, hogy a technika mintegy sejteti az emberrel, beleszuggerálja a maga további fejlődésének lehetőségét és szükségszerűségét.

Nem akarom persze letagadni, hogy a maga idejében, például a feudalizmussal szemben forradalmi erő volt a burzsoázia, és elősegítette az anyagi kultúra fejlődését, ám ennek érdekében óhatatlanul feláldozta a munkástömegek létérdekeit és erejét. De Fulton esete megmutatja, hogy a francia burzsoázia még győzelme után sem tudta azonnal felbecsülni a gőzhajózás jelentőségét a kereskedelem fejlesztése és az önvédelem szempontjából. És nem egyedül ez az eset tanúskodik a nyárspolgárság konzervativizmusáról. Tudomásul kell vennünk, hogy ez a konzervativizmus, amely mögött a burzsoáziának az a nyomasztó gondja rejlett, hogy megszilárdítsa és megvédje hatalmát a világ fölött, mindenképpen gátolta a dolgozó nép szellemi fejlődését, de végeredményben mégis oda vezetett, hogy új erő jelent meg a világon, a proletariátus, s ez már megalkotta azt az államot, amelyben nincs akadálya a tömegek szellemi fejlődésének. Csak egy terület van, ahol minden technikai újítást ellenvetés nélkül, azonnal elfogadott a burzsoázia: az emberirtó fegyverek gyártása. Azt hiszem, még senki sem figyelt fel arra, milyen nagy hatással volt a burzsoázia önvédelmi fegyvereinek gyártása a fémfeldolgozó ipar technikájának általános fejlődésére.

A szociális és kulturális fejlődés csak akkor halad normálisan, amikor a kéz tanítja a fejet, azután a kioktatott fej tanítja a kezet, az ügyes kéz pedig újra, még erősebben elősegíti az agyvelő fejlődését. A munka emberei kulturális fejlődésének ezt a normális folyamatát már az őskorban erőszakkal félbeszakították, tudjuk, miért. A fej elvált a kéztől, a gondolat a földtől. A cselekvők

tömegében megjelentek a szemlélődők. Ők elvontan magyarázták a világot és a gondolat fejlődését, elszakítva a munkafolyamatoktól, amelyek az ember érdekeinek és céljainak megfelelően alakítják át a világot. Kezdetben valószínűleg ezek a szemlélődők szervezték a munkatapasztalatokat, és ugyanolyan „nevezetes emberek", a munka hősei voltak, mint amilyeneket most hazánkban látunk. Később viszont az ő körükben fakadt az összes társadalmi szerencsétlenség forrása: uralomra vágytak mások fölött, könnyű életre törtek a dolgozók erejének a rovására, természetellenesen magasra becsülték egyéni erejüket. Ezt a túlzott önbecsülést kezdetben az táplálta, hogy az emberek elismerték az illető egyének kivételes képességeit, jóllehet ezekben a képességekben a dolgozó közösség, a nemzetség és a törzs munkájának eredményei fejeződtek ki koncentrált formában. A kultúrtörténészek szerint az ősemberek egész tömegében végbement a munka és a gondolkodás szétválasztása és az ősemberi társadalom érdemének, pozitív jelenségnek tartják, hogy individualistákat nevelt. Az individualizmus fejlődéstörténetét igen pontosan és világosan tárja elénk az irodalom története. Újra felhívom a figyelmüket, elvtársak, hogy a folklór, a dolgozó nép szóbeli művészete alkotta meg a legmélyebb és legragyogóbb, művészileg legtökéletesebb hős-típusokat. Az olyan tökéletes alakok, mint Héraklész, Prométheusz, Mikula Szeljanyinovics, Szvjatogor, majd doktor Faust, Bölcs Vaszilisza, a komikus szerencsefia: Együgyű Jankó, és végül Petruska, aki a doktort, a papot, a zsandárt, az ördögöt, még a halált is legyőzte – mindezek olyan figurák, amelyek meg-

alkotásában harmonikusan egyesült a ráció és az intuíció, az ész és az érzelem. Ilyen egység csak akkor lehetséges, ha az alkotó közvetlenül részt vesz a valóság teremtő munkájában, az élet megújításáért folyó harcban.

Igen fontos megjegyeznünk, hogy a folklórtól teljesen távol áll a pesszimizmus, noha a folklór megteremtői nehezen, keservesen éltek, rabszolgamunkájukat minden értelmétől megfosztották a kizsákmányolók, egyéni életük pedig jogfosztott és védtelen volt. De mindemellett a közösségbe belegyökerezett halhatatlanságának a tudata, s az a meggyőződése, hogy minden ellenséges erő fölött győzedelmeskedni fog. A folklór hőse, az „együgyű", akit még apja és testvérei is megvetnek, mindig okosabbnak bizonyul náluk, mindig legyőzi az élet összes nehézségét, éppúgy, mint ahogy Bölcs Vaszilisza is leküzdi őket.

Ha pedig néha kicsendül a folklórból a reménytelenségnek, a földi élet értelmében való kétkedésnek a hangja – ezt nyilván a keresztény egyház sugallta; a pesszimizmus kétezeréves hirdetésével, és a tőke pörölye s a dolgozó nép üllője közé szorult parazita, műveletlen kispolgárság, a maga olcsó szkepticizmusával. Különösen élesen látjuk a folklór jelentőségét, ha a folklórnak a munka sikerein alapuló fantáziája mellé odaállítjuk az egyházi „hagiográfia" nehézkes, tehetségtelen fantáziáját, meg a lovagregények szánalmas fantáziáját.

Az eposz és a lovagregény a feudális nemesség alkotásai; hősük: a hódító. Jól tudjuk, hogy a feudális irodalom hatása sohasem volt különösebben jelentős.

A burzsoá irodalom még az ókorban kezdődik, Egyiptomban, a „tolvaj-mesével", majd folytatódik a görögöknél, rómaiaknál, és újra megjelenik a lovagság bomlásának a korában, a lovagregény utódaként. Igazi burzsoá irodalom ez, főhőse a szélhámos, a tolvaj, aztán a detektív és megint csak a tolvaj, de már a „gentleman-tolvaj".

Ezernyi könyvet elsorolhatnánk, amelynek szélhámosok, rablók, gyilkosok s a bűnügyi rendőrség ügynökei a hősei, kezdve Till Eulenspiegelnek a XV. század végén keletkezett figurájától, a XVII. századi Simplicissimustól, Lazarillo de Tormestól, Gil Blas-tól, Smollett és Fielding hőseitől, egészen Maupassant „Bel Ami"-jáig, Arsene Lupinig, s a mai Európa detektívregény-irodalmának hőseiig. S ez az igazi burzsoá irodalom, ez tükrözi legjobban fogyasztóinak igazi ízlését, érdeklődését és gyakorlati „morálját". Nincs olyan baj, amiben valami jó ne volna: ennek az irodalomnak a talajából, amelyet dúsan megtrágyázott mindenféle gusztustalanság, köztük a nyárspolgári „józan ész" is, ebből a talajból olyan nagyszerű, egyetemes értékű művészi figurák nőttek ki, mint például Sancho Pansa, de Coster Till Ulenspiegelje s jó néhány, ezekkel egyenlő értékű alak. Hogy a burzsoázia osztályérdekébe mennyire belevág a bűntények leírása, arra Ponson du Terrail híres esete az egyik legnyomósabb bizonyíték: mikor ez az író a hős halálával befejezte sokkötetes Rocambole-regényét, az olvasók tüntetést rendeztek Terrail lakása előtt, s követelték a regény folytatását. Ilyen sikerrel az európai irodalom egyik klasszikusa sem dicsekedhetik. Az olvasók kaptak még néhány kötetet Rocambole-ból, aki nemcsak fizi-

kailag, hanem morálisan is feltámadt. Durva, de általánosan követett, s a burzsoá irodalomban szokásossá vált példája ez annak, hogyan lesz a rablógyilkosból derék burzsoá. A tolvajok ügyességében, a gyilkosok ravaszságában éppoly élvezettel gyönyörködött a burzsoázia, mint a detektívek szemfülességében. A detektívregény mind a mai napig kedvenc szellemi tápláléka Európa jóllakott embereinek, de eljutott a korgó gyomrú munkások közé is, s egyik oka lett annak, hogy olyan lassan fejlődik a munkásság osztályöntudata. Szimpátiát ébresztett az ügyes tolvajok iránt, kedvet keltett a tolvajlásra, az egyén partizánharcára a burzsoá tulajdon ellen, s mivel hirdeti, hogy a burzsoázia semmibe veszi a munkásember életét, elősegíti a gyilkosságok és az egyén elleni egyéb bűntettek szaporodását. Hogy mennyire rajong az európai kispolgárság a bűnözéssel foglalkozó regényekért, azt bizonyítja az effajta regények szerzőinek túltengése s könyveik példányszáma.

Igen érdekes az a tény, hogy a XIX. században, amikor a kis szélhámosság heroikus és fenséges méreteket öltött a tőzsdén, a parlamentben és a sajtóban, akkor a szélhámos, mint regényhős, helyet adott a detektívnek. A detektív a munkás nép ellen teljesen nyilvánvalóan elkövetett bűncselekmények világában rendkívül ügyesen fejtette meg a titkos, de – kitalált bűncselekményeket. Az persze egyáltalán nem véletlen, hogy a híres Sherlock Holmes Angliában lépett fel, s még kevésbé véletlen, hogy a zseniális detektívvel együtt feltűnt a „gentleman-tolvaj" is, aki bolonddá teszi a bölcs detektíveket. Nagyon tévednek, akik a hősök eme cseréjét „a képzelet játékának" tekintik.

A képzelet azt alkotja meg, amit a valóság sugall neki, a valóságban pedig nem a gyökértelen, az élettől elszakadt fantázia játszik szerepet, hanem azok a teljesen reális okok, amelyek például arra kényszerítik a „jobb"- és „bal"-oldali francia politikusokat, hogy futballmeccset vívjanak a „gentleman-tolvaj" Stavisky truppjával, s igykezzenek döntetlenül befejezni a mérkőzést.

A szó művészetének valamennyi formája közül a drámának és a vígjátéknak van a legnagyobb hatása az emberre. Ezek a műfajok a színpadon élő cselekménnyel tárják fel hőseik indulatait és gondolatait. Ha elkezdjük Shakespeare-nél az európai dráma fejlődésvonalát, ez a vonal lesüllyed Kotzebue-ig, Nyesztor Kukolnyikig, Sardou-ig, és még lejjebb. A vígjáték pedig Molière-től Scribe-ig és Pailleronig zuhan, míg nálunk Gribojedov és Gogol után csaknem teljesen eltűnik. Minthogy a művészet embereket ábrázol, úgy vélhetnénk, arra következtethetünk a drámai művészet hanyatlásából, hogy elfajultak a határozott, éles vonalú jellemek, eltűntek a „nagy emberek".

Pedig ma is élnek, virulnak és hatnak olyan típusok, mint például: a hitvány Therszitész a burzsoá újságírásban, az embergyűlölő Athéni Timon az irodalomban, az uzsorás Shylock a politikában, meg Júdás, a munkásosztály árulója és sok egyéb figura, akiket remekül ábrázoltak a múltban. A XVII. századtól máig ezek csak nőttek mennyiségileg és undorítóbbak lettek minőségileg. A kalandor John Law kismiska az Oustrick-, Stavisky-, Ivar Kreuger-féle kalandorokhoz, s a XX. század többi nagy szédelgőjéhez képest. Cecil Rhodes s a gyarmati rablás hasonló hősei nem maradnak el

Cortez és Pizzarro mögött. Az olaj-, acél- és egyéb királyok sokkal rettenetesebbek és bűnösebbek, mint XI. Lajos vagy Rettegett Iván. Dél-Amerika kis köztársaságaiban is tevékenykednek olyan emberek, akikben nincs kevesebb fantázia, mint a XIV–XV. századi itáliai condottierekben. Ford sem az egyetlen karikatúrája Robert Owennek. Pierpont Morgan lidérces alakjához hasonlót nem találunk a múltban, hacsak nem gondolunk arra az ókori uralkodóra, akinek olvasztott aranyat öntöttek a torkába.

A felsorolt típusok természetesen nem merítik ki azoknak a „nagy" embereknek a változatos fajtáit, akiket a XIX–XX. századi burzsoázia gyakorlata termelt ki. Tagadhatatlan, hogy ezek az emberek határozott jellemek, zseniálisan tudják számolni a pénzt, rabolni a világot, megszervezni a nemzetközi tömegmészárlásokat egyéni meggazdagodásuk kedvéért. Azt sem lehet tőlük elvitatni, hogy bámulatosan embertelenül és arcátlanul tudják végezni ördögien aljas munkájukat. Európa kritikai realista, nagyszerű szépirodalma elsiklott és elsiklik ezek fölött az emberek fölött, mintha észre se venné őket.

Se a drámában, se a regényben nem tűnik fel a bankár, a nagyiparos, a politikus alakja olyan művészi erővel, mint ahogy a „felesleges ember" típusát alkotta meg az irodalom. De nem vette észre az irodalom a burzsoá kultúra mestereinek és megteremtőinek – a tudósoknak, művészeknek, feltalálóknak – a tragikus, és nagyon is szokásos sorsát sem, nem vette észre azokat a hősöket, akik harcoltak a népek felszabadulásáért, se azokat, akik minden ember testvériségéről álmodtak, mint

Morus Tamás, Campanella, Fourier, Saint-Simon és a többiek. Mindezt nem szemrehányásképpen mondom. A múlt egyáltalán nem feddhetetlen; de semmi értelme, hogy ezt felhánytorgassuk, viszont szükséges, hogy tanulmányozzuk.

Hogyan jutott az európai irodalom addig az alkotóképtelenségig, amelyet a XX. században mutat? Hevesen és bőbeszédűen védelmezték a művészet szabadságát, az alkotó gondolat önkényét. Mindenképpen azt erősítgették, hogy az irodalom létezhet és fejlődhet az osztályadottságokon kívül, nem függ a társadalompolitikától. Rossz politika volt ez az állásfoglalás, mert sok írót észrevétlenül arra ösztönzött, hogy okvetlenül szűkítse a valóság megfigyelésének körét, hogy lemondjon a valóság átfogó, minden irányú tanulmányozásáról, hogy bezárkózzon „önnön lelkének magányába", beérje a terméketlen „önmegismeréssel", elmélyedve önmagában, szabadjára engedve az élettől elszakadt gondolatot. Kiderült, hogy az embert nem lehet megismerni a valóságon kívül, amely viszont teljesen, minden ízében át van itatva politikával. Kiderült, hogy az ember, bármilyen cifrákat gondol is magáról, mégiscsak társadalmi lény, nem pedig kozmikus, mint valami bolygó. Majd pedig kiderült az is, hogy az egocentrizmussá vált individualizmus megteremti a „felesleges embereket". Már többször mondottam, hogy a XIX. századi európai irodalom legsikerültebb, legművészibben és legmeggyőzőbben kidolgozott hőse a „felesleges ember" típusa. Ennél a típusnál állapodott meg az irodalom fejlődése a munka hősétől – a technikailag fegyvertelen, de a maga győzelmes erejét már előre sejtő embertől –, a

feudális hódítótól, aki megértette, hogy könnyebb valamit elvenni, mint megcsinálni, a burzsoázia kedvencétől, az „életművésztől", a tolvajtól, aki rájött, hogy könnyebb csalni és lopni, mint dolgozni; megállapodott az irodalom, és szóra sem méltatta a kapitalizmus megalapítóinak, az emberiség leigázóinak kiáltó figuráit, akik sokkal embertelenebbek, mint a feudális nemesek, a püspökök, a királyok, a cárok.

A nyugati burzsoá irodalomban is kétféle írót kell megkülönböztetnünk. Az egyik feldicsérte és szórakoztatta osztályát. Ilyen Trollope, Wilkie, Collins, Braddon, Florence Marryat, Jerome, Paul de Kock, Paul Féval, Octave Feuillet, Ohnet, Georg Szamarov, Julius Stinde s a többi, százával. Mindezek tipikus „jó burzsoák", nem valami tehetségesek, de ügyesek és felszínesek, mint olvasóik. A másik csoporthoz alig néhány tucat író tartozik. Ezek a kritikai realizmus és a forradalmi romantika legnagyobb alkotóművészei. Mindnyájan kivetettjei, „tékozló fiai" osztályuknak; a burzsoázia által tönkretett nemesek vagy a kispolgárság fiai, akik kiszakadtak osztályuk fojtó légköréből. Ezeknek az európai íróknak a könyvei vitathatatlanul értékesek számunkra, kétszeresen is: először, mint technikailag mintaszerű irodalmi alkotások, másodszor, mint a burzsoázia fejlődési és bomlási folyamatát megmagyarázó dokumentumok. Ezek a dokumentumok a burzsoázia számkivetettjeitől erednek, de kritikailag világítják meg ennek az osztálynak a létét, tradícióit és tevékenységét.

Előadásomban nem bocsátkozhatok a XIX. századi európai irodalom kritikai realizmusának

részletes elemzésébe. Lényegét így foglalhatnánk össze: harc a feudális konzervativizmus ellen, amelyet ismét életre keltett a nagyburzsoázia; harc a demokrácia – azaz: a kispolgárság – megszervezésével, liberális és humanitárius eszmék alapján. A demokrácia megszervezése egyébként sok író és a legtöbb olvasó értelmezése szerint szükségszerű védekezés volt egyrészt a nagyburzsoázia ellen, másrészt a proletariátus egyre erősebb nyomása ellen.

Önök jól tudják, hogy a XIX. századi orosz irodalom kivételes, hatalmas fejlődése során újra megjelent – bár némi késéssel – a nyugati irodalom minden hangulata és irányzata, s az orosz irodalom maga is hatott a nyugati irodalomra. Az orosz burzsoá irodalom különlegességének tekinthetjük, hogy bővelkedik „felesleges emberekben". Köztük rendkívül sajátos, Európában ismeretlen típus a „fenegyerek" – ilyen a folklórban Vaszilij Buszlajev, a történelemben Fjodor Tolsztoj, Mihail Bakunyin és mások –, valamint a „megtért főúr" típusa az irodalomban és a szeszélyes „különcé" az életben.

Mint Nyugaton, nálunk is két irányban fejlődött az irodalom. Egyik a kritikai realizmus vonala: Fonvizin, Gribojedov, Gogol, s a többiek Csehovig, Bunyinig; a másik a tisztán kispolgári irodalom: Bulgarin, Maszalszkij, Zotov, Golicinszkij, Vonljarljarszkij, Vszevolod Kresztovszkij, Vszevolod Szolovjov, egészen Lejkinig, Avercsenkóig s a hozzájuk hasonlókig.

Amikor a feudális hódító mellett megjelent a szerencsefia, a meggazdagodott tolvaj, a mi folklórunk a gazdag mellé Együgyű Ivánt adta útitársul,

ezt a komikus embertípust, aki gazdagságot szerez, sőt cárrá is lesz a táltosparipa segítségével, mely itt a lovagregények jó tündérét helyettesíti. A gazdag megvásárolja a hős dicsőségét a nyomorult rabszolgáknak vetett alamizsnával, amelynek vak ereje elősegítette, hogy a hódító is, meg a gazdag is kifoszthassa őket.

Az egyház igyekezett megbékíteni a rabszolgákat sorsukkal, és igyekezett megszilárdítani hatalmát szellemük fölött. Vigasztalta őket, megteremtette a szelídség, a türelem, a „Krisztusért való" vértanúság hőseit; megteremtette a „remetéket": elűzte a számára haszontalan embereket a pusztába, az erdőbe vagy a kolostorba.

Mennél jobban szétforgácsolódott az uralkodó osztály, annál kisebbek lettek a hősök. Elérkezett az a pillanat, mikor a folklór „együgyű" alakjai Sancho Pansává, Simplicissimusszá, Eulenspiegellé váltak, okosabbak lettek a feudális uraknál, odáig merészkedtek, hogy kigúnyolják az urakat, és kétségtelenül elősegítették annak a hangulatnak a kifejlődését, amely a XVI. század első felében a „taboriták" eszméiben s a lovagok elleni parasztháborúk gyakorlatában nyilvánult meg.

Nem ismerheti a dolgozó nép igazi történetét az, aki nem ismeri a nép íratlan alkotásait. Ez a művészet szüntelenül és határozottan közreműködött az írott irodalom olyan hatalmas alkotásainak a létrejötténél, mint például a „Faust", „Münchhausen báró kalandjai", „Gargantua és Pentagruel", de Coster „Till Ulenspiegel"-je, Shelley „Megszabadult Prométheusz"-a s még sok más. A folklór ősidőktől kezdve állhatatos és sajátságos kísérője a történelemnek. Megvan a maga véleménye

XI. Lajos vagy Rettegett Iván tevékenységéről, s ez a vélemény nagyon is eltér a szakemberek által írott történelem értékítéleteitől. A szakembereket ugyanis nem nagyon érdekelte az a kérdés, mit jelentett a dolgozó nép életében az uralkodóknak a hűbérurak elleni harca. A burgonyatermesztés durván erőszakos „propagandája" egész sor legendát és babonát hívott életre, például arról, hogy a krumpli az ördögnek egy tisztátalan nőszeméllyel való paráználkodásából származik. Az ősi barbárság visszacsengése ez, amit az egyházi tanítások korlátoltsága magyaráz: „Krisztus és a szentek nem ettek burgonyát!" Ugyanaz a folklór viszont napjainkban az ókor mitikus hőseinek a magaslatára, Prométheusszal egyenlő rangra emelte Lenint.

A mítosz – költészet. Költeni annyit jelent, mint kivonni a reálisan adott dolgok tömegéből az alapgondolatot, s ezt képmás formájában megtestesíteni – ezt nevezzük realizmusnak. Hogy ha viszont kibővítjük a valóságból leszűrt gondolatot, ha hozzá képzeljük a hipotézis logikája szerint azt, ami kívánatos, ami lehetséges, s ezzel még kiegészítjük a képmást – ahhoz a romantikához jutunk, amely a mítosz alapja. Ez nagyon hasznos, mert elősegíti, hogy forradalmi módon viszonyuljunk a valósághoz, a valóság gyakorlati átalakítására törekedjünk.

A burzsoá társadalom művészetében, mint látjuk, teljesen elsorvadt a költői erő. A hipotézis logikája csak a kísérleten alapuló természettudományok terén maradt meg, és hat ma is serkentő erővel. Az individualizmus burzsoá romanticizmusa, a fantasztikumra és misztikumra való haj-

lamával, nem ösztönzi a képzeletet, nem élesíti az elmét. Ez a romanticizmus elszakadt, elrugaszkodott a valóságtól, nem a képmás meggyőző erejére épül, hanem szinte kizárólag a „szó mágiájára", amiként ezt Marcel Proustnál és követőinél látjuk. A burzsoázia romantikusai, kezdve Novalisszal, Peter Schlemil típusú emberek. Schlemil az „az ember, aki elvesztette árnyékát". Figuráját Chamisso teremtette meg, aki francia emigráns volt, s Németországban írt, németül. A mai nyugati író szintén elvesztette árnyékát, emigrált a valóságból a kétségbeesés nihilizmusába, amint ez Ilouis Céline „Utazás az éjszaka mélyére" című könyvéből kiderül. Bardamue, a könyv hőse, elvesztette hazáját, megveti az embereket, anyját „szukának", szeretőit „dögöknek" titulálja, minden bűnt egykedvűen szemlél, s mivel semmi adottsága nincs ahhoz, hogy csatlakozzék a forradalmi proletariátushoz, teljességgel megérett a fasizmus befogadására.

Megállapították, hogy Turgenyev hatott a skandináv félsziget íróira, azt is elismerik, hogy Lev Tolsztoj hatott Polenz grófra, René Bazinre, Estauniéra, T. Hardyra – a „Tess of the D'Urbevilles" című regényében – s még jó néhány európai íróra. Különösen erős volt és erős ma is Dosztojevszkij hatása. Ezt a hatást Nietzsche is elismerte, akinek eszméi a fasizmus szörnyű elméletének és gyakorlatának alapjául szolgáltak. Dosztojevszkijé a dicsőség, hogy „A nagyváros homályából" hőse személyében a szó művészetének páratlan, ragyogó tökélyével formálta meg a társadalmilag degenerált, egocentrikus ember típusát. Dosztojevszkijben olthatatlan bosszúvágy lobogott egyéni

balszerencséjéért és szenvedéseiért, ifjúkora rajongásáért, és ennek a bosszúnak a diadalával mutatta meg hősének alakjában, milyen hitvány vinnyogásig juthat el az élettől elszakadt XIX–XX. századi individualista fiatalember. Ez a regényalak egyesíti magában Friedrich Nietzschének és Des Esseintes marquis-nak – Huysmans „Az ár ellen" című regényének hőse –, Bourget „Tanítvány"-ának és Borisz Szavinkovnak – aki maga volt művének szerzője és hőse –, Oscar Wilde-nak, Arcibasev Szanyinjának s még sok más társadalmilag torzszülöttnek a jellemvonásait, akiket a kapitalista állam embertelen körülményeinek anarchikus hatása hozott létre.

Vera N. Figner elbeszélése szerint Szavinkov teljesen úgy gondolkozott, mint a dekadensek:

„Nincs erkölcs, csak szépség. A szépség pedig az egyéniség szabad fejlődése, gátlástalan kifejtése mindannak, ami az egyén lelkében rejlik."

Jól tudjuk, milyen rothadással teljes a burzsoá egyéniség lelke!

Abban az államban, mely az emberek óriási többségének értelmetlen, lealázó szenvedéseire épült, szükségszerűen vezető és igazoló szerepet kellett kapniuk, és kaptak is az egyén szavainak és tetteinek felelőtlen szabadosságáról szóló nézetek. „Az ember természettől fogva zsarnok", „szeret hóhér lenni", „szenvedélyesen szereti a szenvedést", a szabadosságban, a korlátlan cselekvési szabadságban látja boldogságát és élete értelmét, ez a szabadosság a „leghasznosabb haszon" a számára, „hadd vesszen el a világ, csak én teázhassam" – efféle eszméket sugallt és helyeselt teljes mértékben a kapitalizmus.

Dosztojevszkijt az igazság keresőjének tartják. Ha csakugyan kereste az igazságot – az ember vadállati ösztöneiben találta meg, és nem azért, hogy megcáfolja, hanem, hogy igazolja. Valóban, addig nem lehet elfojtani az ember állati ösztöneit, míg a burzsoá társadalom állandóan újabb és újabb hatásaival élesztgeti az emberben a fenevadat. A házimacska játszik az elfogott egérrel, mert ezt kívánják a kisebb, gyors állatokra vadászó ragadozó izmai. A test tréningje ez a játék. A fasiszta, aki állon rúgja a munkást, lerugdalja fejét a törzséről, már nem vadállat, hanem valami sokkal rosszabb: esztelen, megsemmisítendő állat, ugyanolyan förtelmes állat, mint a fehértiszt, aki szíjat és csillagokat vágott ki a vöröskatona bőréből.

Nehéz megértenünk, mit is keresett Dosztojevszkij, de élete végén arra a megállapításra jutott, hogy Visszarion Belinszkij, ez a tehetséges és roppant becsületes gondolkodó „az orosz élet leggusztalanabb, legostobább és leggyalázatosabb jelensége", hogy a törököktől feltétlenül el kell venni Konstantinápolyt, hogy a jobbágyrendszer elősegíti „az erkölcsileg ideális viszonyt a földbirtokosok és a parasztok között". Végül pedig Konsztantyin Pobedonoszcevet, a XIX. századi orosz élet egyik legsötétebb alakját vallotta „tanítójának a hitben". Dosztojevszkij zsenialitása elvitathatatlan, ábrázoló erejét tekintve tehetsége talán csak Shakespeare-éhez fogható. De mint egyént, mint „a világ és az emberek bíráját", igen könnyű őt a középkori inkvizítor szerepébe képzelnünk.

Azért szántam ilyen nagy teret Dosztojevszkij-

nek, mert az ő eszméinek hatása nélkül szinte lehetetlen volna megérteni, miért fordult olyan élesen az orosz irodalom és az értelmiség nagy része 1905–1906 után a radikalizmustól és a demokratizmustól a burzsoá „rend" megőrzése és védelme felé.

A Dosztojevszkij eszméiért való rajongás közvetlenül a Puskinról szóló beszéde[46] után kezdődött, miután összeomlott a „Narodnaja Volja" pártja, amely meg akarta dönteni az önkényuralmat. A proletariátus, megértve Lenin egyszerű és nagy igazságát, 1905-ben mutatta meg fenyegető arcát a világnak, de az előrelátó Pjotr Sztruve már előbb elkezdte biztatni az értelmiséget, mint valami leányzót, aki véletlenül elvesztette az ártatlanságát, hogy lépjen törvényes házasságra az éltes burzsoáziával. Ez a hivatásos házasságközvetítő, ez a könyvmoly, aki teljesen képtelen volt önállóan gondolkodni, már 1901-ben „vissza Fichtéhez" hívta az értelmiséget, vagyis ahhoz az eszméhez, hogy vessék alá magukat ama nemzet akaratának, melyet a kalmárok és a földbirtokosok személyesítenek meg. 1907-ben pedig az ő szerkesztésében és részvételével jelent meg a „Vehi" című gyűjtemény, amelyben betű szerint a következő kijelentés található:

„Adjunk hálát a hatalomnak azért, hogy szuronyaival oltalmaz minket a nép dühétől."

Ezeket az aljas szavakat akkor ejtette ki a demokratikus értelmiség, amikor Sztolipin miniszter, a földesurak ispánja, naponta tucatjával akasztatott fel munkásokat és parasztokat. A „Vehi"-gyűjtemény alapgondolata pedig felújítása az ízigvérig konzervatív Konsztantyin Leontyev szörnyű gondolatának, amelyet a hetvenes években mon-

dott ki: „Oroszországot meg kell fagyasztani", vagyis el kell benne taposni a társadalmi forradalom minden szikráját. A „Vehi"-t, az „alkotmányos demokraták" renegátságának ezt a dokumentumát, az öreg renegát, Lev Tyihomirov is nagy örömmel fogadta, és „az orosz lélek kijózanodásának, a lelkiismeret feltámadásának" nevezte.

1907–1917 között a felelőtlen gondolat teljes szabadosságának, az orosz írók teljes „alkotási szabadságának" az idejét éltük át. Ez a szabadság abban fejeződött ki, hogy hevesen propagálták a nyugati burzsoázia összes konzervatív eszméit, azokat az eszméket, amelyek a XVIII. századi francia forradalom után kerültek forgalomba, és szabályszerűen felütötték fejüket 1848 és 1871 után is. Kijelentették, hogy „Bergson filozófiája óriási haladást jelent az emberi gondolkodás történetében", hogy Bergson „teljessé tette és elmélyítette Berkeley elméletét", hogy „Kant, Leibniz, Descartes, Hegel rendszerei halott rendszerek, s fölöttük örök szépséggel, napként ragyognak Platón művei". Tudjuk, hogy a gondolat, amely elszakadt az alkotó munka folyamataiban szakadatlanul és sokoldalúan fejlődő reális valóságtól, épp Platónnal indult el tévelygéseinek legveszedelmesebb útjára.

Dmitrij Merezskovszkij, aki akkoriban nagy hatású író volt, így kiáltott fel:

Lesz, ami lesz, mindegy nekünk!
Fonalát, min függ életünk,
A párka is unva fonja
Mi porból lett, hulljon porba.

Szologub, Schopenhauer követője, nyilván Baudelaire-hez és az „átkozottakhoz" kapcsolódva mesteri szabatossággal ábrázolta „az egyéniség létének kozmikus értelmetlenségét", s bár verseiben panaszosan sóhajtozott emiatt, mégis jómódú nyárspolgárként élt, s 1914-ben azzal fenyegette a németeket, hogy Berlin úgy elpusztul, mint ahogy „a hó eltűnik a völgyekből". Hirdettek akkoriban „politikai eroszt" is, meg „misztikus anarchizmust"; a ravasz Vaszilij Rozanov erotikát prédikált, Leonyid Andrejev lidérces elbeszéléseket és darabokat írt, Arcibasev kétlábú, nyalánk, nadrágban járó kecskebakot választott regénye hőséül. És az 1907–1917-es évtized általában véve is teljesen rászolgált arra, hogy a leggyalázatosabb és legszemérmetlenebb évtizednek nevezzük az orosz értelmiség történetében.

A mi demokratikus értelmiségünket kevésbé edzette meg a történelem, mint a nyugatit, és így „erkölcsi" bomlása és intellektuális lezüllése is gyorsabban ment végbe. De ez a folyamat általános minden ország kisburzsoáziájára nézve, és nem kerülheti el egyetlen értelmiségi sem, ha nem talál magában elég erőt, hogy határozottan csatlakozzon a proletariátus tömegéhez, amelyet arra rendelt a történelem, hogy megváltoztassa a világot minden becsületes dolgozó közös javára.

Hozzá kell tennünk, hogy az orosz irodalom éppúgy figyelmen kívül hagyta a forradalom előtti korban a földbirtokosokat, az ipar szervezőit és a pénzembereket, mint a nyugati irodalom, pedig nálunk sokkal sajátosabb és színesebb egyéniségek voltak ezek, mint Nyugaton. Szó nélkül haladt el az orosz irodalom a földesúr olyan szörnyű típusai

mellett is, mint amilyen a híres Szalticsiha, Izmajlov tábornok és a hozzájuk hasonlók, tízével, százával. Gogol karikatúrái, torzképei a „Holt lelkek"-ben már nem igazán jellemzőek a földesúri, feudális Oroszországra, a Korobocskák, Manyilovok, Petuhok és Szobakevicsek a Nozdrjovokkal együtt csak létezésük passzív tényével hatottak az önkényuralom politikájára, és nem nagyon jellemzőek mint a parasztság vérszopói. Voltak más mesterei és művészei a vérivásnak, elrettentő erkölcsi arculatú emberek, a kínzás kéjencei és esztétái. Gaztetteiket nem vették észre a szó művészei, még a legnagyobbak sem és azok sem, akik szerelmesek voltak a muzsikba. Nagyon élesek és bőségesek azok a vonások, amelyek megkülönböztetik a mi nagyburzsoáziánkat a nyugatitól. Ennek az a magyarázata, hogy a mi történelmileg fiatal burzsoáziánk, amely túlnyomó többségében friss jövevény volt a parasztságból, gyorsabban és könnyebben gazdagodott, mint a Nyugat történelmileg már erősen elöregedett burzsoáziája. A mi nagyiparosunk, akit nem edzett meg a Nyugat kegyetlen konkurrenciája, csaknem a XX. századig megőrizte magában a különc, a fenegyerek jellegét, amely valószínűleg onnan eredt, hogy maga is elbámult azon, milyen könnyen szerezte millióit. Egy ilyen típusú emberről, Pjotr Gubonyinról ír az ismert tibeti orvos, P. A. Badmajev, „Az orosz nép bölcsessége" című füzetében, melyet 1917-ben adott ki. Ez a szórakoztató füzetke rábeszéli az ifjúságot, hogy „mondjon le az ördögi műveltségről" – mely a „szabadság, egyenlőség, testvériség" üres szavaival csábít –, és ezt közli a nagy vasútépítőről, aki kőműves fia volt, maga is kőműves:

Az oroszországi jobbágyfelszabadítás korának fölöttébb tiszteletre méltó régi hivatalnokai, akik még nem felejtették el a gubonyini időket, ezt mesélik: Gubonyin nagy, suvickos csizmában, malaclopóban, egy zsák ezüsttel jelent meg a minisztériumban, üdvözölte a portásszobában a portásokat és küldöncöket, kivett a zsákjából egy csomó ezüstöt, s bőkezűen osztogatta mindegyiküknek, mélyen hajlongva s kérve, hogy ne felejtsék el az ő Pjotr Ionovicsukat. Azután bement a különböző ügyosztályokba és alosztályokba, s mindegyik hivatalnoknál lepecsételt borítékot hagyott, kinek-kinek méltósága szerint. Mindenkit nevén szólított, s itt is éppúgy hajlongott. A kimagaslóbb személyiségekkel üdvözlésnél összecsókolódzott, az orosz nép jótevőinek nevezte őket, s gyorsan bejutott őexcellenciájához. Mikor Pjotr Ionovics eltávozott a minisztériumból, mindenki örömujjongásban tört ki. Igazi ünnep volt ez, csak a karácsonyt vagy a húsvétot lehet hozzá hasonlítani. Mindenki mosolyogva számolgatta a kapott pénzt, friss és vidám lett, és azon törte a fejét, hogyan töltse el a nap hátralevő részét s az éjszakát másnap reggelig. A portásszobában büszkék voltak Pjotr Ionovicsra, aki a magukfajta emberek közül került ki, okos és derék embernek nevezték, kérdezgették egymást, ki mennyit kapott, de senki sem vallotta be, nem akarták kompromittálni jótevőjüket. A kishivatalnokok csendesen suttogtak, ellágyulva azon, hogy róluk sem feledkezett meg a nagyszerű Pjotr Ionovics, amilyen okos, kedves és becsületes ember. A magasabb rangúak, egészen őexcellenciájáig, hangosan mondogatták, milyen éles eszű közéleti férfiú ő, milyen nagy hasznára van a népnek és az államnak. Ki kell tüntetni. Meg kell hívni a vasútügyi kérdések kidolgozását tárgyaló értekezletre, mivel egyedül ő érti ezeket a dolgokat. S valóban meghívták a legfontosabb értekezletekre, ahol csak kiváló közéleti férfiúk és mérnökök vettek részt, és ezeken az értekezleteken mindig Gubonyiné volt a döntő szó.

Iróniának hat ez az elbeszélés, pedig a legőszintébben magasztalja azt a rendszert, amelyben a burzsoázia hangzatos jelszava, a „szabadság, egyenlőség, testvériség", puszta szónak bizonyult.

Mindaz, amit a burzsoáziának az irodalomban megmutatkozó alkotásképtelenségéről mondtam, túlságosan sötétnek tűnhetik fel, s szemrehányást

is kaphatok érte, hogy tendenciózusan túloztam. De a tények tények, és én olyannak látom őket, amilyenek valójában.

Ostobaság és vétek lebecsülni az ellenség erejét. Mindnyájan igen jól tudjuk, milyen erős az ipari s főleg a haditechnikája, amelyet előbb-utóbb miellenünk fordít, de ezzel feltétlenül kiváltja a szocialista világforradalmat, és megsemmisíti a kapitalizmust. A nyugati hadügyi tekintélyek nagy hangon fenyegetőznek, hogy a háború az egész hátországra, a harcoló országok egész lakosságára ki fog terjedni. Feltételezhetjük, hogy Európa nagyszámú kispolgársága, mely még nem felejtette el egészen az 1914–1918-as mészárlás borzalmait, s meg van ijedve egy újabb, még borzalmasabb mészárlás elkerülhetetlenségének rémétől, végre rájön, kinek lesz haszna az eljövendő társadalmi katasztrófából, ki az a bűnös, aki időnként népek millióit irtja ki a maga aljas érdekeiért. Lehet, hogy rájön erre a kispolgárság, és segít a proletariátusnak, hogy beverje a kapitalizmus fejét. Feltételezhetjük ezt, de nem reménykedhetünk benne, hogy megtörténik, hiszen még él a gyáva jezsuita, a kispolgárság vezetője: a szociáldemokrácia. Szilárdan kell bíznunk abban, hogy egyre erősödik a proletariátus forradalmi jogtudata, de még fontosabb, hogy meg legyünk győződve a magunk erejéről, s szüntelenül fejlesszük azt. Az irodalom egyik legfőbb kötelessége, hogy fejlessze a proletariátus forradalmi öntudatát, magateremtette hazája iránti szeretetét, s védelmezze a hazát.

Valamikor az őskorban egyedül a szóbeli művészi alkotótevékenység szervezte a dolgozók ta-

pasztalatait, formálta jelképekké eszméiket és élesztette a közösség munkaenergiáját. Ezt meg kell értenünk. Hazánk azt tűzte ki célul, hogy egyforma kulturális nevelésben részesít minden embert, minden állampolgárt. Megismerteti őket a munka sikereivel és eredményeivel, hogy ilyenformán a természeti erők kormányzásának művészetévé változtassa az emberi munkát. Többé-kevésbé tudjuk már, miként rétegeződtek gazdaságilag s ezáltal politikailag is az emberek, miként fosztották meg a dolgozókat értelmük szabad fejlesztésének jogától. Amikor a világ értelmezése a papok dolga lett, ők csupán úgy tudták biztosítani maguknak ezt a hatáskört, hogy metafizikusan magyarázták a jelenségeket és azt, hogy a természet vak erői keresztezik a dolgozó ember céljait, ellene hatnak energiájának. Már az őskorban bűnösen kizárták az emberek millióit a világértelmezés munkájából, s ez napjainkra odavezetett, hogy a faj, a nemzet és a vallás eszméi által szétválasztott emberek százmilliói élnek a legmélyebb tudatlanságban, szörnyű szellemi vakságban, mindenféle babona, előítélet és elfogultság sötét ködében. A lenini kommunisták pártja, a Szovjetunió munkás-paraszt hatalma megsemmisítette a kapitalizmust a cári Oroszország egész területén, a munkások és parasztok kezébe helyezte a politikai hatalmat, szabad, osztály nélküli társadalmat épít, s azt a célt tűzte ki maga elé, hogy merész, bölcs és fáradhatatlan munkával kiszabadítja a tömegeket a régi, önmagát túlélt kapitalista kultúra több évszázados rabságából. Ez a kultúra ma nyilvánvalóan leleplezi minden bűnét, egész alkotóképtelenségét. Ennek a nagy célnak megfelelően kell nekünk, a

Szovjetunió becsületes íróinak megvizsgálnunk, értékelnünk és megszerveznünk tevékenységünket.

Meg kell értenünk, hogy éppen a tömegek munkája a kultúra fő szervezője, és a megteremtője minden eszmének, azoknak is, amelyek századokon át lekicsinyelték a munkának mint ismereteink forrásának a döntő jelentőségét, és Marx–Lenin ama eszméinek is, melyek napjainkban minden ország proletariátusának forradalmi öntudatát és önérzetét nevelik, és hazánkban a tudományos és művészi alkotás alapjául szolgáló hatalom rangjára emelik a munkát. Munkánk sikere érdekében meg kell értenünk, át kell éreznünk azt a tényt, hogy hazánkban az iskolázatlan munkások és primitív parasztok szocialista alapon szervezett munkája rövid idő – tizenhat év – alatt hatalmas értékeket teremtett, és kitűnően fel is fegyverkezett, hogy ki tudja védeni az ellenség támadását. E tény helyes értékelése megmutatja számunkra, milyen nagy kultúrforradalmi ereje van annak a tanításnak, amely a világ egész proletariátusát egyesíti . . .

. . . Könyveink főhősévé a munkást kell tennünk, vagyis azt az embert, akit a munka folyamatai formáltak ki, aki nálunk a modern technika minden hatalmával fel van fegyverkezve, azt az embert, aki maga is átalakítja a munkát: könnyebbé és termelékenyebbé teszi, művészi fokra emeli. Meg kell tanulnunk, hogy alkotásként fogjuk fel a munkát. Mi, írók túl gyakran használjuk az alkotás fogalmát, pedig aligha van jogunk hozzá. Az alkotás az emlékezet munkájának az a feszültségi foka, amikor e munka gyorsasága a leg-

kiemelkedőbb és legjellegzetesebb tényeket, képeket, vonásokat ragadja ki az ismeretek és benyomások készletéből, s a legpontosabb, legélénkebb, legközérthetőbb szavakba foglalja őket. Ifjú irodalmunk nem dicsekedhet ezzel az erénnyel. Íróink élmény- és ismeretanyaga nem valami gazdag, s nincs is rá különösebb gondjuk, hogy kibővítsék és elmélyítsék.

A XIX. századi európai és orosz irodalom főtémája: az individuum, amely szemben áll a társadalommal, az állammal, a természettel. Főleg a rengeteg negatív benyomás sajátos, az osztály eszméinek és tradícióinak ellentmondó alakulása állította szembe az individuumot a burzsoá társadalommal. Jól megérezte az individuum, hogy ezek a benyomások letörik őt, gátolják fejlődését, de nemigen értette meg, hogy ő is felelős a burzsoá társadalom alapjainak sivár, aljas, bűnös voltáért. Az egy Jonathan Swift jutott egész Európára, de őt is úgy tekintette az európai burzsoázia, hogy csak Angliát sújtja szatírájával. A lázadó individuum pedig, aki bírálat alá vette társadalmának életét, általában ritkán és nagyon kevéssé volt tudatában annak, hogy ő is felelős a társadalom szégyenletes gyakorlatáért. Még ritkább eset volt, hogy azért bírálta a fönnálló rendet, mert jól, mélyen megértette a gazdasági és társadalmi okok jelentőségét. Legtöbbször az váltotta ki bírálatát, hogy megérezte létének reménytelenségét a kapitalizmus szűk kalitkájában, vagy pedig bosszút akart állani élete sikertelensége, megalázottsága miatt. S elmondhatjuk, hogy amikor az individuum a munkástömegek felé fordult, nem a tömegek érdekei vezették, hanem az a remény, hogy a

munkásosztály, amikor szétzúzza a burzsoá társadalmat, biztosítja neki gondolatai és tettei korlátlan szabadságát. Ismétlem: a forradalom előtti irodalom alapvető és legfőbb témája annak az embernek a drámája, aki szűknek találja az életet, fölöslegesnek érzi magát a társadalomban, keresi benne magának a megfelelő helyet, de nem találja, és szenved, elpusztul, vagy úgy, hogy megbékül a vele ellenséges társadalommal, vagy úgy, hogy iszákosságba, öngyilkosságba menekül ...

... Azt a szemrehányást, amely kritikánkat érte, jogosnak kell elismernünk. A kritika – különösen a lapoké, melyet leginkább olvasnak az írók – tehetségtelenül, skolasztikusan és bárdolatlanul nyúl hozzá az eleven valósághoz. A könyvekből és újságokból összeszedett ismeretek teljes értéktelensége különösen nyilvánvalóvá válik napjainkban, melyeket a valóság gyors átalakulása, a sokoldalú cselekvés bősége jellemez. Kritikánknak nincs egységes, filozófiai, kritikai vezéreszméje, nem dolgozott ki ilyet. Állandóan ugyanazokat a Marx-, Engels- és Lenin-idézeteket használja, és a témák, a jellemek, az emberek közti viszonyok értékelésénél szinte sohasem támaszkodik azokra a tényekre, amelyeket az élet viharos lendületének közvetlen megfigyelése szolgáltat. A mi hazánkban, a mi munkánkban sok minden van, amit Marx és Engels persze nem láthatott előre. Kritikánk általában azt mondja a szerzőnek: „Ez, amit írtál, nem igaz, mert tanítómestereink erről mást mondanak." Azt viszont nem tudja mondani, hogy: „Ez nem igaz, mivel a valóság tényei ellentmondanak a szerző állításának." A sok kölcsöngondolat közül,

amelyeket a kritikusok használnak, úgy látszik, épp Engelsnek ezt az igen értékes gondolatát felejtették ki: „A mi tanításunk nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala." Kritikánk nem elég aktív, hajlékony és eleven. Végül pedig: a kritikus nem taníthatja meg arra a szerzőt, hogy egyszerűen, színesen és gazdaságosan írjon, mivel ő maga bőbeszédűen és zavarosan ír, s ami még rosszabb: vagy közönyösen hideg, vagy túlságosan lelkes. Az utóbbi akkor fordul elő, ha személyi szimpátiák vagy a „vezér-mítoszban", a kispolgárság ragályos betegségében szenvedő emberek klikk-érdekei fűzik a kritikust az íróhoz . . .

. . . A kritika túl nagy teret enged a félművelt recenzenseknek, akik csak elképesztik és megsértik a szerzőket, de semmire sem képesek őket tanítani. Nem veszik észre, hogyan igyekeznek némelyek feltámasztani, s a gyakorlatba átültetni a narodnyik irodalom bizonyos eszméit. Végül pedig – és ez igen fontos – nem érdekli őket, hogyan erősödik a vidékük irodalma, nem is beszélve az egész Szovjetunió irodalmáról. Meg kell még mondanunk, hogy a kritika nem foglalkozik az „így írok én"-szerű írói megnyilatkozásokkal, pedig ezek nagyon is rászolgálnának a kritika figyelmére.

Feltétlen szükség van önkritikára, elvtársak. Mi a proletariátus szeme láttára tevékenykedünk, s a proletariátus egyre műveltebb lesz, és egyre magasabbra emeli követelményeit művészetünkkel, s egyúttal társadalmi magatartásunkkal szemben . . .

. . . Az irodalom pártirányítását szigorúan meg kell tisztítani mindenféle kispolgári hatástól. A pártembereknek az irodalomban nemcsak annyi a

dolguk, hogy terjesszék azt az ideológiát, amely megszervezi minden ország proletariátusának az energiáját az utolsó harcra, a szabadságért, hanem az is szükséges, hogy a pártirányítás egész magatartásával erkölcsi tekintély legyen. Ennek az erkölcsi erőnek mindenekelőtt tudatosítania kell az írók körében, hogy kollektíven felelősek mindazért, ami közöttük történik. A szovjet irodalmat – mindamellett, hogy alkotóerői olyan sokfélék, s hogy állandóan növekszik tehetséges, új íróinak száma – kollektív, egységes egésszé, a szocialista kultúra hatalmas fegyverévé kell tenni.

Az írószövetség nem azért jön létre, hogy csak fizikailag egyesítse a szó művészeit. Ennek a szakmai egyesülésnek rá kell ébresztenie az írókat a maguk kollektív erejére, a lehető legvilágosabban meg kell határoznia alkotó munkájuk sokféle irányát és célkitűzését, s mindezeket a célokat össze kell hangolnia hazánk egész munkás-alkotó energiájának a céljaival.

Természetesen nem arról van szó, hogy korlátozzuk az egyén alkotó munkáját, hanem éppen arról, hogy a legtágabb lehetőségeket biztosítsuk további hatalmas fejlődése számára.

Látnunk kell, hogy a kritikai realizmus a „felesleges emberek" egyéni alkotásaként jött létre. Ezek az emberek nem voltak képesek harcolni az életért, nem találták helyüket az életben, többékevésbé világosan felismerték egyéni létük céltalanságát. S ezt a céltalanságot úgy értelmezték, hogy a társadalmi élet minden jelensége, a történelem egész menete értelmetlen.

Egyáltalán nem tagadjuk, hogy a kritikai realizmus óriási, széles körű munkát végzett. Nagyra

becsüljük formai eredményeit a szavakkal való ábrázolás művészetében, mégis meg kell értenünk, hogy erre a realizmusra csupán annyiban van szükségünk, amennyiben rá kell világítanunk a múlt csökevényeire, harcolnunk kell ellenük, ki kell irtanunk őket.

A realizmusnak ez a formája nem szolgált és nem is szolgálhat a szocialista egyéniség nevelésére. Ez ugyanis mindent csupán kritizál, és semmit sem helyesel, vagy pedig, ami még rosszabb, visszatér annak az igenléséhez, amit megtagadott.

A szocialista egyéniség, amint munkástömegeink színe-javán, munkahőseink példáján látjuk, csak a kollektív munka feltételei közt fejlődhet ki. A kollektív munka vetíti eléje a magasztos és bölcs célt: az egész világ dolgozóinak kiszabadítását az embert eltorzító kapitalista rabságból.

A szocialista realizmus tevékenységnek, alkotásnak tekinti a létet, melynek célja az ember legértékesebb egyéni képességeinek szüntelen fejlesztése, hogy legyőzhesse a természet erőit, hogy egészséges és hosszú életű legyen, hogy nagy boldogság legyen számára itt élni a földön, amelyet igényei szüntelen növekedésének megfelelően teljesen be akar rendezni az egy családba egyesült emberiség nagyszerű otthonának...

A MŰVÉSZETRŐL[47]

Megállapított és elismert tény, hogy a szó művészete az ősidőkben született az emberek munkafolyamataiból. E művészet kialakulásának oka az volt, hogy az emberek munkatapasztalataikat igyekeztek megszervezni szóbeli formákban – kétsorosok (disztichonok), „közmondások", „szólások", munka-jelszavak formájában –, amelyek a legkönnyebben és tartósan emlékezetbe véső dnek. A szó művészete közvetlenül a munka után következett, s magában foglalta annak a tudománynak az alapelemeit, amely arra tanít, hogy milyen módszerekkel kell harcolni az emberi munkatevékenységet gátló, annak ellenálló természeti jelenségek ellen. Kétségtelen, hogy a szó művészetének valamennyi primitív vallásnál évezredekkel előbb kellett megjelennie – erre vall az a tény, hogy az őskori emberek mágikus erőt tulajdonítottak a szónak, mintha az képes volna hatni a vadállatokra és a természeti jelenségekre.

Ha azzal a logikailag becsületes nyíltsággal beszélünk, amelyet az észnek legjobb tanítója és legjobb szervezője, a munka sugall, akkor jogosan állíthatjuk, hogy az ember már akkor a legbölcsebbnek és legtökéletesebbnek tartotta magát az összes élőlény között, amikor megtanulta a tagolt beszédet. A munka, a tűz és a beszéd volt az a három erő, amely segített az embereknek, hogy megteremtsék a kultúrát, a második természetet. A beszéd nemcsak a gondolatok kicserélésének és az

emberek érintkezésének forrása volt az őskommunista társadalomban, hanem egyszersmind a büszkeség és az öröm érzését is felkeltette az emberekben munkasikereik láttán, és természetesen visszahatott a munka termelékenységére is.

Mi, a Szovjetunió polgárai napról napra meggyőződhetünk arról, hogy minél termelékenyebb szabad munkánk, annál gyorsabban, erőteljesebben és szebben fejlődik az ember, az anyag legbonyolultabb és legtökéletesebb vegyülete.

A burzsoá művelődéstörténet szerint az ősember élete az ismeretlentől és érthetetlentől való állandó félelemben és rettegésben telt el; szerinte az ember folyvást azon töprengett, hogy mi az álom, a halál, a tűz. Ez a megállapítás felülvizsgálatra és ellenőrzésre szorul, miként a burzsoá tudománynak az emberiség kulturális fejlődésére vonatkozó összes többi megállapítása is.

Az ősi mesék és mítoszok nem arra vallanak, hogy az ember rettegett a természettől, hanem ellenkezőleg, az embereknek a természet felett aratott győzelmeiről beszélnek, a szó varázserejéről, amely képes legyőzni az anyagnak és a természeti jelenségeknek a munka-célokkal és -folyamatokkal szembeni vad ellenállását. Földrengések, árvizek és általában fizikai katasztrófák nem voltak naponként, sőt, nem is minden nemzedék szenvedett miattuk. Az állatok, ha nem ismerik az embert, mint vadászt, nem is félnek tőle; Afrika, Ausztrália, Új-Zéland „vademberei" az első találkozások alkalmával bizalommal és békésen fogadták az európaiakat.

A társadalmi lét tragikuma és rettenete akkor jelent meg, amikor az emberiség urakra és rabszol-

gákra szakadt ketté, és ez volt a vallás létrejöttének pillanata.

Az élet tragikumának teoretikusai, istencsinálói, prófétái a kollektívától elszakadt egyedek voltak, akik ma is folytatják a prédikációt, amely azt igyekszik igazolni, hogy az emberek urakra és szolgákra, igazakra és bűnösökre, mennyei gyönyörökre méltókra, illetve pokol kínjaira méltókra oszlanak meg. Ők találták ki Krisztus naiv, ravasz és vigasztalan vallását, amelynek keserűségét ügyetlenül édesítette meg a primitív kommunizmus nyomorúságos cseppje.

Az emberek nem tudtak öröm nélkül élni, tudtak nevetni, vidám dalokat költöttek, szerettek táncolni. Örültek munkasikereiknek, és még a papok vallásos szertartásaiba is belevitték a dalt, a táncot, a játékot; még Krisztus komor, inkvizíciós egyháza is kénytelen volt bevonni ünnepeibe a vidám énekszót.

És különösen sok örömet vitt a rabszolgák nehéz, küzdelmes életébe a művészet, és éppen ők, a rabszolgák teremtették meg azt a szépséget, amelyet az etruszk vázákon látunk, amelyről az ősi aranydíszítések, fegyverek, szobrok, az egyiptomi, görögországi, mexikói, perui, indiai, kínai ősi templomok romjai, az európai középkori székesegyházak, a keleti szőnyegek, a flandriai gobelinek stb. vallanak.

Ki változtatta a művészetet nehéz, mindennapi munkává, amelynek gyümölcsét kezdetben a dolgozó egyén, később az úr élvezte? A művészet megteremtői fazekasok, kovácsok és aranyművesek, szövőasszonyok és takácsok, kőművesek, ácsok, fa- és csontfaragók, fegyverkészítők, festők, szabók,

varrónők és általában a kézművesek voltak, akiknek művészi alkotásai ma szemünket-lelkünket gyönyörködtetve megtöltik a múzeumokat.

Mi késztette az embereket arra, hogy a hétköznapi, hasznos „háztartási eszközöknek", az edénynek, a bútornak szép formát adjanak, csillogóra fessék, cikornyásra faragják őket, és általában mi késztette az embereket, hogy díszítsék magukat, és díszítsenek? A tökéletes formára való törekvés biológiai törekvés, amelynek alapja az embernek az az óhaja, hogy izmait rugalmassá és erőssé fejlessze, mozgását könnyeddé és ügyessé tegye; a test fizikai kultúrájára való eme törekvést nagyszerűen testesítették meg az ókori görögök szobrászatuk felülmúlhatatlan alkotásaiban. Az emberek tudják, hogy az egészséggel együtt jár az élet örömeinek teljes élvezete; az anyag, a matéria és az életfeltételek megváltoztatásán dolgozó emberek számára az elérhető legnagyobb öröm – az új, a nem mindennapi megteremtésének öröme.

Az emberek szeretik a dallammá rendezett hangokat, az élénk színeket, szeretik szebbé, ünnepélyesebbé tenni környezetüket, mint amilyen. A művészet célja felfokozni a jót, hogy még jobb legyen, eltúlozni a rosszat – az ember ellenségét, mely elcsúfítja –, hogy undort keltsen, hogy ösztönözze az embert mindama szégyenletes rútságnak a megsemmisítésére, amelyet a sekélyes gondolkodású, mohó polgárság hozott az életbe. A művészet alapja a harc valami*ért* vagy valami *ellen* – közömbös művészet nincs, és nem is lehetséges, mivel az ember nem fényképezőgép, az ember nem „rögzíti" a valóságot, hanem vagy igenli, vagy megváltoztatja, szétrombolja.

Az emberiség kulturális gyermekkorában az emberek abban versengtek, hogy melyikük tudja szebben feldíszíteni magát, később a társadalom osztályokra szakadt, a munka rabszolgamunkává, kényszermunkává vált, az alkotás adás-vétel tárgyává lett, a becsületes versenyt felváltotta a mesterek konkurrenciája, amelyet a betevő falatért vívott harc idézett elő, és ez a konkurrencia, növelve az „urak számára" készített dolgok mennyiségét, rontotta a dolgok minőségét. A munkás emberek a kezdetleges, primitív gépeket azért készítették, hogy megkönnyítsék munkájukat – a munkáltatók bérmunkásokkal tökéletesítették a gépeket, hogy növeljék hasznukat. A gép a tulajdonos kezében a munkások ellenségévé vált, a munkás kezében viszont a munkás helyettesítője, amely megtakarítja a munkás erejét, csökkenti a munkaidőt.

És lám, ma már ott tartunk, hogy a technika fejlődése a kapitalista országokban a munkanélküliek millióit létrehozva elrettenti Európai polgárait, akik aztán így kiáltanak: „Le a technikával! Vissza a kézi munkához!" Ez felhívás arra, hogy vessünk gátat a kultúra fejlődésének, és térjünk vissza a rabszolgaság középkori formáihoz. Ez a haláltusáját vívó kapitalizmus jajveszékelése.

Leküzdhetetlen akadályokat gördítettek a dolgozó ember szabad alkotásának útjába. De mindig voltak, és még ma is vannak Don Quijoték, akikben nem hunyt ki az ősi vágy, hogy mindenáron szép, nem mindennapi dolgot alkossanak, bármibe kerül is. Kevesen vannak ilyenek, mégis nem egygyel találkoztam kézműveseink között. Különösen jól emlékszem egy vjaticsra (a vjaticsok egy régi

orosz törzs tagjai. – *A szerk.*) Kukarka faluból. A Kazány és Nyizsnyij-Novgorod között járó gőzhajón találkoztam vele, az 1896-os Országos Kiállításra utazott. Apró, sovány, bajuszos, fekete egérszemű férfi volt, haragos arcát borzas, sárga szakáll övezte. Óvatosan körülkémlelve járkált félretaposott bocskorában a harmadosztályú fedélzeten, és suttogva ajánlotta az utasoknak:

– Játékbabát vegyenek!

A játékbaba boróka-gyökérből volt kifaragva, kalapos, pantallós férfit ábrázolt, vállával fának dőlve állt, sétabotot tartott a kezében, arcát dühösen felfújta, fele alsó ajkát a foga közé harapta, szája eltorzult. Az arca nagyon finoman, pontosan meg volt mintázva, a teste viszont csak nagyjából, a bal keze mintha csak összenőtt volna a fával, csak hanyagul körvonalazta a készítője, de ebből a könnyedségből nyilvánvalóan látható volt, hogy tud dolgozni a mester, van ízlése, és ismeri az anatómiát. A bábu mintegy négy hüvelyk magas volt. A mester két rubelt kért érte. Gúnyosan három ötkopejkást vagy egy húszkopejkást ajánlottak neki, ő pedig szó nélkül továbbment.

Valaki utána kiáltotta:

– Szamárságokkal foglalkozol, öreg!

– És rosszul is van kifaragva – tette hozzá egy másik utas.

Volt másfél rubelem, de nem akartam én is megbántani az öreget.

– Maga faragta? – kérdeztem. Ő elcsodálkozott, és kérdéssel válaszolt:

– Hát ki más?

Aztán dörmögve hozzátette:

– Másét nem árulom.

Elment a hajó tatjához, leült a priccs sarkára, elővett a zsákjából egy fagyökeret, a zsebéből egy bicskát. Én melléje ültem, elbeszélgettünk, és ő megmutatott nekem még négy figurát: az egyik egy pocakos, vastag szájú muzsik volt, nagy, apostoli szakállal, mezítláb, öv nélküli ingben, arcát az ég felé fordította, keresztet vetett, jobb keze a bal vállához szorítva, lófogú szája tátva; aztán mutatott egy nagy orrú, szelíden hunyorgó, sovány szerzetest, egy szétzilált, kibontott hajú, boszorkányszerű öregasszonyt, aki ököllel fenyegetett valakit, meg egy részeg földesurat, nemesi sapkával a tarkóján. Mind az öt alaknak volt egy közös sajátossága: mindnyájan hangsúlyozottan torzak voltak. Megkérdeztem a mestertől, miért ábrázolja ilyen csúfondárosan az embereket. Ő rám sandított, és hevesen így felelt:

– Én a természet után faragok. Amilyennek ismerem, olyannak is faragom ki őket. Már harminc éve csinálom, magam pedig ötvenéves lennék. Persze, tudom, hogy bolondosnak tartanak. Ebből azonban semmi károm nem származik, sőt, a hasznomra van, mert nálunk hagyják élni a bolondokat.

Majd később így folytatta:

– Néhány figurát rosszabbnak ábrázolok, mint amilyenek a valóságban, egyeseket, meg jobbra kell faragnom a valóságnál. A rokonszenveseket rokonszenvesebbre csinálom, ha viszont nem szívelek valakiket, nem félek torzabbnak mutatni őket, mint amilyenek.

Szinte kelletlenül beszélt, tüskés szemöldöke alól lopva rám-rámpillantott: vajon figyelmesen hallgatom-e. Éreztem, szüksége van rá, hogy valaki

meghallgassa, és könnyen elértem, hogy elmesélje a „lelenc", az elhagyott gyermek szomorú, megaláztatással teli életét. Először bojtár volt, aztán katona egy gyalogos századnál, majd másfél évet leszolgált büntető zászlóaljnál, és néha asztalosműhelyekben dolgozott.

– De nem nagyon férek össze az emberekkel, nem hagyom, hogy a gerincemen lovagoljanak.

Egyszóval élete a magányos művész fölöttébb szokványos élete volt, azé a művészé, akit elragadott az – értékelőkre, sajnos, nem lelő – alkotás szenvedélye.

Sok ilyen embert láttam, és valószínűleg ők oltották belém azt a meggyőződést, hogy a proletariátus meg tudja teremteni a maga művészetét, kultúráját, még akkor is, ha a burzsoázia rabságában van. Hány zseniális ember fecsérelte el eredeti tehetségét az elmét eltompító garasos munkára, a nyomorúságos mindennapi kenyérért végzett munkára! Sok ilyen ember volt a Volga menti fafaragók között, a kaukázusi törzsek fegyverkovácsai, Velikij Usztyug[48] ezüstművesei között, az aranyhímzők, csipkeverők között, annak a sok százezer munkásnak és munkásnőnek a tömegében, akik a „művészi iparra" fecsérelték el életüket, hogy még szebbé tegyék a nagy- és kiskereskedők zsíros életét. Vajon ki gondolta volna, hogy az ikonfestészeten, a festészetnek, a legkonzervatívabb művészeti ágnak e legkonzervatívabb mesterségén keresztül Paleh és Msztyora[49] mesterei eljutnak modern, kitűnő művészetükhöz, amely még azokat is elragadtatással tölti el, akiket elkényeztetett a festők szolgálatkészsége.

Egyébként azért neveztem a festészetet konzer-

vatív művészetnek, mert évszázadokig szolgálta, és még ma is alázatosan, nagy előszeretettel szolgálja az egyház érdekeit; szomorú legendáit, jezsuita erkölcsét, a tűrést, a jámborságot, a szenvedés elkerülhetetlenségét, a Krisztusért való szenvedés értelmetlen heroizmusát illusztrálta. A festészet a királyok, tábornokok, bankárok, kokottok, kereskedők arcmásainak ezrével való megörökítését szolgálta és szolgálja.

A Lenin pártja által megszervezett Októberi Forradalom kiszakította a munkásosztályt és a parasztságot a tőkések embertelen rabságából, a dolgozó nép egész tömegének visszaadta azt a természetes jogát, hogy szabadon dolgozhasson magának és magáért. A hősök e tettének eredménye megmutatkozott abban, hogy a cár, a földbirtokosok, a gyárosok, a bankárok kolduszegény, írástudatlan, erőtlen, összetört Oroszországa alig két évtized alatt a testvéri köztársaságok hatalmas országává vált, amelyet az egész világ burzsoáziája gyűlöl, de tisztel is, mert fél tőle.

Nem kevésbé meggyőzően mutatkozik meg a gyermekeken a forradalmi proletariátus győzelmének, a pártvezetésnek és a szovjet köztársaságok egész lakossága fáradhatatlan munkájának az eredménye. Bámulatos erővel, tömegméretekben bontakozik ki gyermekeink tehetsége. Évről évre százával jelennek meg a fiatal zenészek, modellezők, feltalálók, költők és kis hősök, akik bátran harcra kelnek az ellenséggel, és már ma figyelmeztetik az országot, hogy emlékművekkel kell megörökíteni mindazoknak a fiataloknak az emlékét, akik elpusztultak az ellenséggel vívott harcban.

[1] *Gorkij* ezt a cikket 1908–1909-ben írta, többször átdolgozta, és végül is először 1909-ben jelentette meg az „Adalékok a kollektivizmus filozófiájához" című gyűjteményben. Az átdolgozások során a cikk címe többször változott. „A személyiség széthullása" eredeti címet Gorkij „Prométheusztól a huligánig" címre változtatta, majd később ismét visszatért az eredetihez; Gorkij leveleiben pedig „A személyiség és az alkotás" címmel is találkozhatunk. A fennmaradt kézirat „Vázlat a mai életről és irodalomról" alcímet viseli. Ez bizonyára a cikk első részének rövidebb változata. Gorkij így vall benne: „E vázlatban erőmhöz mérten azokra a kérdésekre szerettem volna válaszolni, amelyeket a Londoni Kongresszus munkás-tagjai vetettek fel nekem". Gorkij itt az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt V. kongresszusára céloz (London, 1907. április 30–május 19.), amelynek küldöttje volt. A cikket Lenin is ismerte, és Gorkijhoz írott egyik levelében rámutatott a fogyatékosságaira, nevezetesen arra, hogy több helyütt érződik rajta Bogdanov, Lunacsarszkij és más „empiriokritikusok" idealista filozófiai nézeteinek a hatása. Gorkij megszívlelte a bírálatot, és az első megjelentetés után is dolgozott a cikken, törölte belőle a nemzetközi politikáról szóló jogosan kifogásolt részt. Mindazonáltal ma is fellelhető még a cikkben a Lenin által bírált nézetek hatása, s ezért is történelmileg kell megközelítenünk, arra figyelmezve benne, ami segít a polgári dekadencia ellen vívott mai harcban.

[2] *K. N. Besztuzsev-Rjumin* „Orosz történelem" című könyvéből idézi (kis eltéréssel) Gorkij.

[3] *Calderón de la Barca* XVII. századi spanyol drámaíró egyik művének címe: „Az élet álom".

[4] *Arnolfo di Lapo (di Cambio)* (?1232–?1302) firenzei építőmester és szobrász.

[5] *Henri Monnier* „A XV. századi olasz irodalomtörténet tapasztalatai. A quattrocento" című könyvéből.

[6] *Hans Sachs* (1494–1576) nürnbergi varga, a legjelentősebb német mesterdalnok. Több ezer dalt, tréfát, verses elbeszélést írt.

[7] Manfred – *George Byron* azonos című filozófiai drámájának hőse.

[8] Dombey – *Charles Dickens* „Dombey és fia" című regényének hőse.
Grandet – *Honoré de Balzac* „Eugénie Grandet" című regényének hőse.

[9] Saccard – *Émile Zola* „Rougon-Macquart" című regényciklusának hőse.

[10] *Stendhal* „Vörös és fekete" című regényének hőse Julien Sorel.

[11] Rastignac – *Honoré de Balzac* a „Goriot apó", az „Elveszett illúziók" című és más regényeinek a hőse.

[12] Lucien Chardon – *Honoré de Balzac* „Elveszett illúziók" című regényének a hőse.

[13] „Bel Ami" – *Guy de Maupassant* „A szépfiú" című regényének hőse: Georges Duroy.

[14] Karl Vogt (1817–1895) német vulgármaterialista természetbúvár.

[15] *A. A. Sahov* (1850–1877) orosz irodalomtörténész, a nyugat-európai irodalommal foglalkozott.

[16] Rolla – *Alfred de Musset* azonos című költeményének hőse.

[17] A „század gyermeke" – *Alfred de Musset* „A század gyermekének vallomásai" című regényének a hőséről van szó.

[18] René – *François-René de Chateaubriand* azonos című elbeszélésének hőse.

[19] Greslou – *Paul Bourget* „A tanítvány" című regényének hőse.

[20] *Henryk Sienkiewicz* „dogma nélküli" embere: Leon Ploszowski, Sienkiewicz „Dogma nélkül" című regényének hőse.

[21] Falk – *Przybyszewski* „Homo sapiens" című regényének hőse.

[22] Szanyin – *M. P. Arcibasev* azonos című regényének hőse.

[23] Marmeladov – *F. M. Dosztojevszkij:* „Bűn és bűnhődés" című regényének egyik szereplője.

[24] Rahmetov – *N. G. Csernisevszkij* „Mit tegyünk?" című művének a hőse; Rjabinyin – *V. M. Garsin* „Művészek" című elbeszélésének a hőse; Sztozsarov – *D. L. Mordovcev* „Az idők jele" című regényének a hőse; Szvetlov – *Omulevszkij* (álnéven *I. V. Fedorov*) „Lépésről lépésre (Szvetlov, nézetei, jelleme, tevékenysége)" című regényének a hőse.

[25] „Sötétség", „Elbeszélés a hét akasztottról" – *L. N. Andrejev* elbeszélései.

[26] „Milliók", „Borzalom", „Emberi kultúra" – *M. P. Arcibasev* művei.

[27] Alkina – *F. Szologub* „Teremtő legenda" című regényének egyik szereplője.

[28] *A. I. Kuprin* „Tengeri betegség" című elbeszéléséről van szó.

[29] A Halálfi urak – *Gorkij* ezt a csúfnevet adta az orosz pesszimista dekadenseknek.

[30] A „fogfájás a szívben" *Heinrich Heine* kifejezése.

[31] Gorkij Avvakum esperesnek a feleségével folytatott beszélgetéséből idéz, az „Avvakum esperes sajátkezűleg írott élete" című műből.

[32] Szemelvény a „Hogyan tanultam írni" című cikkből, amely először külön brosúraként jelent meg „Munkáslevelezőknek és katonalevelezőknek arról, hogyan tanultam írni" címmel, 1928-ban.

[33] Orosz népi mondakör hőse.

[34] Hlesztakov – *Gogol* „Revizor" című művének, Molcsalin – *Gribojedov* „Az ész bajjal jár" című vígjátékának a szereplője.

[35] Ez a cikk először az „Izvesztyija" 1931. április 10-i számában jelent meg.

[36] Ez a cikk először az „Izvesztyija" 1931. június 9-i számában jelent meg.

[37] Bizonyára az íróknak és kritikusoknak arról a gyűléséről van szó, amelyet Moszkvában Gorkij lakásán tartottak 1931. május 30-án.

[38] „Miért lármáznak a néptribunok?" – *A. Sz. Puskin* „Oroszország rágalmazóihoz" című versének megváltoztatott sora. Puskinnál: „Miről lármáztok ti, néptribunok?"

[39] Célzás a baloldali elhajló irodalmárok csoportjára, az „őrállókra".

[40] Ez a cikk először 1933. július 10-én jelent meg a „Pravdá"-ban.

[41] Ez a cikk először a „Lityeraturnaja Ucsobá"-ban jelent meg, 1933-ban.

[42] Szemelvény a „Témák és némák" című cikkből, amely először a „Pravda" 1933. július 10-i számában jelent meg.

[43] Ezt a bevezető beszédet Gorkij a kongresszus megnyitásán, 1934. augusztus 17-én mondotta el.

[44] Gorkij 1934. augusztus 17-én az első szovjet írókongresszus ülésén olvasta fel ezt az előadást.

[45] *Lenin:* Materializmus és empiriokriticizmus című művéről van szó.

[46] Dosztojevszkij a moszkvai Puskin-ünnepségek alkalmával, 1880. június 8-án mondotta el ezt a beszédét, melyben a „megbékülés" eszméjét hirdette. Dosztojevszkij akkor nagyon népszerű volt (ekkor jelent meg „A Karamazov-testvérek"), s beszéde óriási hatást keltett. Ő maga így számolt be erről feleségéhez írt levelében: „... Mikor végül az emberek egységét hirdettem az egész világon, a terem szinte hisztériában volt; mikor befejeztem ... a közönség soraiban ismeretlen emberek sírtak, zokogtak, átölelték egymást, és fogadkoztak, hogy jobbak lesznek, nem gyűlölködnek, hanem szeretik egymást ... »Próféta, próféta« – kiáltották a tömegben ... Akszakov felrohant az emel-

vényre, és kijelentette a közönségnek, hogy az én beszédem nem egyszerűen beszéd, hanem történelmi esemény. Felhő homályosította el a látóhatárt, s íme, Dosztojevszkij szava, mint a felragyogó nap, mindent eloszlatott, mindent bevilágított. Mostantól kezdve beáll a testvériség kora, eltűnik a megnemértés. – »Igen, igen!« – kiáltották mindnyájan, s újra ölelkeztek, újra könnyeztek."

[47] Ez a cikk elõször a „Nasi dosztizsenyija" című folyóirat 1935. évfolyamának 5–6. számában jelent meg.

[48] *Velikij Usztyug* – népi ezüstmüveseiről híres város a Szovjetunióban.

[49] *Paleh* – városias település a Szovjetunióban. Róla kapta nevét a palehi miniatűr, az orosz–szovjet népi miniatűrfestészet (papírmaséra, fára, porcelánra, csontra, fémre) egyik válfaja. Paleh a múltban az orosz ikonfestészet egyik nagy központja volt. *Msztyora* – szintén városias település, amely pedig népi csipkeverõiről híres. A szocializmus építésének témáit is feldolgozzák csipkéiken.

TARTALOM

ELŐSZÓ 5
A SZEMÉLYISÉG SZÉTHULLÁSA *(Csibra István fordítása)* 9
A TÍPUSALKOTÁSRÓL *(Kövendi Dénes fordítása)* 61
A VALÓSÁGRÓL *(Makai Imre fordítása)* 64
AZ IRODALOMRÓL ÉS EGYEBEKRŐL *(Kövendi Dénes fordítása)* 75
A RÉGI ÉS AZ ÚJ EMBERRŐL *(Rényi Ervin fordítása)* 88
A SZOCIALISTA REALIZMUSRÓL *(Makai Imre fordítása)* 98
AZ ÍRÓI MAGATARTÁSRÓL *(Kövendi Dénes fordítása)* 109
A SZOVJET ÍRÓK I. ÖSSZ-SZÖVETSÉGI KONGRESSZUSA *(Kövendi Dénes fordítása)* ... 113
A MŰVÉSZETRŐL *(Csibra István fordítása)* 151
JEGYZETEK 161

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: S. Nyírő József
A borító Kass János munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Gyenes L. György
A szedést 1964. II. 25-én kezdték meg
Megjelent 1964. V. 15-én, 5000 példányban
Terjedelme 8,4 (A5) ív
PL — 84 — G — 6466
641114 Athenaeum Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató